

ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΝΟΣΤΟΣ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ένα από τὰ περισσότερο ἀντιλεγόμενα θέματα τῆς Ὀδύσσειας παραμένει ἀκόμη ἡ συνοχή τῶν τεσσάρων πρώτων ραψωδιῶν τοῦ ἔπους μεταξύ τους καὶ μὲ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο. Τῆ συζήτηση πάνω στὸ βασικὸ αὐτὸ διμερὲς πρόβλημα τὴν ἀνοίξε ὁ Kirchhoff¹ τὸν περασμένο αἰώνα, ὡς τὶς ἡμέρες μας ὁμως ἡ ὁμηρικὴ ἔρευνα δὲν κατέληξε σὲ λύσεις γενικὰ παραδεκτὲς². Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ συνοχή τῶν τεσσάρων πρώτων ραψωδιῶν μεταξύ τους, ἀνοιχτὸ μένει ἀκόμη γιὰ ἀρκετοὺς τὸ ἐρώτημα, ἀν ἡ πρώτη ραψωδία τῆς Ὀδύσσειας, στὴ μορφή ποὺ τὴν ἔχουμε ἀπὸ τὴν ἀρχαία παράδοση, προετοιμάζει ὀργανικὰ καὶ ὀδηγεῖ ὁμαλὰ στὶς ὑπόλοιπες ραψωδιές τῆς Τηλεμάχειας. Ἡ εὐδιάκριτη ἐξάλλου τομὴ ἀνάμεσα στὴν τέταρτη καὶ τὴν πέμπτη ραψωδία τοῦ ἔπους ἐξακολουθεῖ ἀκόμη καὶ σήμερα νὰ ἀποτελῇ σημεῖο ἐντονῆς διαμάχης· ἄλλοι τὴ θεωροῦν συνθετικὰ σκόπιμη καὶ ποιητικὰ εὐστοχη, ἄλλοι βρίσκουν σ' αὐτὴν τὸ κυριότερο ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο, γιὰ νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ἐνότητα τοῦ ἔπους ἢ γιὰ νὰ ἀναγνωρίσουν μιὰ δεύτερη ἐπεξεργασία τοῦ ἔργου ποὺ ἀλλοίωσε τὴν ἀρχικὴ σύνθεση.

Οἱ κυριότεροι ὑπερασπιστὲς τῆς ἐνότητας τοῦ ἔπους μέσα στὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια ὑπῆρξαν οἱ: *U. Hölscher*, Untersuchungen zur Form der Odyssee, Βερολίνο 1939 (Hermes, Einzelschriften 6), *F. Klingner*, Über die vier ersten Bücher der Odyssee, Sächsische Akademie der Wissenschaften in Leipzig, Phil.-Hist. Klasse 96 (1944), Heft I, σ. 16 κέ., καὶ τώρα: *F. Klingner*, Studien zur griechischen und römischen Literatur, Ζυρίχη-Στουτγάρδη, 1964, *K. Reinhardt*, Homer und die Telemachie, 1948, τοῦ ἴδιου: Die Abenteuer der Odyssee, 1948, καὶ τώρα: *K. Reinhardt*, Tradition und Geist, Γοττίγγη 1960, σ. 37-124. 1. *Heubeck*, Der Odyssee-Dichter und die Ilias, Erlangen 1954. Δὲς καὶ *F. M. Combellack*, Contemporary Unitarians and Homeric Originality, Am. Journ. Phil. 71 (1950) 337 κέ.

¹ Ἀναλυτικοὶ στὴ μέθοδό τους καὶ στὰ συμπεράσματά τους (θεωροῦν τὴν Ὀδύσεια προῖον ὄχι ἐνὸς ποιητῆ ἀλλὰ περισσότερων - ἀπὸ δύο καὶ πάνω) εἶναι οἱ: *P. Von der Mühl*, Odyssee, RE Suppl. VII, 1940, σ. 696 κέ., *F. Focke*, Die Odyssee,

1. Die homerische Odyssee, Βερολίνο² 1879.

2. Βλ. σχετικὰ στὴν πρόσφατη μονογραφία τοῦ A. L e s k y, Homeros, RE, Suppl. XI, Sonderausgabe 1967, σ. 117-132.

Στουτγάρδη-Βερολίνο 1943, *W. Theiler*, Vermutungen zur Odyssee. Museum Helveticum 7 (1950) 102 κέ., *R. Merkelbach*, Untersuchungen zur Odyssee, Μόναχο 1951 (Zetemata 2), *B. Marzullo*, Il problema Omerico, Φλωρεντία 1952.

Τῆ χρυσή τομὴ ἀνάμεσα στὰ δύο ἄκρα πιστεύει πὼς τῆ βρῆκε ὁ Schadewaldt μοιράζοντας τὴν Ὀδύσεια σὲ δύο ποιητές: στὸν Α, πού τὸν ταυτίζει μὲ τὸν ποιητὴ τῆς Ἰλιάδας καὶ τὸν θεωρεῖ «einen grossen Seher des Seindes», καὶ στὸν Β, πού, κατὰ τὸν Schadewaldt, συνδυάζει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ αἰσθηματολόγου ρασιοναλιστῆ μὲ μιὰ προχωρημένη ἀντίληψη θεοδικίας, μὲ αὐξήμενα ἠθικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἐκαιρότητα γιὰ περιγραφὴ ψυχολογικῶν καταστάσεων. Τὶς ἀπόψεις του αὐτὲς τις ἀνέπτυξε ὁ Schadewaldt κριτικὰ σὲ τέσσερις μελέτες: Der Prolog der Odyssee, Harvard Studies in Classical Philology, 63 (1958) 15 κέ., Kleiderdinge. Zur Analyse der Odyssee, Hermes 87 (1959) 13 κέ., Neue Kriterien zur Odyssee-Analyse, Die Wiedererkennung des Odysseus und Penelope, Sitzb. Phil.-Hist. Klasse, Χαϊδελβέργη 1959/2, Der Helioszorn im 12. Buch der Odyssee, Studi in onore di L. Castiglioni, Φλωρεντία 1960, τόμ. 2, σ. 861 κέ.

Ἐκινώντας ἀπὸ τὴν ἴδια ἐρμηνευτικὴ ἀντίληψη προχώρησε ὁ Schadewaldt καὶ σὲ μιὰν ἀναδιήγηση τῆς ἀρχικῆς, ὅπως πιστεύει ὁ ἴδιος, Ὀδύσειας, ἀποκαθαμένης ἀπὸ τοὺς ἐμβολιασμοὺς τοῦ ποιητῆ Β: Heimkehr des Odysseus, Taschenbuch für junge Menschen, Suhrkamps Verlag, Βερολίνο-Φρανκφούρτη 1946, καὶ τώρα: Von Homers Welt und Werk, Στουτγάρδη 3 1959 σ. 375 κέ. Δὲς καὶ τὴν παρουσίαση τῆς θεωρίας τοῦ Schadewaldt ἀπὸ τὸν *E. Siess*, Gymnasium 65 (1958) 513 κέ.

Ἐκλιθεὶς ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς θεωρίας του γιὰ τὴ σύνθεση τῆς Ὀδύσειας βλ. Homer, Die Odyssee, übersetzt von W. Schadewaldt, rororo 1965, Nachwort 2, σ. 327 κέ. Γιὰ τὴν ἀπήχηση πού εἶχαν οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς στὸν χῶρο τῶν ἐνωτικῶν, βλ. ἐνδεικτικὰ: *U. Hölscher*, Das Schweigen der Arete, Hermes 88 (1960) 257 κέ., *A. Heubeck*, Fachbericht zur neueren Homerforschung, Gymnasium 71 (1964) σ. 52-54, *W. Mattes*, Odysseus bei den Phäaken, Würzburg 1958, *S. Besslich*, Schweigen-Verschweigen-Übergehen, Die Darstellung des Unausgesprochenen in der Odyssee, Χαϊδελβέργη 1966, *A. Lesky*, Homeros, RE Suppl. XI, Sonderausgabe 1967, σ. 119-122. Ὅσο γιὰ τὶς παλαιότερες ἀναλυτικὲς θεωρίες σχετικὰ μὲ τὴν Ὀδύσεια (τῶν *G. Hermann*, *K. Kayser*, *P. Hemmings*, *A. Kirchhoff*, *U. Wilamowitz*, *E. Schwartz*, *G. Finsler*, *R. Dahms*, *E. Bethe*, *Von der Mühl*, *F. Focke*), βλ. τὴν παρουσίασή τους καὶ τὴν κριτικὴ τους ἀξιόλογηση στοὺς: *F. Klingner*, Über die vier ersten Bücher der Odyssee, σ. 1-14, *U. Hölscher*, Untersuchungen zur Form der Odyssee, σ. 1-21 καὶ *A. Lesky*, Homeros, ἔ.ἄ. σ. 117-119. Γιὰ τὸ σύνολο τῆς ὁμηρικῆς βιβλιογραφίας βλ.: *A. Lesky*, Die Homerforschung in der Gegenwart, Βιέννη 1952, καὶ συνέχεια στὸν Anzeiger für die Altertumswissenschaft 6 (1953) 129-150, 8 (1955) 129-156, 12 (1959) 129-146, 13 (1960) 1-22, 17 (1964) 129-154, 18 (1965), 1-30, *A. Heubeck*, Fachbericht zur neuen Homerforschung, Gymnasium 62 (1955) 112 κέ., 66 (1959) 380 κέ., 71 (1964) 43 κέ., *H. J. Mette*, Homer 1930-1956, Lustrum 1 (1956) 7-86, 5 (1960) 649-656, 11 (1966) 33-69, *M. Platnauer*, Fifty Years of Classical Scholarship 1954.

Ἡ προκείμενη ἔρευνα σχετίζεται μὲ προβλήματα τῆς ἐνότητος τοῦ ἔπους· περιορισμένη κυρίως στὶς ραψωδίες α - δ, παρακολουθεῖ καὶ μελετᾷ τὸ κυριότερο, ὅπως πιστεύω, συνεχτικὸ νῆμα τῆς Τηλεμάχειας,

τὸ ὁποῖο ὄχι μόνον προσδένεται στέρεα, ὅπως ἐλπίζω νὰ φανῆ, στὴν ἀρχὴ τῆς πέμπτης ραψωδίας, ἀλλὰ μὲ διαδοχικὲς μεταλλαγὰς διαπερνᾷ καὶ ὀλόκληρο τὸ ὑπόλοιπο ἔπος. Τὸ συνεκτικὸ αὐτὸ νῆμα τὸ ὀνομάζω « ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεύα ». Ἄν ὁ νόστος ἀποτελῆ τὸ στημόνι τῆς Ὀδύσειας, ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἥρωα εἶναι τὸ ὑφάδι τῆς. Αὐτὸ προσπαθῶ τελικὰ νὰ ἀποδείξω.

Προδιαγράφω ἐδῶ — σχηματικὰ ἔστω — τὴν ἐξέλιξη ποὺ ὑφίσταται τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα καὶ στὶς ἄλλες δύο μεγάλες ἐνότητες τοῦ ἔπους : Στους Ἀπολόγους τοῦ Ἀλκίνοου ἡ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεύα μετασχηματίζεται σὲ αὐτοσύσταση : ὁ ἥρωας — ἄγνωστος καὶ ἀνώνυμος στὴν ἀρχὴ γιὰ τοὺς Φαίακες — ὀρίζει προοδευτικὰ μὲ τὶς διηγήσεις του τὴν ταυτότητά του καὶ τὸ ἄμεσό του παρελθὸν (ἀπὸ τὸ τέλος δηλαδὴ τοῦ τρωικοῦ πολέμου καὶ ἐδῶ), ἐνῶ ἡ Πηνελόπη στὴν Ἰθάκη καὶ ὁ Τηλέμαχος στὴ Σπάρτη κρατοῦν ὑποκειμενικὰ μετέωρο ἀκόμη τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν τελικὴ τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα. Τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεύα δὲν ἐξαντλεῖται οὔτε κι ὅταν ὁ ἥρωας φτάνη πιά στὴν Ἰθάκη : ἡ μεταμόρφωσή του ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ, ἡ ἀπόκρυψη ἐπομένως τῆς ἀληθινῆς του ταυτότητας, εὐνοεῖ τὴν κατανομὴ μέσα σ' ὄλο τὸ πλάτος τῶν ραψωδιῶν π - ω τῶν γνωστῶν διαδοχικῶν ἀναγνωρισμῶν, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ νέα μορφή τῆς ἀναζήτησης πάλι τοῦ ἥρωα. Τὸ ἔπος ὅπωςδήποτε δὲν ἀναπαύεται, ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν τελειώνει, παρὰ μόνον ὅταν ὁ Ὀδυσσεύας ἔχει ἀνευρεθῆ ἀπὸ ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ φιλικοῦ καὶ τοῦ ἐχθρικοῦ του περιβάλλοντος. Ἔτσι ἡ Ὀδύσεια, ἓνα τυπικὸ ποίημα νόστου, ὑποβαστάζεται σ' ὄλο τῆς τὸ μῆκος καὶ ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης, καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τὸ παραμῦθι γίνεται ἱστορία ἀνθρώπινη, δηλαδὴ ποίηση.

Ὅσο γιὰ τὴ μέθοδο ποὺ ἀκολουθῶ, θὰ ἤθελα νὰ πῶ ἐδῶ δυὸ μόνον λόγια· μὲ ἐνδιαφέρουν λιγότερο οἱ ὀμηρικὲς θεωρίες καὶ περισσότερο τὰ ὀμηρικὰ κείμενα, στὴν περίπτωσή μας συγκεκριμένα ἡ Ὀδύσεια, κοιταγμένη μάλιστα στὴν ἰδιοτυπία τῆς καὶ ὄχι κάτω ἀπὸ τὴ βαρὴ σκιά τῆς Ἰλιάδας¹. Δὲν ἀμφισβητῶ φυσικὰ τὴ συνάφεια τῶν δύο ἐπῶν, διαφωνῶ ὅμως μὲ τὴν τάση ἐκείνη ποὺ ἀναζητεῖ στὴν Ὀδύσεια τὴν ἴδια τεχνικὴ μὲ τῆς Ἰλιάδας, καὶ ἐπειδὴ δὲν τὴ βρίσκει, προβαίνει μὲ τὸν ἓνα

1. Πιὸ συγκεκριμένα : συμμερίζομαι τὴν ἀποψη ὅσων διαφοροποιοῦν τὴν Ὀδύσεια ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα, ὄχι ὅμως μὲ τὸν ἀπόλυτο τρόπο ποὺ τὸ θέλει ὁ D. Page (The Homeric Odyssey, Ὁξφόρδη 1955), ἀλλὰ μὲ τὶς προϋποθέσεις τοῦ A. Heubeck, Der Odyssee - Dichter und die Ilias, Erlangen 1954. Δὲς τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία στὸν A. Lesky, Homeros, ἔ.ά. σ. 132-134.

ἢ τὸν ἄλλο τρόπο στὴν ἀποκάθαρσή της¹. Ἡ Ὀδύσεια δὲν εἶναι ὀλοφάνερα ἔργο ἀδρὸ καὶ δυναμικό, ὅπως ἡ Ἰλιάδα· ἡ οἰκονομία της ὑπακούει σ' ἓναν ἄλλο ρυθμὸ περισσότερο ὑπολογισμένον. Ὁ μελετητῆς ὀφείλει νὰ συντονιστῆ μετὰ τὸν ρυθμὸ αὐτὸν τοῦ ἔργου, ἂν θέλῃ νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ. Καὶ ἡ δική μου πρόθεσις εἶναι βασικὰ ἐρμηνευτική.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ τέτοια βάση ἡ ὁμηρικὴ ἔρευνα δὲν ἐπιχειρεῖ πιά, ὅπως τὸ θέλει καὶ τὸ κάνει ὁ Schadewaldt, νὰ ξεκαθαρίσῃ τὴν Ὀδύσεια ἀπὸ «δευτερογενῆ» της ἐξαρτήματα, ἀλλὰ ἀποβλέπει νὰ βρῆ πῶς συμπλέκονται τὰ νεωτερικὰ στοιχεῖα μετὰ τὰ ἀρχαιότερα τῆς ἰλιαδικῆς παράδοσης, καὶ μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ καταλάβῃ τὴν ἰδιοτυπία (καλλιτεχνικὴ καὶ ἰδεολογικὴ) τῆς Ὀδύσειας.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ προετοίμασαν ἐξἄλλου τὸ ἔδαφος οἱ μελέτες τῶν Hölscher, Klingner καὶ Reinhardt ποὺ ἀνέφερα ἤδη. Σ' αὐτὲς προσθέτω τώρα καὶ τὴν ἐξαιρετικὰ σημαντικὴν γιὰ τὴν πνευματικὴ φυσιογνωμία τῆς Ὀδύσειας μελέτη τοῦ F. Jacoby, Die geistige Physiognomie der Odyssee, Die Antike 9 (1933) 139-194, καὶ τώρα: Jacoby, Kleine Philologische Schriften, Βερολίνο 1961, σ. 107-138. Ἀπὸ τὶς πρόσφατες μελέτες ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ μέθοδο καὶ τὰ συμπεράσματά της ἔχει ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Besslich, ἐνῶ τὸ βιβλίον τοῦ Mattes ἀδικεῖται ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερον ὄξυ καὶ προκλητικὸ του τόνο. Ὅσο γιὰ τὸ πολὺ γνωστὸ βιβλίον τοῦ E. Delebeque, Télémaque et la structure de l'Odyssee, Annales de la Fac. des Lettres, Aix-en-Provence, N. S. 21, Gap. 1958, νομίζω πῶς ἡ φήμη του ὀφείλεται περισσότερο στὸ ἐνδιαφέρον του θέμα καὶ λιγότερο σὲ μιὰ ὁμόλογα ἀξιόλογη ἀνάπτυξη. Δὲς ἀκόμη: H. Hommel, Aigisthos und die Freier, Studium Generale 8 (1955) 237 κέ., H. Fränkel, Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums, Μόναχο ² 1962, σ. 6-94, καὶ ἰδιαίτερα σ. 83-94, W. Nestle, Odyssee-Interpretationen, Hermes 77 (1942) 46-77 καὶ 113-139. Γιὰ τὴν ἰδιomorφία τῶν παρομοιώσεων στὴν Ὀδύσεια πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀτύπωτη δι-στυχῶς ἀκόμη διχτριβὴ τοῦ H. Seyffert, Die Gleichnisse der Odyssee, Diss. Kiel 1949 (βλ. σχετικὰ καὶ Α. Ν. Μαρωνίτη, Ὁ νόστος στὶς παρομοιώσεις τῆς Ὀδύσειας, Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἄριστ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. Θ (1965) 269 κέ.). Μιὰ συνοπτικὴ τέλος ἀντιπαραβολὴ τοῦ ἡρωϊκοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἦθους στὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια δίνει μετὰ πολὺ σαφῆ τρόπο ὁ W. Marg, Held und Mensch bei Homer (Das Menschenbild in der Dichtung. Sieben Essays hrg. von A. Schäfer, Μόναχο 1965). Τὸ θέμα ὥστόσο τῆς ἰδιαίτερης φυσιογνωμίας τῆς Ὀδύσειας χρειάζεται ἀκόμη πολλὴ ἔρευνα, προτοῦ καταλήξουμε σὲ τελικὰ συμπεράσματα.

1. Αὐτὴ τὴν ἐρμηνευτικὴν τακτικὴν ἀκολουθοῦν οἱ Von der Mühl καὶ Schadewaldt στὶς μελέτες τους. Ὁ Schadewaldt μάλιστα δὲν ἔχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ διχχωρίσουμε μέσα στὴ σημερινὴ Ὀδύσεια ὅ,τι ἀνήκει στὸν πρῶτον ποιητὴν τῆς καὶ ὅ,τι εἶναι ἔργο τοῦ δευτέρου ποιητῆ, μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ κερδίσουμε καὶ γιὰ τοὺς δύο ποιητῆς τὴν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν τους φυσιογνωμία.

Θέματα και στόχοι τῶν ραψωδιῶν α - δ

Ὀνομάζω θέματα τὰ ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια στίς πρῶτες τέσσερις ραψωδίες τῆς Ὀδύσσειας — οἱ ἀρχαῖοι τίτλοι αὐτὰ τὰ ἐπεισόδια ἀκριβῶς περιγράφουν — και στόχο τὸν τελικό τους προορισμό¹. Ὁ τελικός στόχος στίς ραψωδίες α-δ φαίνεται καθαρά· τὸ ἔπος ἀρχίζει μὲ μιὰ κίνηση πρὸς ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεά, προτοῦ μὲ τὴν πέμπτη ραψωδία ὁ ἥρωας τοῦ ἔργου παρουσιαστῆ ὁ ἴδιος.

Ἡ ἀναζήτηση αὐτὴ πραγματοποιεῖται, μὲ μιὰ τεχνικὴ ἀξιοπρόσεκτη, σὲ δύο ἐπίπεδα: α) στὸν ἐξωτερικὸ χῶρο, και β) σὲ ἓνα χῶρο ἐσωτερικότερο. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο τίθεται τὸ βασικὸ ἐρώτημα « ποῦ εἶναι ὁ Ὀδυσσεάς », στὸ δεύτερο « ποιὸς εἶναι ὁ Ὀδυσσεάς ». Γιὰ λόγους καθαρὰ μεθοδικούς διακρίνω στὴν ἔρευνά μου τὴν μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη φάση τῆς ἀναζήτησης, ὀνομάζοντας τὴν πρώτη ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ ἥρωα, και τὴ δεύτερη ἐσωτερικὴ². Φυσικὰ οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι τῆς ἀναζήτησης μέσα στὸ πλαίσιο τῆς Τηλεμάχειας συμπλέκονται, παρουσιάζουν ὅμως και χαρακτηριστικὲς διαφορὲς μεταξύ τους πού δικαιολογοῦν τὴν ἀποσύνδεσή τους στὸ στάδιο τῆς ἔρευνας. Γιατί, ἐνῶ ἡ καμπύλη τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα — τουλάχιστον ὡς πρὸς τὰ βέβαια δεδομένα της — ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ μέγιστο ὕψος της και ἀκολουθεῖ ὕστερα καθοδικὴν φορά, ἡ ἄλλη καμπύλη τῆς ἐσωτερικῆς ἀναζήτησης πᾶει ἀντίστροφα· ἀρχίζει ἀπὸ τὸ μηδὲν και συνεχῶς ἀνεβαίνει. Πῶς συνδυάζονται σ' αὐτὴ τὴν ἀντίστροφη φορά τους οἱ δύο καμπύλες, και ποιά σκοπιμότητα ὑπηρετεῖ μιὰ τέτοιου εἴδους, ὀλοφάνερα πολὺπλοκη, τεχνικὴ,

1. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ θέμα και στὸ στόχο μιᾶς ἐνότητας γίνεται ἴσως σαφέστερη, ἂν παραβάσουμε τὸ θέμα μὲ βλήμα, και τὸν στόχο μὲ τὴν φορά και τὸ σημεῖο τῆς ἔκρηξης αὐτοῦ τοῦ βλήματος. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι, ἐνῶ τὸ θέμα ἐξανελεῖται κάθε φορά μέσα στὴν ἐνότητα πού τὸ ἐμπεριέχει, ὁ στόχος του βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη ἐνότητα και ἀποτελεῖ τὴν κινητικὴ προβολὴ τοῦ θέματος. Μὲ τὸν στόχο ἔχουμε ταυτόχρονα τὴν ἀφετηρία και τὴ λειτουργικὴ ἀπόληξη τοῦ θέματος. Βλ. και R e i n h a r d t, *Homer und die Telemachie*, ἔ.ἀ. σ. 45.

2. Ὁ ὅρος «ἐσωτερικὴ ἀναζήτηση» δὲν εἶναι ἴσως πολὺ σαφής, ἀλλὰ μοῦ φάνηκε ὁ καταλληλότερος γιὰ νὰ ἐκφράσῃ — σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν ὄρο «ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση» — τὴ γνωριμία μας ὅχι πιά μὲ τὰ ἐξωτερικὰ περιστατικὰ τῆς τύχης τοῦ Ὀδυσσεά, ἀλλὰ μὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἔπους, πού φωτίζουν ἐσωτερικὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἥρωα και ἐντάσσουν τὴ μοῖρα του σ' ἓνα εὐρύτερο πλαίσιο συγγενικῶν ἢ ἀντιθετικῶν νόστων, γιὰ νὰ φανῆ καλύτερα ἡ ἰδιαιτέρη ποιότητα τοῦ νόστου τοῦ Ὀδυσσεά. Τὸς ἴδιους ὅρους χρησιμοποιεῖ και ὁ Schadewaldt (*Der Prolog der Odyssee*, ἔ.ἀ. σ. 29), γιὰ νὰ δηλώσῃ τίς δύο φάσεις τοῦ νόστου τοῦ ἥρωα: ἐκεῖνη πού ἀπολήγει στὴν ἀποβίβαση τοῦ Ὀδυσσεά στὴν Ἰθάκη (*äussere Heimkehr*), και τὴν ἄλλη πού, σὲ συνέχεια, ἀποκαθιστᾷ τὸν Ὀδυσσεά κυρίαρχο και πάλι βασιλιὰ στὸ παλάτι και στὸ νησί (*innere Heimkehr*).

είναι ένα από τα κυριότερα προβλήματα της έρευνάς μου, που η λύση του θα προχωρήσει όσο προχωρεί και η μελέτη αυτή. Προς το παρόν με ενδιαφέρει μια δεύτερη γενική διαπίστωση :

‘Η ανάζητηση του ‘Οδυσσέα στα όρια της Τηλεμάχειας γίνεται με μια συνεχή προβολή της μορφής του ήρωα πάνω σε εναλλασσόμενο κάθε φορά πλαίσιο· ένα τέτοιο πλαίσιο είναι η αγορά θεών στην αρχή της πρώτης ραψωδίας και το παλάτι της ‘Ιθάκης στη συνέχεια της, η αγορά των ‘Ιθακησίων στη δεύτερη ραψωδία, η Πύλος στην τρίτη, η Σπάρτη στην τέταρτη. Δεν είναι μέσα στους σκοπούς της έρευνάς μου η λεπτομερής μελέτη και των παισίων αυτών. ‘Εκείνο όμως που παρατηρεί κανείς άμέσως είναι ότι ο ποιητής αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος της αφήγησης του στη μελέτη του πλαισίου και το μικρότερο στην προβαλλόμενη εικόνα. Γιατί το κάνει αυτό, είναι ένα θέμα που τη στιγμή αυτή το παρακάμπτω· πιστεύω ωστόσο ότι στη δυσαναλογία αυτή πλαισίου και εικόνας οφείλεται κατ’ έξοχην η βασική παρεξήγηση ότι η Τηλεμάχεια είναι ανεξάρτητο ή έμβόλιμο μέρος στον κύριο κορμό της ‘Οδύσειας¹.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ

Ποιος λόγος φέρνει την ‘Αθηνά στην ‘Ιθάκη και τον Τηλέμαχο στη Σπάρτη, το μαθαίνουμε στη θεών αγορά της πρώτης ραψωδίας· εκεί η ‘Αθηνά προκαθορίζει στη γενική του μορφή τον σκοπό της επέμβασής της με μια διατύπωση, που έλαφρα παραλλαγμένη ξαναγυρνά περισσότερες φορές² στα όρια της Τηλεμάχειας : θα κινητοποιήσει ή θα τον Τηλέμαχο,

νόστον πευσόμενον πατρός φίλον, ην που ακούση.

1. Δεν ξέρω πόσο είμαι σαφής μ’ αυτή τη γενική παρατήρηση. ‘Οπωσδήποτε ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της τεχνικής της ‘Οδύσειας είναι κατά τη γνώμη μου αυτή ακριβώς η έπιμονή του ποιητή να περιγράψει με κάθε λεπτομέρεια κάθε φορά το πλαίσιο, μέσα στο οποίο προβάλλει την κύρια εικόνα της σκηνής. Δύο περιπτώσεις είναι ίσως οι πιο χαρακτηριστικές μέσα στην ‘Οδύσεια : το περιβάλλον (έσωτερικό και έξωτερικό) της Σπάρτης, μέσα στο οποίο πέφτει ο Τηλέμαχος φέρνοντας μαζί του το νήμα της ανάζητησης του πατέρα του (ραψωδία δ)· και η σκηνή στο καλύβι του Εύμαιου, στη ραψωδία π, λίγο πριν από τον αναγνωρισμό του ‘Οδυσσέα από τον γιό του. Και στις δύο περιπτώσεις τα κύρια πρόσωπα της σκηνής (ο Τηλέμαχος στην πρώτη, ο ‘Οδυσσέας στη δεύτερη) μένουν για πολλή ώρα βουβά (μήπως έδω θα πρέπει να αναγνωρίσουμε το πρότυπο του Αίσχylου για τις ανάλογες και πολυσυζητημένες από την αρχαιότητα κιόλας σκηνές όρισμένων δραμάτων του;), ενώ γύρω τους ίχνογραφεΐται προσεκτικά το πλαίσιο, ωστόσο συγκεντρωθή το ενδιαφέρον μας στο κύριο πρόσωπο της εικόνας. Το θέμα είναι μεγάλο, για να το εξαντλήσουμε έδω· άπλως το υπαινίσσομαι.

2. α 94, 135, 287. β 215, 218, 264, 360. γ 77. δ 317, 701-702, 714.

Ἡ ἀναζήτηση λοιπὸν τοῦ Ὀδυσσεύα, ἡ πιθανότητα τῆς ἐπιστροφῆς του, γενικότερα ἢ τύχη τοῦ ἥρωα — παροῦσα καὶ μέλλουσα — συνθέτουν ἓνα ριζικὸ ἐρώτημα ποῦ ἀκούγεται στὴν ἀρχὴ κιόλας τοῦ ἔπους. Τὸ βασικὸ αὐτὸ ἐρώτημα ἐπιμερίζεται καὶ σὲ λεπτομερέστερες διατυπώσεις :

α) στὴν πρώτη μορφή του διατυπώνεται ὡς διαζευκτικὴ ἐρώτηση :
ζῆ ἢ πέθανε ὁ Ὀδυσσεύας·

β) στὴν δευτέρῃ του βαθμίδα μετασχηματίζεται σὲ πιὸ συγκεκριμένη ἀπορία : ἀν ζῆ, ποῦ βρίσκεται·

γ) στὴν τρίτῃ τέλος μορφή της ἡ ἐρώτηση συμπυκνώνει μέσα της ἀδημονία : θὰ γυρίσῃ ὁ ἥρωας καὶ πότε, καὶ τί θὰ γίνῃ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του με τοὺς μνηστῆρες.

Οἱ ἐρωτήσεις ἐξἄλλου αὐτές, ὅπως καὶ οἱ ἀντίστοιχες ἀπαντήσεις, κατανέμονται σὲ διάφορα πρόσωπα τοῦ ἔπους :

α) προκαταβολικὰ ἀπαντᾷ στὴν ἀπορία τοῦ ἀκροατῆ ὁ ποιητής·

β) ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις διαμείβονται ἀνάμεσα σὲ θεοὺς·

γ) ἡ ἀπάντηση τῶν θεῶν μεταβιβάζεται στὴ γῆ ἢ ἀπὸ τοὺς ἴδιους, μεταμορφωμένους σὲ ἀνθρώπους, ἢ ἀποκαλύπτεται με οἰωνοὺς καὶ τέρατα ποῦ τὰ διερμηνεύει ἓνας μάντης·

δ) ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις κυκλοφοροῦν ἀνάμεσα στοὺς ἥρωες τοῦ ἔπους.

Οἱ ἀπαντήσεις βέβαια δὲν εἶναι πάντα ἴδιες : ἄλλοτε εἶναι κατηγορηματικὰ αἰσιόδοξες ἢ ἀπαισιόδοξες, ἄλλοτε παίρνουν τὴ μορφή εἰκασίας, ἄλλοτε μεταμορφώνονται σὲ εὐχὴ ἢ κατάρα. Δὲν χρειάζεται νὰ ποῦμε ὅτι ἡ οὐσία καὶ ἡ τυπολογία ἐρωτήσεων καὶ ἀπαντήσεων βρίσκονται σὲ ἄμεση σχέση με τὴν ιδιότητα καὶ τὴ διάθεση τοῦ προσώπου ποῦ ρωτᾷ ἢ ἀπαντᾷ κάθε φορά· ὅλες ὅμως αὐτὲς οἱ ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις μαζί, μοιρασμένες σοφὰ ἀπὸ τὸν ποιητὴ σὲ περισσότερα ὑποκείμενα τοῦ ἔπους, σχηματίζουν μιὰ παραστατικὴ καμπύλη γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα : τὸ ἓνα της ἄκρο ταυτίζεται με τὴν κατηγορηματικὴ βεβαίωση (τοῦ ποιητῆ, τῶν θεῶν καὶ τῶν οἰωνῶν) ὅτι ὁ Ὀδυσσεύας ζῆ καὶ θὰ γυρίσῃ γρήγορα ἐκδικητής· τὸ ἄλλο της ἄκρο βυθίζεται στὴν πιὸ σκοτεινὴ ἀπαισιόδοξία : ὁ Ὀδυσσεύας εἶναι ὀριστικὰ ἀφανισμένος· κι ἀνάμεσα στίς δυὸ αὐτὲς ἀκραῖες θέσεις προβάλλονται οἱ μέσες ἐκδοχές, ἐπίτηδες ἀσαφεῖς ἢ ἐλλειπτικές, ἀνάλογα με τὸν λειτουργικὸ σκοπὸ ποῦ ὑπηρετοῦν. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιμηκύνεται καὶ δραματοποιεῖται ἡ ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεύα.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ ποιητῆ καὶ τῶν θεῶν

Μετὰ ἀπὸ τὸ προοίμιο, ὅπου ὀρίζονται ὁ πυρήνας καὶ τὸ ἀρχικὸ κύτταρο ὅλης τῆς σύνθεσης, οἱ στίχοι α 11-21 ἐπισημαίνουν τὴ συγκεκριμένη ἀφετηρία τοῦ ἔπους. Ἐδῶ βρίσκεται καὶ ἡ ἀπάντηση τοῦ ποιητῆ στὸ βασικὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεά: ὁ Ὀδυσσεάς λοιπὸν ζῆ, ἀλλὰ ὁ νόστος του ἔχει ἀνασταλῆ, γιὰτὶ ὁ ἥρωας στὴν παροῦσα φάση τῆς περιπλάνησός του μένει καθηλωμένος στὸ νησί τῆς Καλυψῶς· ἡ ἐπιστροφή του μάλιστα κινδυνεύει νὰ ματαιωθῆ ὀριστικά, ἂν ἡ πότνια νύμφη ἐπιβάλλῃ τὴ θέλησή της καὶ κρατήσῃ κοντὰ της τὸ βασιλιά τῆς Ἰθάκης· ἡ βουλή ὅμως τῶν θεῶν θὰ παραμερίσῃ τώρα καὶ τὸ ἐμπόδιο αὐτό, γιὰτὶ ὁ προορισμένος χρόνος τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἥρωα ἔφτασε, μ' ὅλο πὺ δὲν πρόκειται, γυρνώντας ὁ Ὀδυσσεάς σπῆτι του, νὰ βρῆ ἐπιτέλους γαλήνη καὶ ξεκούραση· τὸν περιμένουν κι ἐκεῖ νέοι ἀγῶνες.

Ἡ ἀπάντηση αὐτῆ τοῦ ποιητῆ, πὺ καλύπτει καὶ τίς τρεῖς λεπτομερεῖς διατυπώσεις τοῦ γενικοῦ ἐρωτήματος γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεά, ἀχρηστεύει, θὰ ἔλεγε κανεῖς, θεματικά τίς τέσσερις πρῶτες ραψωδίες τῆς Ὀδύσειας καὶ προοικονομεῖ τὴν ἔκβαση ὀλόκληρου τοῦ ἔπους. Ἀπὸ μιὰν ἀποψη πράγματι ὁ ποιητῆς θὰ μπορούσε νὰ περάσῃ κατ' εὐθείαν στὴν πέμπτη ραψωδία. Δὲν τὸ κάνει ὅμως, πρῶτα γιὰτὶ ἡ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεά πρέπει νὰ κερδίσῃ καὶ τὴ δεύτερη διάστασή της, τὴν ἐσωτερική, ὅπως τὴν ὀνόμασα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεά δὲν ἔχει ἐξαντληθῆ μὲ τὴν προκαταβολικὴ ὀμολογία τοῦ ποιητῆ στοὺς παραπάνω στίχους· τὸ δάνειο αὐτὸ ἀντικειμενικῆς γνώσης πὺ μᾶς προσφέρει ὁ ποιητῆς — καὶ πὺ τὸ ξέρει σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ ἀκροατῆς ἀπὸ τὴν ἐπικὴ παράδοση — σκοπὸ ἔχει νὰ μᾶς βοηθήσῃ, γιὰ νὰ δοῦμε πῶς διατίθενται ἀπέναντι στὰ ἀντικειμενικά δεδομένα τὰ ὑποκείμενα τοῦ ἔργου, ἂν τὰ προετοιμάζον δηλαδὴ ἢ τοὺς ἀντιστέκονται, ἂν τὰ ἐκμαιεύουν ἢ τὰ ἀποβάλλουν¹. Κι αὐτὴ ἡ διάθεση τῶν προσώπων

1. Ἀποτελεῖ κοινὴ σήμερα ἀποψη ὅτι ἡ Ὀδύσεια εἶναι, στὴν εὐρύτατη ἔννοια τοῦ ὄρου, ἔπος ἠθικό, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ἰλιάδα, ἡ ὀποία θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῆ ἔπος τραγικό. Βλ. σχετικά W. J a e g e r, Solons Eunomie, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.- Hist. Klasse 1926, σ. 73, καὶ S c h a d e w a l d t, Der Prolog der Odyssee, ἔ.ἀ. σ. 15 κέ.) Τὸ ἦθος τῆς Ὀδύσειας προκύπτει ἀπὸ τὴ δυνατότητα πὺ ἔχουν τὰ πρόσωπα νὰ διαλέγωνται μὲ τὴ μοῖρα τους, νὰ συμμετέχουν στὴν τελικὴ της διαμόρφωση (ἡ παραδειγματικὴ μνεία τῆς τύχης τοῦ Αἰγίσθου στὸν πρῶτο λόγο τοῦ Δία, ἀποτελεῖ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ θεμέλιο λίθο γιὰ τὴν ἀντίληψη τῆς θεοδικίας στὴν Ὀδύσεια). Ἐκεῖνο λοιπὸν πὺ ὑφαίνει τίς δραματικές καταστάσεις στὴν Ὀδύσεια δὲν εἶναι πιά (ὅπως στὴν Ἰλιάδα) ἡ σύγκρουση τῶν ἡρώων μὲ τὴ βουλή καὶ τὰ σχέδια τῶν θεῶν, ἀλλὰ ἡ στάση

ἀπέναντι στὰ πράγματα δὲν ἀφορᾷ μονάχα τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ τοὺς θεούς, δὲν περιορίζεται μόνο στοὺς φίλους τοῦ Ὀδυσσεύα ἀλλὰ καὶ στοὺς ἐχθρούς του. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ χειρονομία τοῦ δημιουργοῦ πρὸς τὸν ἀκροατὴ τοῦ ἔργου, χειρονομία ἐμπιστοσύνης, ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει ταυτόχρονα νὰ βλέπουμε τὸ θέαμα ἀπὸ τὰ παρασκήνια καὶ ἀπὸ τὴν πλατεία.

Οἱ θεοὶ συναθροίζονται στὸν Ὀλυμπο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα, ποὺ (μόνος ἀντίδικος θεὸς τοῦ μόνοι ἥρωα ποὺ δὲν ἐνόστησε¹) λείπει τώρα στὴ χώρα τῶν Αἰθιόπων. Ἀπὸ τὴ συζήτηση ποὺ διαμείβεται ἀνάμεσα στὸν Δία καὶ τὴν Ἀθηνᾶ, ἀποσπῶ ὅσα στοιχεῖα μόνο ἐνδιαφέρουν τὸ θέμα μας : Πρόβλημα βέβαια ἂν ζῆ ἢ πέθανε ὁ Ὀδυσσεύας, δὲν ὑφίσταται γιὰ τοὺς θεούς. Ἡ Ἀθηνᾶ ὥστόσο σχολιάζει τώρα διεξοδικότερα ἀπ' ὅ,τι προηγουμένως ὁ ποιητὴς τὴν παροῦσα φάση τῆς περιπλάνησης τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ διαμαρτύρεται ἔντονα γιὰ τὴν κατακράτησή του στὸ νησὶ τῆς Καλυψῶς. Ὁ λόγος τῆς προσθέτει σὲ ὅσα ζέρομε ὀρισμένες χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες : ἐντοπίζει πρῶτα μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τὸ νησὶ (α 50), σκιαγραφεῖ περιληπτικὰ τὸ τοπίο του (α 51) καὶ συστήνει καλύτερα τὴν Καλυψῶ (α 51-54). Ἐκεῖνο ποὺ σκόπιμα καὶ ἔξυπνα παρασιωπᾷ ἡ θεά, εἶναι ἡ εὐθύνη τοῦ ἥρωα. Κι αὐτὴ τὴ σοβαρὴ λεπτομέρεια προσθέτει στὸν ἀντίλογό του ὁ Δίας : ἡ ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα ἀπέναντι στὸν Ὀδυσσεύα ὀφείλεται στὴν τύφλωση τοῦ Πολύφημου· κι ἂν ἡ ἐκδίκηση τοῦ θεοῦ δὲν προχώρησε ὡς τὸν ἀφανισμό τοῦ ἀντιπάλου του (ἐδῶ ἀκούγεται ὁ ἐνδεχόμενος χαμὸς τοῦ ἥρωα), αὐτὸ ὀφείλεται στῶν ἄλλων θεῶν τὴν ἀντίσταση. Ἀλλὰ τὰ χρονικὰ περιθώρια

ποὺ παίρνουν (θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ) ἀπέναντι σὲ νόμους καὶ ἀρχές ποὺ συντηροῦν στὸν ἐνδοκοσμικὸ χῶρο (ἀλλὰ καὶ στὸν Ὀλυμπο) τὴν ἔννοια τῆς δικαιοσύνης – τὴν εὐνομία. Ἀπὸ μιὰ τέτοια σκοπιὰ κοιταγμένη ἢ προκαταβολικὴ ὁμολογία τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴν τελικὴ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα, ἀφήνει τὸν χῶρο ἐλεύθερο, γιὰ νὰ παρακαλουθῆσῃ ὁ ἀκροατὴς πῶς συντελεῖται ἡ μοῖρα αὐτῆ, μὲ ποιὰς σύνδρομες καὶ ἀντίδρομες δυνάμεις. Δὲς καὶ Sch adewaldt, ἔ.ἀ., σ. 28, ὅπου ὅμως ἡ ἰδιόμορφη θεοδικία τῆς Ὀδύσειας θεωρεῖται ἔργο τοῦ ποιητῆ Β. Ὡς γενικὸ ἥθος τῆς Ὀδύσειας βλέπει τὴν ἀντίληψιν αὐτῆ ὁ Re inhard t, Die Abenteuer der Odyssee, ἔ.ἀ., σ. 73.

1. Πρόσεξε τὴν ἀντιθετικὴ ἰσορροπία ποὺ δημιουργεῖ στοὺς στ. α 12 καὶ α 79 ἡ ἐπανάληψιν τῆς λέξης οἶος : μόνος ἀνάμεσα στοὺς ζωντανούς ἥρωες τοῦ τραγουτοῦ πολέμου μένει ἀνόστιμος ὁ Ὀδυσσεύας (α 11-13)· μόνος ἀνάμεσα στοὺς θεούς ὁ Ποσειδῶνας ἐπιμένει νὰ κρατᾷ ἀκόμη στὸν ἀέρα τὴ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα (α 77-79). Τὸ ἔπος λοιπὸν ξεκινᾷ μὲ μιὰν ἐξαίρεση. Γιὰ νὰ λείψῃ αὐτὴ ἡ ἐξαίρεση, ποὺ τραυματίζει ἕναν γενικὸ κανόνα, κινεῖ ὁ Δίας, ὕστερα ἀπὸ πρόταση τῆς Ἀθηνᾶς, τὴ διαδικασία τοῦ νόστου τοῦ Ὀδυσσεύα. Ὅλο τὸ ἔργο κατατείνει στὴν ἀποκατάσταση μιᾶς ταραγμένης ἰσορροπίας : οἱ ἐνοχοὶ πρέπει νὰ τιμωρηθοῦν, οἱ ἀδικημένοι νὰ ξαναβροῦν τὸ δίκιο τους. Βλ. καὶ Pölscher, Untersuchungen zur Form der Odyssee, ἔ.ἀ., σ. 55.

δὲν ἐπιτρέπουν πιά ἄλλη ἀναβολή, ἢ ἐπιμονή τοῦ Ποσειδῶνα πρέπει νὰ παραμεριστῇ — ἢ στιγμή εἶναι κατάλληλη. Τὸ σχέδιο τὸ ἔχει ἔτοιμο κιόλας ἢ Ἄθηνᾶ : Ὁ Ἑρμῆς νὰ πάη στὴν Καλυψῶ, γιὰ νὰ τῆς πῆ τὴν τελεσίδικη ἀπόφαση τῶν θεῶν ἢ ἴδια ἀναλαμβάνει νὰ προετοιμάσῃ τὸ ἔδαφος στὴν Ἰθάκη. Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ σχεδίου μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ ἀμέσως (καθὼς φορέας καὶ ἐκτελεστής του εἶναι ἢ θεὰ)· τὸ πρῶτο ὅμως μέρος τῆς πρότασης μένει μετέωρο : ὁ Δίας, μόνος ἀρμόδιος ἐντολοδόχος τοῦ Ἑρμῆ ὡς ἀγγελιοφόρου τῶν θεῶν, δὲν τὸ προσεπικυρώνει μὲ τὸν λόγο του. Ἔτσι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἑρμῆ προαναγγέλλεται, ἀλλὰ δὲν ἐκτελεῖται ἀμέσως· μόνο στὴ δεύτερη ἀγορὰ θεῶν τῆς πέμπτης ραψωδίας δίνει ἐπιτέλους ὁ Δίας τὸ ἐκτελεστικὸ σῆμα στὸν Ἑρμῆ, καὶ τότε τὰ πράγματα παίρνουν τὸν δρόμο τους καὶ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση¹.

1. Ἡ θεῶν ἀγορὰ τῆς πρώτης ραψωδίας, καὶ κυρίως ὁ λόγος τῆς Ἄθηνᾶς (α 80-95), καὶ ἰδιαίτερα τὸ δεύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ λόγου (α 87-95), τροφοδότησαν καὶ τροφοδοτοῦν ἀκόμη τίς ἀναλυτικὲς θεωρίες μὲ τὰ σημαντικότερα ἐπιχειρήματά τους. Ὁ λόγος τῆς Ἄθηνᾶς, λένε, διχάζει τὴν πορεία τοῦ ἔπους καί, καθὼς προηγεῖται ἢ κἀθοδος τῆς Ἄθηνᾶς στὴν Ἰθάκη καὶ μεσολαβεῖ τὸ ταξίδι τοῦ Τηλέμαχου στὴν Πελοπόννησο, ἀναβάλλεται γιὰ τέσσερις ὀλόκληρες ραψωδίες ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἑρμῆ στὸ νησί τῆς Καλυψῶς, μετεωρίζεται ἐπομένως ἀδικαιολόγητα ὁ ἀποφασισμένος νόστος τοῦ Ὀδυσσεῆ· γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὸ σημεῖο τῆς πραγματικῆς ἀφετηρίας τοῦ ἔπους — πάντα κατὰ τὴν ἄποψη τῶν ἀναλυτικῶν — ὁ διασκευαστὴς ἢ ὁ ποιητὴς Β, ποὺ εἶναι ὁ ἔνοχος αὐτῆς τῆς καθυστέρησης, ἀναγκάζεται νὰ ἐπαναλάβῃ στὴν ἀρχὴ τῆς πέμπτης ραψωδίας μιὰ δεύτερη θεῶν ἀγορὰ : ἀτυχῆς προσπάθεια γιὰ νὰ γεφυρωθῇ ἓνα ἀγεφύρωτο χάσμα, λένε οἱ ἀναλυτικοί. Νὰ ποῦ εἶναι τὸ συμπέρασμα καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Schadewaldt, ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ σταθῇ ἀνάμεσα σὲ ἐνωτικούς καὶ ἀναλυτικούς : «Und so ist auch für die Odyssee kein Ausweg : jene vier Bücher (von 1,88 bis einschliesslich der zweiten Götterversammlung vom Beginn des fünften Buches : 5,27) sprengen in der Odysse, wie sie jetzt vorliegt, mit über 2000 Versen jene strenge, überschaubare Korrelation zwischen Götterrat und Menschenentschluss in einem Masse, dass sie, zumal beim blossen Hören nicht mehr als «Form» wahrnehmbar ist. Jene vier Bücher der Nebenlinie erweisen sich somit auch von der Struktur her als Einlage, mit deren Beseitigung die ursprüngliche Struktur erst wieder zum Vorschein kommt». (Der Prolog der Odyssee, ἔ.ἀ. σ. 27). Ἀντίθετα ὁ Besslich (ἔ.ἀ. σ. 147-151), χρησιμοποιώντας καὶ τὰ συμπεράσματα τῶν H ölscher (ἔ.ἀ. σ. 28 κέ. καὶ 80 κέ.), Reinhardt (ἔ.ἀ. σ. 69-73) καὶ τοῦ Klingner (ἔ.ἀ. σ. 68 κέ.), καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι σκόπιμα ὁ ποιητὴς, μολονότι ἀνακρούει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τοῦ ἔπους τὸ θέμα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑρμῆ στὸ νησί τῆς Καλυψῶς, τὸ ἀφήνει ὑστερα γιὰ τέσσερις ραψωδίες μετέωρο, καὶ μετὰ τὸ κάνει θεματικὸ πυρῆνα τῆς ἐπικῆς του ἀφήγησης—φαινόμενο τεχνικῆς ποῦ ὁ Besslich τὸ βρίσκει σ' ὅλο τὸ πλάτος τοῦ ἔργου. Ἀντίθετα λοιπὸν μὲ τὸν Schadewaldt συμπεραίνει (ἔ.ἀ. σ. 150) : «Wir sehen, auch in diesem Beispiel, wie ein geäusserte Vorschlag über eine weite Strecke hin unberücksichtigt und unerledigt bleibt, um dann schliesslich in die Tat

Στὸ μεταξύ οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα ἔχουν πλουτιστῆ· τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἥρωα ἔχουν συνοπτικὰ προδιαγραφῆ. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ κάτω, ἕως τὸ τέλος τῆς τετάρτης ραψωδίας, κανεὶς δὲν πρόκειται νὰ μᾶς πῆ περισσότερα πράγματα. Ὑστερα ἀπὸ τὸν κατηγορηματικὸ λόγο τῶν θεῶν, θὰ ἀρχίσῃ ὁ διάλογος ἀνάμεσα στὴ δική τους (καὶ τὴ δική μας) γνώση καὶ τὴν ἄγνοια τῶν προσώπων τοῦ

umgesetzt zu werden, ohne dass er zuvor ausdrücklich wiederholt worden wäre. Er ist aber in der Zwischenzeit nicht ohne Wirkung gewesen. Wirkunglos ist er nur, wenn man ihn isoliert betrachtet». Καὶ ἔ.ἀ. σ. 147 : «Ein Zwischenstück im grossen ist auch die gesammte Telemachie, und dichterisch ermöglicht wird sie durch eine ausstehende Antwort beziehungsweise Beschlussfassung. Die 'Pfeiler' dieses Spannungsbogens sind jeweils die Götterversammlungen zu Beginn des 1. und 5. Buches».

Καὶ ἡ δική μου ἐργασία θεματικὸς καὶ τεχνικὸς ἀρμούς ζητᾶ νὰ βρῆ ἀνάμεσα στὰ τέσσερα πρῶτα βιβλία τοῦ ἔπους καὶ στὸ ὑπόλοιπο ἔργο. Δὲν εἶναι ὥρα ἀκόμη γιὰ συμπεράσματα. Προληπτικὰ μόνον ἀναφέρω ὅτι : Τὸ κυριότερο ἐπιχείρημα τοῦ Schadewaldt εἶναι πὼς ἡ Τηλεμάχεια ἀπομακρύνει μεταξύ τους πάρα πολὺ τὴν ἀπόφαση τῶν θεῶν γιὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεύα (Heimkehr-Beschluss) ἀπὸ τὴν πραγματοποίησή της (Heimkehr-Entschluss), γι' αὐτὸ καὶ ἀπορρίπτει ὁ Schadewaldt τὶς τέσσερις πρῶτες ραψωδίες, συμπλησιάζοντας ἔτσι τὶς δύο κορυφαίες αὐτὲς σκηνές (ἀρχές, ὅπως τὶς ὀνομάζει, τοῦ ἔπους), ποὺ τώρα βρίσκονται μοιρασμένες στὴν πρώτη καὶ στὴν πέμπτη ραψωδία. Μὲ τὴν ἀπόρριψη ὅμως τῆς Τηλεμάχειας τὸ ἔργο χάνει τὴν ἰσορροπία του :

α) Καταποντίζεται πρῶτα τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεύα στὴν πρώτη του φάση, σ' ἐκείνη δηλαδὴ ποὺ ὁ ἥρωας εἶναι ἀκόμη ἀπὸν (στὴν Ὀδύσεια τοῦ Schadewaldt ὁ Ὀδυσσεύας ἐμφανίζεται ἀμέσως μέσα στὸ ἔργο). Ὀλόκληρη ὅμως ἡ Ὀδύσεια, ὅπως ἐλπίζω νὰ φανῆ, στηρίζεται σὲ διπλὴ βάση : στὴν ἀναζήτηση δηλαδὴ καὶ στὸν νόστο τοῦ ἥρωα, καὶ ὅχι ὅπως τὸ θέλει ὁ Schadewaldt ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα. Οἱ πρῶτες τέσσερις ραψωδίες θέτουν τὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης στὸν ἀνθρώπινο χῶρο μὲ ἐρωτήματα καὶ ἀμφιβολίες· οἱ ραψωδίες ε-ν τὸν πραγματοποιοῦν ὡς γεγονόσ· οἱ ραψωδίες τέλος π-ω τὸν ἐπιβεβαιώνουν ὑποκειμενικὰ μὲ τοὺς προοδευτικὸς καὶ διαδοχικὸς ἀναγνωρισμοὺς, καὶ ἀντικειμενικὰ μὲ τὴ μνηστηροφονία. Ἄν λείψῃ ἀπὸ τὸ ἔργο τὸ πρῶτο του μέρος ἡ ἰσορροπία αὐτὴ καταστρέφεται, καὶ οἱ ἀναγνωρισμοὶ στὸ τρίτο μέρος τοῦ ἔπους ἀποκοῦν τὴν ἐπιπεδὴ σημασία ἑνὸς ἐξωτερικοῦ τεχνάσματος μὲ μοναδικὸ στόχο τὴν πραγματοποίησιν τῆς μνηστηροφονίας. Στὴν πραγματικότητά ὅμως οἱ ἀναγνωρισμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἄλλη ὄψη τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα : μιὰ προσωπικὴ δηλαδὴ βίωση τοῦ νόστου τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπὸ φίλους καὶ ἐχθροὺς, οἱ ὅποιοι στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔπους ἢ ζοῦν μέσα στὴν ἀπελπισία καὶ τὴν ἀβεβαιότητα γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα (Πηνελόπη, Τηλέμαχος, κ.ἀ.), ἢ εἶναι ἀπολύτως βέβαιοι ὅτι ὁ Ὀδυσσεύας ἀφανίστηκε, καὶ τοὺς ἀνήκει ἐπομένως ἡ περιουσία του καὶ ἡ γυναίκα του (κυρίως οἱ μνηστῆρες).

β) Ὁ διάλογος τῆς Ἀθηνᾶς μὲ τὸν Τηλέμαχο στὴν πρώτη ραψωδία καὶ ἡ συνακόλουθη δραστηριοποίησιν τοῦ νέου δείχνουν ὅτι ὁ ποιητής, ἀνάμεσα στὴν ἀπόφαση τῶν θεῶν γιὰ τὸν νόστο τοῦ ἥρωα καὶ στὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ νόστου, θέλει

έπους. Στην πρώτη φάση αὐτοῦ τοῦ διαλόγου, ἡ αἰσιοδοξία τῆς Ἀθηνᾶς θὰ συγκρουσθῆ μετὰ τὴν ἀπαισιοδοξία τοῦ Τηλέμαχου, κι ἀπὸ τὴ σύγκρουση αὐτὴ θὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ μιὰ μέση λύση, ὅχι ὥστόσο διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὴ πού εἶχε στὸ νοῦ τῆς ἡ θεᾶ — καὶ ὁ ποιητῆς !

Διάλογος Ἀθηνᾶς καὶ Τηλέμαχου

Ἀφοῦ πάνω στὸν Ὀλυμπο, μετὰ τὴν παρέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ τύχη τοῦ Ὀδυσσεᾶ ἀποφασίστηκε, ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἥρωα μεταφέρεται τώρα κάτω στὴ γῆ. Τὸ νῆμα αὐτὸ τὸ φέρνει στὴν Ἰθάκη ἢ Ἀθηνᾶ, γιὰ νὰ τὸ παραδώσῃ στὰ χέρια τοῦ Τηλέμαχου. Τῆ θεᾶ καὶ τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο τοὺς συνδέει ἓνας στέρεος κρίκος· τὸ ἀυξημένο ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὸν Ὀδυσσεᾶ. Ἡ Ἀθηνᾶ φαίνεται νὰ τὸ ἔχη κληρονομήσει ἀπὸ τὴν παλιότερη ἐπικὴ παράδοση¹: ὁ Τηλέμαχος τὸ διεκδικεῖ βιολογικά, ὡς μονάκριβος γιὸς τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἰθάκης. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτὸν τὸν κοινὸν παρονομαστή, πού τείνει νὰ ἐξισώσει σὲ μιὰ συζήτηση γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεᾶ τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα, ὑπάρχουν καὶ διαμετρικὲς διαφορὲς πού κρατοῦν σὲ ἀπόσταση τοὺς συζητητῆς : ἡ θεᾶ ξέρει ὅτι ὁ Ὀδυσσεᾶς ζῆ, καὶ ἔχοντας κερδίσει τὴ μάχη τῆς στὸν οὐρανὸ μεταφέρει τώρα αἰσιόδοξα τὴ δραστηριότητά τῆς στὴ γῆ· ὁ Τηλέμαχος ἀντίθετα κατέχεται ἀπὸ τὴν ἀπελπισμένη βεβαιότητα ὅτι ὁ πατέρας του χάθηκε ὀριστικὰ καὶ ἄδοξα. Ἔτσι μᾶς τὸν παρουσιάζει ὁ ποιητῆς· παθητικὰ ἀπομονωμένον ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες καὶ βυθισμένον στὸ δράμα τοῦ Ὀδυσσεᾶ — ὁ νόστος τοῦ πατέρα του εἶναι γι' αὐτὸν εὐχὴ, πού δὲν πρόκειται ὅμως νὰ ἐκπληρωθῆ (α 113-117).

νὰ κρατῆσθαι στὸν ἀνθρώπινο χῶρο, ὅσο γίνεται περισσότερο, μετέωρη καὶ ἀμφίβολη τὴν τύχη τοῦ κεντρικοῦ τοῦ ἥρωα. Ἀποφασιστικὸ μάλιστα ρόλο γι' αὐτὸν τὸν μετεωρισμὸ τῆς τύχης τοῦ Ὀδυσσεᾶ παίζει, ὅπως θὰ δοῦμε, ἡ ἴδια ἡ Ἀθηνᾶ : γιὰτί, ὅ,τι γιὰ τοὺς θεοὺς εἶναι κιάλας ἀποφασισμένο καὶ ἀσφαλές, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πρέπει νὰ μείνῃ ὡς τὸ τέλος τοῦ ἔργου ἀμφίβολο : οἱ ἄνθρωποι περνοῦν ἀπὸ τὴν ἄγνοια στὴ γνώση μέσα στὴν Ὀδύσεια ὅχι ἀμέσως, ἀλλὰ ὅταν ὀρμάζουν γι' αὐτό. Στὸ μεταξὺ μετὰ τὸν ἓναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ἀνοίγουν ἓναν διάλογο μετὰ τὴ γνώση τῶν θεῶν, πού τὸ ἀποτέλεμά του εἶναι ἓνα medium γνώσης καὶ ἄγνοιας, δηλαδὴ ἡ ἀμφιβολία, πού ὅσο προχωρεῖ τὸ ἔργο, μικραίνει, δὲν μηδενίζεται ὅμως παρὰ μονάχα ὅταν γιὰ τὸν καθένα ἔρθῃ ὁ καιὸς. Ἄν ἀπορρίψουμε τὴν Τηλεμάχεια καταστρέφουμε αὐτὴ τὴν διεκυστίνδα ἀνάμεσα στὴν αἰσιοδοξία τῶν θεῶν καὶ στὴν ἀπαισιοδοξία τῶν ἀνθρώπων, ἀνάμεσα στὴ γνώση τῶν θεῶν καὶ τὴν ἄγνοια ἢ τὴν ἀμφιβολία τῶν ἀνθρώπων. Ὅλοι ὅμως αὐτοὶ οἱ σπόροι πέφτουν κυρίως μέσα στὴν Τηλεμάχεια, καὶ δίχως αὐτὴν ἢ Ὀδύσεια μοιάζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιάλας ἓνα τελειωμένο ἔργο.

1. Πρβ. γ 218-224.

Τόσο οἱ ὁμοιότητες ποῦ ἐπεσήμανα ὅσο καὶ οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν Τηλέμαχο καὶ στὴν Ἀθηνᾶ εὐνοοῦν τὸ χτίσιμο ἐνὸς οὐσιαστικοῦ διαλόγου. Τὸ σημαντικότερο ὅμως γιὰ τὴ δομὴ καὶ τὴν πορεία τοῦ διαλόγου εἶναι ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ δὲν ἐπιβάλλει τὴν αἰσιόδοξη γνώση τῆς πάνω στὴν ἀπαισιόδοξη ἄγνοια τοῦ νέου γιὰ τὴν τύχη τοῦ πατέρα του. Ἔτσι ἡ διαλεκτικὴ σώζεται, καθὼς ἡ θεὰ συγκλίνει καὶ προσαρμόζεται στὴ δυσπιστία τοῦ Τηλέμαχου, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἐξυπηρετοῦνται καὶ οἱ συνθετικὲς προθέσεις τοῦ ἔργου. Γιατὶ βέβαια μιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη πορεία τοῦ διαλόγου θὰ συνέθλιβε τὸ θέμα « ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεύα » καὶ θὰ ἀχρήστευε τὶς ὑπόλοιπες ραψωδίες τῆς Τηλεμάχειας.

Γιὰ νὰ πλησιάσῃ ἡ θεὰ τὸν Τηλέμαχο δανεῖζεται τὸ σχῆμα ἐνὸς θνητοῦ· μεταμορφώνεται στὸν Μέντη, ἡγήτορα τῶν Ταφίων καὶ φίλο τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὰ παλιὰ καλὰ χρόνια τῆς εἰρήνης. Ἔτσι ὁ ἀναζητούμενος ἥρωας παραμένει συνδετικὸς κρίκος τῶν δύο προσώπων ποῦ συζητοῦν τὴν τύχη του καὶ στὸν καθαρὰ ἀνθρώπινο χῶρο. Ἀλλὰ ἡ μεταμόρφωση τῆς Ἀθηνᾶς ὑπαγορεύεται ἴσως καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ διαλόγου. Δὲν εἶναι τυχαῖο, νομίζω, ὅτι ἐδῶ δὲν ἔχουμε ἐπιφάνεια τῆς θεᾶς ἀνάλογη μὲ ἐκεῖνη ποῦ συναντοῦμε στὴν πρώτη ραψωδία τῆς Ἰλιάδας, ἀλλὰ ἐνανθρώπισή της. Γιατὶ μιὰ ἀπροκάλυπτη ἐπιφάνεια τῆς θεᾶς θὰ δυσκόλευε πολὺ ἓναν διάλογο προορισμένο νὰ ὀδηγήσῃ σὲ λύση συμβιβαστικῆ· ὁ θεὸς λέει κατηγορηματικὰ αὐτὸ ποῦ ξέρει καὶ θέλει· δὲν συγκλίνει πρὸς τὶς ἀπόψεις τῶν ἀνθρώπων¹.

Πρὶν ἀκόμη ἀρχίσῃ ὁ διάλογος, ὁ ποιητὴς μὲ τὴν ἀφήγησή του (κυρίως τοὺς στ. α 113-117 καὶ 132-135) καὶ τὸν πρῶτο λόγο τοῦ Τηλέμαχου (ἰδίως μὲ τοὺς στ. 161-168) δίνει καθαρὰ τὸ στίγμα ποῦ ἔχει

1. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ ἀπόπειρα τοῦ Schadewaldt νὰ ἐξομοιώσῃ τὴν ἀρχὴ τῆς Ὀδύσειας μὲ τὴν πρώτη ραψωδία τῆς Ἰλιάδας, ὅσο κι ἂν εἶναι ἰδιοφυῆς, παραμένει ἀυθαίρετη (Der Prolog der Odyssee, σ. 24-26). Γιατὶ, ἐνῶ ἡ Ἰλιάδα ἀρχίζει στὸν ἀνθρώπινο καὶ στὸν ὀλύμπιο χῶρο μὲ μιὰ ἐκρηξὴ ποὺ ἀποκλείει τὶς διαπραγματεύσεις (ἡ Ἀθηνᾶ λ.χ. στὴν πρώτη ραψωδία λύνει τελεσίδικα τὸ δῖλημμα τοῦ Ἀχιλλεῦα: δὲν πρέπει νὰ σκοτώσῃ τὸν Ἀγαμέμνονα), στὴν Ὀδύσεια τὰ πράγματα προχωροῦν ἀργά, ἀφοῦ ἐξαντλεῖται πρῶτα κάθε ἄλλη δυνατότητα: Ὁ Αἴγισθος λ.χ. δὲν τιμωρεῖται, παρὰ ἀφοῦ ἀπορρίπτει τὶς συστάσεις τοῦ Ἑρμῆ· ἡ Ἀθηνᾶ ἀπὸ μέρους τῆς δραστηριοποιεῖ τὸν Τηλέμαχο ὅχι μὲ τὸ νὰ τοῦ λύσῃ ἀμέσως τὸ δῖλημμα ἂν ὁ πατέρας του ζῆ ἢ πέθανε, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ τὸν βάλῃ ἀκριβῶς μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ δῖλημμα. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς Ἀθηνᾶς εἶναι νὰ πείσῃ τὸν Τηλέμαχο πὼς ἡ τύχη τοῦ πατέρα του δὲν εἶναι ἀκόμη συντελεσμένη, ὅτι ἐπιδέχεται ἐπομένως τὴ διαζευκτικὴ ἐκδοχή. (βλ. Klingner, ἑ.ἀ. σ. 54). Τί ἀπὸ τὰ δύο θὰ συμβῆ, αὐτὸ θὰ τὸ μάθῃ ὁ Τηλέμαχος ἀργά, κι ἀφοῦ πρῶτα ὁ ἴδιος συμβάλλῃ, ὅσο μπορεῖ, στὸ νὰ συντελεστῇ πρὸς τὴ θετικὴ τῆς ἐκδοχῆ ἢ μοῖρα τοῦ πατέρα του. Πρβ. καὶ H ö l s c h e r, ἑ.ἀ. σ. 80 καὶ Besslich, ἑ.ἀ. σ. 148-9.

διαλέξει για τὸν ἑαυτὸ του τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο σὲ σχέση με ὅ,τι ξέρει καὶ πιστεύει για τὴν τύχη τοῦ πατέρα του. Με τὸν τρόπο αὐτὸν ὀρίζεται ἄμεσα, ἔμμεσα καὶ ex silentio ἡ ἀπάντηση τοῦ Τηλέμαχου καὶ στὶς τρεῖς διατυπώσεις τοῦ ριζικοῦ ἐρωτήματος ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ : Στὴν ἐπιστροφή τοῦ πατέρα του καὶ τὴν τιμωρία τῶν μνηστήρων τὸ βασιλόπουλο δὲν πιστεύει πιά· τὴν εὐχεται ἀπελπισμένα, ἀλλὰ λογικὰ τὴν ἀποκλείει, γιατί θεωρεῖ τὸν χαμὸ τοῦ Ὀδυσσεῆ βέβαιο καὶ ὀριστικό· κάθε ἄλλη αἰσιοδοξότερη ἐκδοχὴ εἶναι εὐκολη παρηγοριά. Κι ὡστόσο, μόλις βλέπει πὼς κάποιος ξένος στέκει στὸ κατώφλι τοῦ παλατιοῦ, σπεύδει νὰ τὸν ἀπομονώσῃ ἵνα μιν περὶ πατρὸς ἀποιοχόμενοι ἔροιο. Ἡ ἀπελπισία λοιπὸν τοῦ Τηλέμαχου δὲν εἶναι ἀπόλυτη καὶ στατική, ἐπιδέχεται αὐξομειώσεις ἀνάλογα με τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς· ἕνας σπινθήρας ἐλπίδας φωτίζει για μιὰ στιγμή τὴν ψυχὴ τοῦ νέου — καὶ ὁ ἀκροατὴς ξέρει πὼς αὐτὸ δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητο.

Ἀπέναντι στὴν ἐκδοχὴ τοῦ Τηλέμαχου για τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεῆ, ἡ Ἀθηνᾶ-Μέντης ἀντιτάσσει τὴ δική της ἀπάντηση· ἤρθε, λέει, γιατί ἄκουσε ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς βρίσκεται κιόλας στὴν Ἰθάκη. Ὁ ἀκροατὴς ξέρει βέβαια ὅτι ἡ φήμη εἶναι πλαστὴ ἐπίνοια τῆς στιγμῆς, συμμετέχει ὡστόσο σ' αὐτὸ τὸ ἀνυπόμονο σκίρτημα τοῦ ἔπους πρὸς τὰ ἐμπρός. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπόχρωση, ἡ Ἀθηνᾶ με τὴ φήμη ποὺ ρίχνει στὴ μέση ὀρίζει — κι αὐτὸ εἶναι σημαντικό για τὴ φύση καὶ τὴ συνθετικὴ λειτουργία τοῦ διαλόγου ποὺ θὰ ἀκολουθήσῃ — τὸ μέγιστο σημεῖο τῆς αἰσιοδοξίας της. Ἀμέσως ὕστερα μπαίνει στὸν χῶρο τῆς πραγματικότητος : τὰ πράγματα δείχνουν πὼς ὁ ἥρωας δὲν γύρισε ἀκόμη σπιτί του· κάποιος θεὸς τὸν ἐμποδίζει· ὡστόσο ὄχι, δὲν ἀφανίστηκε, ζῆ, κι ἄς μένη παρὰ τὴ θέλησή του σ' ἕνα νησί πέρα στὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα, ὅπου ἄγριοι ἄνθρωποι τὸν κατακρατοῦν καὶ δὲν τὸν ἀφήνουν νὰ ἐπιστρέψῃ (ἐντεχνα ἡ Ἀθηνᾶ δὲν προδίνει στὸν Τηλέμαχο τὸ ὄνομα τῆς Καλυψῶς οὔτε καὶ ὀνομάζει τὸ νησί, παραλλάσσοντας ἐλαφρὰ τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ραψωδίας δεδομένα, γιατί τὶς λεπτομέρειες αὐτὲς πρόκειται καὶ πρέπει νὰ τὶς κερδίσῃ μόνος του ὁ Τηλέμαχος στὸ τέρμα τῆς ἔρευνάς του· αὐτὴ ἐξάλλου ἢ ἀσάφεια ταιριάζει ἀπόλυτα καὶ με τὸ ἀνθρώπινο σχῆμα τῆς Ἀθηνᾶς). Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἀθηνᾶ κρύβει ἀπὸ τὸν Τηλέμαχο τὴν πραγματικὴ της ταυτότητα, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἐξηγήσῃ ὡς ἄνθρωπος τὴν αἰσιοδοξία της. Ἀντλεῖ, λέει, τὴ βεβαιότητά της αὐτὴ μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ της, ἕνα προαίσθημα τὴν κατακλύζει, ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὸ γεννοῦν οἱ θεοί· μάντης δὲν εἶναι οὔτε καὶ οἰωνοσκόπος, κι ὅμως τῆς ἔρχεται νὰ προφητεύσῃ (ἢ θεληματικὴ ἀποξένωση τῆς Ἀθηνᾶς ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ θεϊκὴ της ιδιότητα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς μεσάζουσες ικανότητες ἐνὸς μάντη

ἢ οἰωνοσκόπου, κάνει τὴ μαρτυρία τῆς ἀμεσώτερη, τὴν ἐξανθρωπίζει δηλαδή, κατεβάζοντάς τὴν στὰ μέτρα τοῦ Μέντη¹. ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἢ ἀνθρώπινη τεκμηρίωση τῆς αἰσιοδοξίας τῆς ἐπιτρέπει στὸ νεαρὸ βασιλόπουλο νὰ ἐπιμείνῃ εὐκολώτερα στὴ δική του ἀντίθετη ἀποψη) :

α 203 οὐ τοι ἔτι δηρὸν γε φίλης ἀπὸ πατρίδος αἴης
ἔσεται, οὐδ' εἴ περ τε σιδήρεα δέσματ' ἔχησι
φράσσεται ὣς κε νέηται, ἐπεὶ πολυμήχανός ἐστιν.

Τὸ τελευταῖο σχόλιο τῆς Ἀθηνᾶς, πὼς ὁ Ὀδυσσεύς δηλαδή μόνος του, μὲ τὴν ἐξυπνάδα του καὶ ὄχι μὲ τὴ βοήθεια τῶν θεῶν, θὰ βρῆ τρόπο νὰ γυρίσῃ στὴν πατρίδα του, μᾶς κρατᾷ ἐπίμονα μέσα στὸν ἀνθρώπινο χῶρο, ὅπου προσεκτικὰ κινεῖται ἢ μεταμορφωμένη θεά. Ἔτσι ἕως τὸν στ. α 210 ὀρίζονται μὲ κάθε σαφήνεια τὰ δύο ἀντικείμενα ἄκρα ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα θὰ κινήθουν τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μέντη δὲν κλονίζει τὸν Τηλέμαχο, ποὺ ἐπιμένει (ἀόριστα ὅμως τώρα καὶ περιληπτικὰ) στὴν ἀρχική του ἀποψη : ἡ τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα ἔχει κιόλας κριθῆ καὶ δὲν εἶναι δυστυχῶς τέτοια ποὺ τὴν αἰσθάνεται καὶ τὴν προβλέπει ὁ συζητητῆς του, γιατί

α 219 νῦν δ' ὄς ἀποτμότατος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι ὑποχρεωμένη, ἀν θέλῃ νὰ συνεννοηθῆ μὲ τὸν Τηλέμαχο, νὰ μιλήσῃ τὴ γλώσσα του. Ἀντιμετωπίζει λοιπὸν τὴν ἀόριστη ἀπαισιοδοξία τοῦ νέου μὲ μιὰν ἐξίσου ἀόριστη αἰσιοδοξία :

α 222 οὐ μὲν τοι γενεὴν γε θεοὶ νόνημον ὀπίσω
θῆκαν, ἐπεὶ σέ γε τοῖον ἐγείνατο Πηνελόπεια.

Ὁ Τηλέμαχος αἰσθάνεται πὼς κέρδισε ἔδαφος, καὶ ἐρεθισμένος ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ ἐρώτηση τῆς θεᾶς² σχετικὰ μὲ τὴν ξεδιάντροπη συμπεριφορὰ τῶν μνηστήρων, ξεσπᾷ στὴν πιὸ παθητικὴ ἔκρηξη τῆς ἀπελπισίας του :

α 234 νῦν δ' ἐτέρως ἐβόλοντο θεοὶ κακὰ μητιόωντες,
οἳ κείνον μὲν ἄιστον ἐποίησαν περὶ πάντων
ἀνθρώπων, ἐπεὶ οὐ κε θανόντι περ ὧδ' ἀναχοίμην,
εἰ μετὰ οἷς ἐτάροισι δάμη Τρώων ἐνὶ δήμῳ,

1. Ὀλότελα διαφορετικὰ ἐρμηνεύει τὴν ἀποξένωση τῆς θεᾶς ἀπὸ τὶς μαντικὲς ἱκανότητες ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής : ἡρέμα προεδήλωσεν ἢ Ἀθηνᾶ ἣτις ἦν· οἱ γὰρ ἀνθρώποι καὶ μαντείας καὶ τῶν οἰωνῶν δεόμενοι, τὸ δὲ θεῖον ἐξ αὐτοῦ προγιγνώσκει τὸ μέλλον.

2. Βλ. καὶ Besslich, ἔ.δ. σ. 125-128 καὶ Klingner, ἔ.δ. σ. 60.

ἠὲ γίλων ἐν χερσίν, ἐπεὶ πόλεμον τολύπευσε.
 τῷ κέν οἱ τύμβον μὲν ἐποίησαν Παναχαιοί,
 ἠδὲ κε καὶ ᾧ παιδὶ μέγα κλέος ἦρατ' ὀπίσσω.
 νῦν δέ μιν ἀκλειῶς ἄρπυιαι ἀνηρείψαντο·
 οἴχετ' αἴστος, ἄπιστος, ἐμοὶ δ' ὀδύνας τε γόους τε
 κάλλιπεν· οὐδ' ἔτι κείνον ὀδυρόμενος στεναχίζω
 οἶον, ἐπεὶ νῦ μοι ἄλλα θεοὶ κατὰ κήδε' ἔτευξαν.

Καὶ στὴ συνέχεια τοῦ λόγου του διεκτραγωδεῖ ὁ Τηλέμαχος τὴν ὑβριστικὴ στάση τῶν μνηστήρων ἀπέναντι στὴν Πηνελόπη καὶ στὴν πατρικὴ περιουσίᾳ. Πρὶν προχωρήσω σὲ παρατηρήσεις πού ἀφοροῦν ἄμεσα τὸ θέμα μας, ἐπισημαίνω μερικὲς περιθωριακὲς λεπτομέρειες. Ὑπάρχουν στοὺς στίχους αὐτοὺς φράσεις δισημάντες πού βρίσκουν καὶ δὲν βρίσκουν τὴν ἀλήθεια, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργοῦνται συνηχίσεις τραγικῆς εἰρωνίας :

α) Ὅτι οἱ θεοὶ ἐτέρως ἐβόλοντο κατὰ μητιῶντες εἶναι καὶ δὲν εἶναι σωστό· ἡ θεῶν ἀγορὰ στὴν ἀρχὴ τῆς ραψωδίας καὶ προπάντων ἡ παρουσία τῆς Ἀθηνᾶς τώρα στὴν Ἰθάκη ἀκυρώνουν γιὰ τὸν ἀκροατὴ τὴν ἀποψη τοῦ Τηλέμαχου· ἂν ὅμως κάτω ἀπὸ τὸν ἀόριστο πληθυντικὸ θεοὶ τοῦ στ. α 234 (πού ὁμολογεῖ ἐξἄλλου μὲ τὸ θεοὶ τοῦ στ. α 195 ἀπὸ τὸν πρῶτο λόγο τῆς Ἀθηνᾶς) ἀκούσουμε τὴν ἐξειδικευμένη περίπτωση τοῦ Ποσειδῶνα, τότε ὁ λόγος τοῦ Τηλέμαχου ἀποδείχεται κατὰ τὸ ἥμισυ εὔστοχος.

β) Ἡ ἴδια συνήχησις ὑπάρχει καὶ στὸν στ. α 241 : οἱ Ἀρπυιες βέβαια δὲν ἀφάνισαν τὸν Ὀδυσσεά, τὸν ἀπέιλησαν ὅμως ἀνάλογα μυθολογικὰ τέρατα, πού ἡ παρουσία τους γιὰ μερικὸς ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ ἥρωα ὑπῆρξε πραγματικὰ μοιραία¹.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τίς περιθωριακὲς αὐτὲς λεπτομέρειες, ὁ λόγος τοῦ Τηλέμαχου ἐπιβεβαιώνει αὐξητικὰ τὴν προηγουμένη ἀπελπισία του γιὰ τὴν τύχη τοῦ πατέρα του, καὶ ἐπὶ πλέον προσφέρει στὴν Ἀθηνᾶ τίς λαβὲς ἐκειῖνες, ἀπὸ ὅπου θὰ πιαστῇ ἀμέσως παρακάτω ἡ θεά, γιὰ νὰ κάνη τίς συμβιβαστικὲς τῆς προτάσεις· ἐνοῶ τὸ θέμα τοῦ τύμβου (α 239) καὶ τὸ θέμα τοῦ κλέους (α 240).

Στὴν ἐπόμενῃ τῆς ἀπάντησις ἡ Ἀθηνᾶ ἐγκαταλείπει πιά τὴν ἀρχικὴ τῆς θέση καὶ ἐκφράζεται γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεά καὶ τὴν ἐπικείμενῃ μνηστηροφονίᾳ ὄχι, ὅπως προηγουμένως, κατηγορηματικὰ, ἀλλὰ ὑποθετικὰ ἢ ἔστω εὐχετικὰ (εἰ γὰρ νῦν ἐλθῶν ... σταίη, α 255-56, ... τοῖος

1. Ὁ ἴδιος στίχος ἀκούγεται ἄλλη μιὰ φορὰ γιὰ τὸν Ὀδυσσεά ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Εὐμειοῦ: ξ 371.

ἔων μνηστήρων ὁμιλήσειεν Ὀδυσσεύς, α 265-266), γιὰ νὰ καταλήξῃ ἀπροσδόκητα σὲ μιὰ διαζευκτικὴ διατύπωση ποῦ ἐξαρτᾶ τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἥρωα καὶ τὴν τιμωρία τῶν μνηστήρων ἀπὸ τὴ θέληση τῶν θεῶν — μπορεῖ νὰί, μπορεῖ καὶ ὄχι :

α 267 ἀλλ' ἢ τοι μὲν ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται,
ἢ κεν νοστήσας ἀποτίσεται, ἦε καὶ οὐκί,
οἷσιν ἐνὶ μεγάροισι...

Ἔτσι φτάνουμε στὴ μέση τῆς ἀπόστασης ποῦ χώριζε ἀρχικὰ τὰ δύο ἄκρα, καὶ αὐτὴ ἡ διαζευκτικὴ ἐκδοχὴ γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα θὰ ἀποτελέσῃ στὴ συνέχεια τῆς Τηλεμάχειας τὴ νέα ἀφετηρία γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ νέου στὴν Πελοπόννησο. Φυσικὰ ἡ σύγκλιση αὐτὴ τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς τὸν Τηλέμαχο μένει γιὰ τὸν ἀκροατὴ τουλάχιστον διαφορούμενη· γι' αὐτὸν ἡ διάζευξη ἀκούγεται πιὸ πολὺ ὡς ἐκφραστικὸς τύπος. Γιὰ τὸν Τηλέμαχο ὅμως ἡ Ἀθηνᾶ-Μέντης ἔγινε τώρα οἰκεῖος συζητητῆς, καὶ τὸ ἔδαφος εἶναι ἔτοιμο, γιὰ νὰ δεχθῇ ὁ νέος τίς πρακτικὲς καὶ πραγματοποιήσιμες προτάσεις τῆς θεᾶς.

Ἄφοῦ ὁ Τηλέμαχος ἀποκρούει τὴν καταφατικὴ ὡς πρὸς τὴν τύχη τοῦ πατέρα του ἀποψή, ὀφείλει τουλάχιστον νὰ κρατήσῃ τὸ σχετικὸ ἐρώτημα ἀνοιχτό, καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὑπεύθυνα καὶ πρακτικὰ τίς συνέπειες ποῦ προκύπτουν ἀπὸ μιὰ τέτοια θέση τοῦ προβλήματος : α) νὰ ἀναθεωρήσῃ τὴ στάση του ἀπέναντι στοὺς μνηστῆρες, διεκδικώντας τὰ δικαιώματά του ὡς φυσικὸς κληρονόμος τοῦ πατέρα του καὶ ὡς προστάτης τῆς μάνας του· β) νὰ ἀναλάβῃ προσωπικὰ τὴν εὐθύνη, γιὰ νὰ βρεθῇ πιά ὀριστικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἂν ὁ πατέρας του ζῆ ἢ χάθηκε. Μιὰ τέτοια ἔρευνα ἀπαιτεῖ νὰ ταξιδέψῃ ὁ Τηλέμαχος στὴν Πελοπόννησο, γιὰ νὰ μαζέψῃ πληροφορίες ἀπὸ ἥρωες ποῦ γύρισαν κιόλας ἀπὸ τὴν Τροία στὸν τόπο τους· ὁ Νέστωρας στὴν Πύλο εἶναι ἡ μιὰ περίπτωση, ἡ δευτέρα — καὶ ἡ καλύτερη — ὁ Μενέλαος στὴ Σπάρτη, γιὰτὶ αὐτὸς δεύτατος ἦλθεν Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων. Ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας θὰ πρέπῃ ὁ νέος νὰ ἐξαρτήσῃ τὴν προσεχῆ του στάση : ἂν μάθῃ πὼς ὁ Ὀδυσσεύς ζῆ, νὰ κάνῃ ὑπομονή· ἂν ὄχι, νὰ προχωρήσῃ στίς ἐνέργειες ποῦ διεξοδικὰ περιγράφει ἡ Ἀθηνᾶ στοὺς στ. α 289-302: ὁ Ὀρέστης μπορεῖ νὰ σταθῇ διδακτικὸ παράδειγμα γιὰ τὸ νέο βασιλόπουλο τῆς Ἰθάκης.

Ἄφοῦ προβληματικὸς αὐτὸς λόγος τῆς Ἀθηνᾶς¹ προδιαγράφει ὄχι

1. Στὸν λόγο αὐτὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἀσκήσε δριμύτατη κριτικὴ ὁ Kirchhoff (Die Homerische Odyssee, ἔ.ἀ. σ. 238-274) ἐπισημαίνοντας γλωσσικὲς καὶ θεματικὲς ἀνωμαλίες, οἱ ὁποῖες μαρτυροῦν, κατὰ τὴ γνώμη του, ὅτι ἡ πρώτη ραψωδία εἶναι

μονάχα τὴν πορεία τῆς ἔρευνας τοῦ Τηλέμαχου (ἐπομένως δὲν μπορεῖ μὲ κανένα τρόπο νὰ λειψῆ ἀπὸ τὸ ὁμηρικὸ κείμενο), ἀλλὰ προοικονομεῖ, ὅπως πιστεύω, καὶ τὸν τόνο, θέλω νὰ πῶ τὴ διάθεση τῆς ἔρευνας, καὶ ὡς ἓνα σημεῖο καὶ τὰ ἀποτελέσματά της. Συγκεκριμένα στοὺς στ. α 287-302 ἡ θεὰ κατανέμει τὶς δύο ἐκδοχὲς γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεῆ καὶ ὑποδείχνει γιὰ τὴν κάθε περίπτωση τὴν τηρητέα στάση τοῦ Τηλέμαχου. Προτάσσει τὴν αισιόδοξη ἐκδοχὴ (ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς δηλαδὴ ζῆ)· μαζὶ ὅμως μὲ τὶς συνέπειές της ἢ ὑπόθεση αὐτὴ φραστικὰ ἐξαντλεῖται μέσα σὲ δύο μόνο στίχους. Ἡ δευτέρα ἀντίθετα ἐκδοχὴ (ἢ ἀπαισιόδοξη) ἔχει μιὰ οὐρὰ ἀπὸ δεκατρεῖς στίχους, ποὺ περιγράφουν πράγματα, τὰ ὅποια δὲν πρόκειται νὰ γίνουν ποτὲ μέσα στὸ ἔπος¹. Ἔχομε ἐδῶ μιὰ δυσαναλογία

ἔργο τρίτου χειροῦ μὲ πρότυπο τὰ ἰσότιμα θέματα τῆς δευτέρας ραψωδίας. Ὁ Klingner ὅμως ἔλυσε τὸ θέμα αὐτὸ ὀριστικὰ (ἔ.ἀ. σ. 30-36, βλ. καὶ SchadeWaldt, ἔ.ἀ. σ. 31 σημ. 5), τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα αὐτῆς τῆς σκηνῆς γιὰ τὸ σύνολο τῆς Τηλεμάχειας. Ὅρισμένες ὥστόσο δυσκολίες (κυρίως κατὰ τὰς θεμάτων) στοὺς στ. α 287-302 κρατοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα ἐπιφυλακτικούς ἐνωτικούς τῆς μετριοπάθειας τοῦ A. Lesky (Homeros, ἔ.ἀ., σ. 125). Δὲς καὶ Page, The Hom. Od. σ. 53 καὶ G. S. Kirk, The Songs of Homer, Καίμπριτζ 1962, σ. 239. Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι οἱ ἀσάφεις καὶ οἱ θεματικὲς ἀτάξιες στοὺς στίχους 287-305 δὲν ὀφείλονται, ὅπως φαίνεται νὰ πιστεύῃ ὁ Lesky, σὲ interpolaciones τῶν ραψωδῶν, ἀλλὰ ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο, ποὺ σκηνοθετεῖ μιὰ ἐκδοχὴ γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεῆ οὐσιαστικὰ ἀπραγματοποίητη μέσα στὸ ἔπος, τὴν ὁποία δὲν ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ τὴν ἐλέγξουμε μὲ τὴν προϋπόθεση τῆς πραγματοποίησής της. Οἱ συμβουλὲς τῆς Ἀθηνᾶς στὸν Τηλέμαχο γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ κάνῃ, σὲ περίπτωσιν ποὺ θὰ μάθῃ ὅτι ὁ πατέρας του ζῆ (α 288 : ἢ τ' ἂν τρυχόμενός περ ἔτι τλαιῆς ἐνιαυτόν), ὅπως ἐπίσης γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ ρυθμίσῃ τὴ συμπεριφορὰ του ἀπέναντι στοὺς μνηστῆρες καὶ στὴν Πηνελόπη, σὲ περίπτωσιν ποὺ θὰ μάθῃ ὅτι ὁ πατέρας του χάθηκε ὀριστικὰ (α 289-302), ὡς θέματα δὲν ἔχουν σημασία γιὰ τὶς ρεαλιστικὲς τοὺς λεπτομέρειες (γιατὶ καμιὰ ἀπὸ τὶς δύο ἐκδοχὲς δὲν πραγματοποιεῖται ἀκριβῶς — οὔτε ἡ πρώτη)· τὸ ἐνδιαφέρον τοὺς βρίσκεται στὸ ἦθος τοὺς, σ' αὐτὸ ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ γενήσουν μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ νέου, τώρα ποὺ τὶς ἀκούει αὐτὲς τὶς συμβουλές. Μὲ μιὰ τέτοια προοπτικὴ δικαιολογεῖται καὶ ἡ ἐπίταξη τοῦ θέματος τῆς ἐνδεχόμενης μνηστηροφονίας μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Τηλέμαχο, ὅστερα ἀπὸ ἓναν ὑποθετικὸ δεύτερο γάμο τῆς μάνας του· αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικότερο κίνητρο τῆς στιγμῆς αὐτῆς γιὰ τὸν Τηλέμαχο, τὸ παράδειγμα δηλαδὴ τοῦ Ὀρέστη, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἀκουστῆ τελευταῖο καὶ νὰ σφραγίσῃ τὸν λόγο τῆς θεᾶς. Σημασία ἐπομένως δὲν ἔχει μὲ ποιὰ λογικὴ τάξιν πρέπει νὰ γίνουν ἀπὸ τὸν Τηλέμαχο πράξιν οἱ συμβουλές τῆς θεᾶς, γιατί πρᾶξιν δὲν θὰ γίνουν ποτέ· σημασία ἔχει, ἂν μὲ τὴν σειρά ποὺ δίνονται, διεγείρουν τὴν φιλοτιμία τοῦ νέου ὅσο καὶ ὅταν πρέπει. Καὶ αὐτὸ νομίζω ἐπιτυγχάνεται. Πρβ. καὶ Klingner, ἔ.ἀ. σ. 35 κέ.

1. Βλ. καὶ τὸ ἀρχαῖο σχόλιο στὸν στ. α 289 : ἐναντίον τοῖς προειρημένοις, ὅπου μαντεύεται τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. Ἀναγκαιῶς ποικίλας ἐκφέρει τὰς γνώμας, ὑπὲρ τοῦ μη πάντα προσανέχειν αὐτὸν τῇ Ὀδυσσεῶς παρουσίᾳ. Γιὰ τὸν Von der

ὄγκων παράξενη, πού πρέπει νομίζω νὰ μᾶς σταματήσει: Γιατί, καθὼς ἡ ἀπαισιόδοξη ἐκδοχὴ συνθλίβει μὲ τὸν ὄγκο τῆς τῆν αἰσιόδοξη, φαίνεται νὰ διεκδικῆ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς περισσότερες πιθανότητες πραγματοποίη-
σης. Γιατί τὸ κάνει αὐτὸ ὁ ποιητής; Πιστεύω γιὰ νὰ ὑποδείξῃ προκατα-
βολικὰ μέσα σὲ ποιὸ κανάλι θὰ συνεχιστῆ ὡς τὸ τέλος τῆς τέταρτης ρα-
ψωδίας ἢ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεύα, καὶ ποιὰ διάθεση θὰ κυριαρχήσῃ στὶς
ραψωδίες αὐτές. Ὅτι τὸ ταξίδι τοῦ Τηλέμαχου στὴν Πελοπόννησο ἀπο-
δείχεται στὸ τέλος ἀπὸ πρακτικὴ ἄποψη ἄσκοπο, τὸ εἶπαν κιόλας πολλοὶ
ἔρευνητές. Ὅτι τὰ στοιχεῖα πού συλλέγει ὁ νέος στὴν Πύλο καὶ στὴ Σπάρ-
τη σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τοῦ πατέρα του εἶναι λιγότερα καὶ ἀσαφέστερα
ἀπὸ ἐκεῖνα πού προσφέρει ἡ πρώτη ραψωδία, τὸ τόνισα ἤδη. Ἐπομένως ἡ
ἔρευνα τοῦ Τηλέμαχου δὲν πάει νὰ συναντήσῃ τὴν ἐπιχειρηματικὴν
κόστητα. Διοχετεύεται σὲ μιὰ παρακαμπτήριον, ἡ ὁποία στὸ τέλος μᾶς ὁ-
δηγεῖ περίπου στὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκινήσαμε. Ἡ δραστηριοποίησις λοι-
πὸν τοῦ νέου ἀπὸ μιὰν ἄποψη ἀποδείχεται φυγόκεντρον ἢ τουλάχιστον ἀ-
νασταλτικὴν. Γιατί ἐνῶ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους βρεθήκαμε μιὰ φορὰ πολὺ
κοντὰ στὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα, μὲ τὸ ταξίδι τοῦ Τηλέμαχου ὁ νόστος τοῦ
ἥρωα οὐσιαστικὰ ἀπομακρύνεται. Μίλησα στὴν ἀρχὴ γιὰ κατιοῦσα φορὰ
τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησις τοῦ Ὀδυσσεύα πιστεύω πὼς αὐτὴν ἀκριβῶς
τὴν κατιοῦσα φορὰ προοικονομεῖ καὶ δικαιολογεῖ ἡ ἐκφραστικὴ διόγ-
κωσις τῆς ἀπαισιόδοξης ἐκδοχῆς στὸν λόγο τῆς Ἀθηνᾶς πού ἐξετά-
ζομε. Κατὰ κάποιον τρόπο, πρὶν δοῦμε τὸν Ὀδυσσεύα νὰ παρουσιάζεται
ὁ ἴδιος στὴν πέμπτη ραψωδία, ὁ ποιητής θέλει νὰ τὸν ξαναχάσομε
— καὶ ὄχι μόνον αὐτόν. Γιὰ μιὰ τέτοια ὅμως περιπλοκὴ τοῦ νήματος, ἡ
ἀπαισιόδοξις τοῦ Τηλέμαχου, πού φαίνεται νὰ τὴν καλύπτῃ ἐδῶ καὶ ἡ
Ἀθηνᾶ¹, ἀποτελεῖ ἓνα πρώτης τάξεως ψυχολογικὸ ἄλλοθι. Ἐνας τόνος
κατηγορηματικὰ ἀισιόδοξος θὰ ὑποχρέωνε τὸν ποιητὴ νὰ κρατήσῃ τὸν
νέο στὴν Ἰθάκην· μιὰ ἐνεργητικὴ ἀντίθετα ἀπαισιόδοξις τοῦ Τηλέμαχου
ἐξυπηρετεῖ ἀπόλυτα τὶς προθέσεις τοῦ ποιητῆ, πού θέλει, παράλληλα
πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησις τοῦ ἥρωα καὶ μὲ ἀντίθετη φορὰ,
νὰ ἀναπτύξῃ καὶ τὸ θέμα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναζήτησός του.

Mühll, *Odyssee*, RE Suppl. VII, 1940, σ. 703, παρκαμένει ὀλίγελα παρά-
λογη καὶ ἀκατανόητη ἢ μετάπτωσις τῆς θεᾶς ἀπὸ τὴν αἰσιόδοξη ἐκδοχὴ στὴν ἀπαι-
σιόδοξη.

1. Πρβ. καὶ Reinhardt, *Die Abenteuer* ἑ.ἄ. σ. 49, ὅπου ὑπο-
γραμμίζεται αὐτὸς ὁ ρόλος τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ὀδύσεια καὶ οἱ πολύμορφοι μετα-
σχηματισμοὶ τῆς θεᾶς, πού τῆς ἐπιτρέπουν νὰ ἐναλλάσσῃ ρόλους. Βλ. καὶ Hölcher
ἑ.ἄ. σ. 8: «Athenes' Rolle in der Odyssee ist verschiedene Handlungen zu ver-
einigen».

‘Οπωσδήποτε — για να ξαναγυρίσουμε στὸν διάλογο τῆς θεᾶς μετὰ τὸν Τηλέμαχο πὸ ἀφήσαμε — ἡ συμβιβαστικὴ πρόταση τῆς Ἀθηνᾶς, βρῖσκει τὸν νέο ἀμέσως σύμφωνο :

α 307 *ξεῖν’ ἦ τοι μὲν ταῦτα φίλα φρονέων ἀγορεύεις,
ὧς τε πατήρ ῥ’ παιδί, καὶ οὐ ποτε λήσομαι αὐτῶν.*

‘Ο προορισμὸς τῆς θεᾶς τελείωσε (ὁ ἐπίλογος τῆς σκηνῆς δὲν προσθέτει τίποτε στὸ θέμα πὸ συζητοῦμε) καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἐξαφανίζεται τώρα ἐντυπωσιακὰ προδίνοντας τὴ θεϊκὴ της ταυτότητα. Ὡστόσο ἡ θαυμαστικὴ ἐξαφάνιση τῆς θεᾶς δὲν ἀνατρέπει, ὅπως θὰ νόμιζε κανεὶς, τὰ τελικὰ συμπεράσματα τοῦ διαλόγου πὸ προηγήθηκε. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ποιητῆς εἶναι σαφῆς, ἢ μᾶλλον ἐνδεικτικὰ ἀσαφῆς :

α 319 *‘Η μὲν ἄρ’ ὧς εἰποῦσ’ ἀπέβη γλαυκῶπις Ἀθήνη,
ὄρνις δ’ ὧς ἀνοπαῖα διέπτατο· τῷ δ’ ἐνὶ θυμῷ
θῆκε μένος καὶ θάρσος, ὑπέμνησέν τέ εἰ πατρὸς
μᾶλλον ἔτ’ ἢ τὸ πάροιθεν· ὁ δὲ φρεσὶν ἤσι νοήσας
θάμβησεν κατὰ θυμόν· ὄϊσατο γὰρ θεὸν εἶναι.
αὐτίκα δὲ μνηστῆρας ἐπώχετο ἰσόθεος φῶς.*

‘Ο Τηλέμαχος λοιπὸν δραστηριοποιεῖται ἀμέσως μετὰ αὐξημένο τὸ θάρρος του καὶ ἐνισχυμένη μέσα του τὴ μνήμη τοῦ πατέρα του, αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει διόλου ὅτι συμερίζεται τώρα ἀναδρομικὰ καὶ τὴν ἀρχικὴ διαβεβαίωση τῆς θεᾶς ὅτι ὁ πατέρας του ζῆ καὶ θὰ γυρίσει σύντομα, γιὰ νὰ τιμωρήσει τοὺς μνηστῆρες. Ἐνα τέτοιο ἐνδεχόμενο θὰ μετέβαλλε ὀλόκληρο τὸν προηγούμενο διάλογο τοῦ νέου μετὰ τὴ θεὰ σὲ ρητορικὸ πυροτέχνημα, καὶ θὰ ἀφαιροῦσε τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς προγραμματισμένης ἔρευνας τοῦ νέου στὴν Πελοπόννησο. Τὸ θαῦμα ἐπομένως πὸ σφραγίζει τὴ σκηνή, σταθεροποιεῖ ἀπλῶς τὸν Τηλέμαχο στὸ τελικὸ συμπέρασμα τῆς συζήτησης, δὲν τὸν βγάζει ὅμως ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀύλακι. Ἡ κατευθυντήρια γραμμὴ τῆς Τηλεμάχειας, καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴ θαυμαστικὴ ἐξαφάνιση τῆς θεᾶς, μένει ἀναλλοίωτη¹.

Ἐμείνα περισσότερο στὸν πρῶτο διάλογο τῆς Ἀθηνᾶς μετὰ τὸν Τηλέμαχο, γιὰ αὐτὸς ὀρίζει τὴ μορφή καὶ τὴν οὐσία τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεᾶ. Ἡ θεὰ δὲν ἀφήνει βέβαια ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα τὸν νέο μόνον του, ἢ βοήθειά της ὅμως στὴ συνέχεια τῆς Τηλεμάχειας θὰ δοῦμε ὅτι εἶναι περισσότερο τεχνικὴ.

1. Πρβ. καὶ τὸ ἀρχαῖο σχόλιο στὸ α 321.

ἌΟ διάλογος θεῶν καὶ μνηστήρων¹

ἌΟ διάλογος θεῶν καὶ ἀνθρώπων γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεύα δείχνει στὸ ζεῦγος Ἀθηνᾶ-Τηλέμαχος τὴν τυπικὰ θετικὴ τοῦ ὄψη, ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα ἐδῶ συζητοῦν τὴν τύχη τοῦ ἥρωα μὲ διάθεση ἀπόλυτα εὐνοϊκὴ. Ὑπάρχει ὁμοίως καὶ ἡ ἄλλη ὄψη αὐτοῦ τοῦ διαλόγου, ἐξέσου τυπικὴ, ποὺ θὰ τὴν ὀνόμαζα ἀρνητικὴ. Ἐννοῶ τὴ σύγκρουση θεῶν καὶ μνηστήρων στὴ δευτέρη ραψωδία. Στὴν πρώτη ραψωδία τὸν μεσάζοντα ρόλο ἀνάμεσα στοὺς θεοὺς καὶ στοὺς ἀνθρώπους τὸν ἔπαιξε ἡ Ἀθηνᾶ· στὴ δευτέρη ραψωδία τὸ θέμα τῆς τύχης τοῦ Ὀδυσσεύα τὸ μεταφέρει στοὺς μνηστήρες ὁ Τηλέμαχος, ὡς ἐντολοδόχος τῆς Ἀθηνᾶς, ἐνῶ ἡ φωνὴ τῶν θεῶν ἀκούγεται στὴν κρίσιμη κορύφωση τῆς συζήτησης σὰν ἀστραπή. ἌΟ τρόπος λοιπόν, ἡ σκοπιμότητα καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης θεῶν καὶ μνηστήρων στὴ δευτέρη ραψωδία δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὸ διάλογο Ἀθηνᾶς καὶ Τηλέμαχου στὴν πρώτη ραψωδία, ὅπως ὀλότελα ἄλλης ποιότητος καὶ λειτουργίας εἶναι ἡ ἀναστολὴ ποὺ φέρνει στὸ νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα ἡ ἀπελπισία τοῦ Τηλέμαχου, ἀπὸ τὴν ἀναστολὴ ποὺ δημιουργοῦν γιὰ τὸ ἴδιο θέμα οἱ μνηστήρες. ἌΗ ἐμπλοκὴ τῶν μνηστήρων στὴν ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεύα γίνεται δίχως αὐτοὶ νὰ τὸ θέλουν, καὶ ἀποσκοπεῖ στὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴν κοινοποίησι τῆς ἐνοχῆς τους. Κι ὡστόσο μέσα καὶ σ' αὐτὸ τὸ ποιοτικὸ διαφορετικὸ πλαίσιο ἀκούγονται φωνὲς γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα, ποὺ πρέπει νὰ τίς παρακολουθήσουμε.

1. ἌΗ μνηστηροφονία σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ θέμα τῆς ἐνοχῆς τῶν μνηστήρων, ποὺ ἀποκαλύπτεται κατὰ κύριο λόγο στὴ δευτέρη ραψωδία τοῦ ἔπους. Τὴ βασιὰ αὐτὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἐνοχὴ καὶ τὴν τίση τῶν μνηστήρων τὴν ξεκαθάρισε ὁ K l i n g n e r, ἔ.ἀ. σ. 15-20. Ὅσο γιὰ τὴν ἄποψη τοῦ S c h a d e w a l d t (Der Prolog der Odyssee, ἔ.ἀ. σ. 18), ὅτι στὴν ἀρχικὴ Ὀδύσεια οἱ μνηστήρες ἦσαν εὐγενεῖς καὶ γενναῖοι ἄνδρες (ὅπως οἱ Τρῶες ἥρωες στὴν Ἰλιάδα) καὶ ὅτι ὁ ποιητὴς Β, στὴ δευτέρη ἐπεξεργασία τοῦ ἔπους ποὺ ἀνέλαβε, πρόσθεσε στὸ ἦθος τῶν μνηστήρων ὅλα ἐκεῖνα τὰ στίγματα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν, στὴν παραδομένη Ὀδύσεια, τὴν ὕβρη καὶ τίς ἀτασθαλίαι τους, θὰ εἶχε κανεῖς — κοντὰ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα — νὰ ἀντιπροβάλλῃ τὴν παρατήρησι, ὅτι τουλάχιστον μερικὰ ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν μνηστήρων (ἌΑντίνοος, ἌΑμφίνομος, Εὐρύμαχος) φαίνεται νὰ θέλουν νὰ δείξουν μὲ τὴν ἐτυμολογικὴ τους διαφάνεια ὄχι μονάχα τὸ γενικὸ ἦθος τῶν μνηστήρων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀτομικὸ ἦθος τοῦ καθενός. Γενικότερα ἐξᾴλλου ἡ Ὀδύσεια εἶναι γεμάτη ἀπὸ ὀνόματα, ποὺ ἐτυμολογικὰ ἢ παρετυμολογικὰ περιγράφουν τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἦθος τῶν προσώπων ποὺ τὰ φέρουν : Ὀδυσσεύας, Τηλέμαχος, Πηνελόπη, Εὐρύκλεια, Φρόνιος, Νοήμων, Φήμιος Τερπιάδης, Μέδων, Μεγαπένθης, Θεοκλύμενος κτλ.). ἌΗ λοιπόν θὰ πρέπῃ νὰ ἀποδώσουμε ὅλες αὐτὲς τίς ὀνοματοποιεῖς στὸν ποιητὴ Β, ἢ νὰ δεχτοῦμε ὅτι καὶ τῶν μνηστήρων τὰ ὀνόματα εἶναι ἐξαρχῆς προσανατολισμένα στὴν ἠθικὴ τους συμπεριφορά.

Ὁ πρῶτος ὑπαινιγμὸς τῶν θεῶν γιὰ τὴν ἐνοχὴ τῶν μνηστήρων καὶ τὴν ἐπικείμενη τιμωρία τους γίνεται στὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς πρώτης ραψωδίας (α 29-43) μὲ τρόπο ἔμμεσο ἀλλὰ εὐγλωττο. Γιατὶ ὁ ὕπατος τῶν θεῶν μνημονεύει ἐκεῖ τὴν πρόσφατα συντελεσμένη ἱστορία τοῦ Αἴγισθου ἀσφαλῶς ὡς δίδυμο παράδειγμα γιὰ τὴν περίπτωση τῶν μνηστήρων : φράσεις ὅπως *τίσις ἔσσεται* (α 40) καὶ *νῦν δ' ἀθρόα πάντ' ἀπέτισε* (α 43) ἀκούγονται προφητικά καὶ ἀπειλητικά. Στὴ συνέχεια τῆς πρώτης ραψωδίας καὶ ἕως τὴν ἀναχώρηση τῆς Ἀθηνᾶς (α 320), ὁ ἀκροατὴς τοῦ ἔπους ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσῃ τοὺς μνηστῆρες ἢ μέσα ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ περιγραφὴ τοῦ ποιητῆ ἢ μὲ τὸ κριτικὸ πρίσμα τοῦ Τηλέμαχου καὶ τοῦ Μέντη· οἱ ἴδιοι ὅμως οἱ μνηστῆρες μένουν βουβοί, ὡσότου ὁ Εὐρύμαχος, ἐρεθισμένος ἀπὸ τὴν μακρὰ συνομιλία τῆς Ἀθηνᾶς μὲ τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο, μετὰ τὴ θαυμαστὴ ἐξαφάνιση τῆς θεᾶς, ρίχνει στὴ μέση τὸ ἐπίμαχο ἐρώτημα : μήπως ὁ ξένος ἔφερε κάποιον νέο γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Ὀδυσσεᾶ (α 408). Ὁ Τηλέμαχος ὅμως καθησυχάζει μὲ διπλωματία τὸν ἀνήσυχο καὶ εἰρωνικὸ Εὐρύμαχο, διαβεβαιώνοντάς τον ὅτι ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεᾶ πρέπει νὰ θεωρῆται ὀριστικὰ πιά χαμένη ὑπόθεση, καὶ καμιὰ ἀγγελία ἢ μαντεία δὲν μπορεῖ ν' ἀλλάξῃ αὐτὴ τὴν πραγματικότητα. Ἔτσι ἡ συζήτηση προετοιμάζεται, ἀλλὰ ἀναβάλλεται γιὰ τὴν ἐπόμενη μέρα.

Ἄν στὴν πρώτη ραψωδία ὁ διάλογος γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεᾶ εἶχε λίγο πολὺ χαρακτήρα ἰδιωτικὸ, στὴ δεύτερη ραψωδία τὸ ἴδιο θέμα τίθεται δημόσια. Ἡ ραψωδία ἀνοίγει μὲ ἐπίσημη ἐξοδο τοῦ Τηλέμαχου, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐγκαταλείψει πιά ὀριστικὰ τὴ μοναξιά του καὶ εἶναι ἔτοιμος νὰ ἐπωμιστῆ τὸ βᾶρος τῆς καταγωγῆς του καὶ τῆς νέας του ἀποστολῆς. Ὅχι τυχαῖα τὸ βασιλόπουλο ξυπνᾷ ὡς Ὀδυσσεύς υἱὸς (β 2), καὶ ὅταν ζωσμένος τὸ σπαθί του βγαίνει ἀπὸ τὸ θάλαμό του, εἶναι κιόλας θεῶ ἐναλίγκιος (β 5). Κινεῖται καὶ προετοιμάζει τὴν Ἰθακησίων ἀγορὰ μὲ τὸ κύρος καὶ τὴν ἀνεση τοῦ φυσικοῦ διαδόχου τῆς ἐξουσίας¹. Γι' αὐτὸν ἐξᾴλλου τὸν λόγο, προτοῦ παρουσιαστῆ στὸ λαὸ καὶ τοὺς ἄρχοντες, ἡ Ἀθηνᾶ ἐνισχύει τὴν ἐπιβλητικὴ του ἐμφάνιση μὲ τὴ θεσπεσίην χάριν της (β 12).

1. Τὸ κύρος καὶ τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τοῦ Τηλέμαχου στὴν ἐξουσία εἶχαν γίνει κιόλας ἀντικείμενο διαλογικῆς ἀντιδικίας στὴν πρώτη ραψωδία, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐξαφάνιση τῆς θεᾶς (α 383-398). Τώρα στὴν ἀρχὴ τῆς δευτέρας ραψωδίας ὁ Τηλέμαχος, μὲ τὴ βοήθεια πάλι τῆς θεᾶς, ἐνδύεται αὐτὸ τὸ κύρος καὶ τὸ κάνει πράξη. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι ὀρθὴ ἡ παρατήρηση τοῦ H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σ. 6, ὅτι ποτὲ μέσα στὴν Ὀδύσεια δὲν συναντοῦμε τὰ κύρια θέματα ἀμέσως πάνω στὴν πραγματοποίησή τους, προτοῦ ὁ ποιητὴς μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο μᾶς προετοιμάσῃ γι' αὐτά.

Ὁ κόσμος ποῦ τὸν ἀντικρίζει, σαστίζει (β 13), οἱ γέροντες κάνουν τόπο νὰ περάση, κι ἐκεῖνος παίρνει θέση *ἐν πατρὸς θώκῳ* (β 14) : πραγματικὸς γιὸς τοῦ Ὀδυσσεύα, τὸ φάντασμα τοῦ ἴδιου τοῦ βασιλιᾶ ποῦ λείπει εἴκοσι τῶρα χρόνια ἀπὸ τὸ νησί¹.

Τὴν ἐκπληξή τῶν Ἰθακησίων γιὰ τὴν ξαφνικὴ καὶ ἀπροσδόκητὴ σύγκληση τῆς ἀγορᾶς — πρώτης ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Ὀδυσσεύα γιὰ τὴν Τροία — τὴν ἐκφράζει ἀνοίγοντας καὶ τὴ συζήτηση ὁ *γήραϊ κυφὸς Αἰγύπτιος*. Διατυπωμένο τὸ ἐρώτημα τοῦ Αἰγύπτιου οὐδέτερα θὰ ἔπρεπε νὰ πάρη μιὰ τέτοια περίπου μορφή : τί συμβαίνει; γιατί ἡ ξαφνικὴ αὐτὴ συνέλευση; ἔφτασε τάχα κανένα νέο γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα; Μιὰ τέτοια ἐρώτηση θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ ξετυλιχτῆ στὴν Ἰθακησίων ἀγορὰ τὸ νῆμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα. Ὁ ποιητὴς ὅμως μὲ τὸ ὑλικὸ αὐτῆς τῆς ἀντικειμενικῆς ἐρώτησης ἰχνογραφεῖ μιὰ δλότελα ἀτομικὴ προσωπογραφία, ποῦ ἀξίζει τὸν κόπο νὰ μᾶς σταματήση.

Ὁ Αἰγύπιος συστήνεται ἀπὸ τὸν ποιητὴ ὡς πολὺ ἰδιότυπη μορφή : εἶναι πατέρας τεσσάρων γιῶν, ποῦ ὁ ἕνας τους — ὁ Ἄντιφος — ἔχει ἀκολουθήσει τὸν Ὀδυσσεύα στὴν Τροία, ὁ ἄλλος — ὁ Εὐρύνομος — συμμετέχει στὴν ομάδα καὶ στὰ ἔργα τῶν μνηστήρων, ἐνῶ οἱ δύο τελευταῖοι γιοὶ — ἐνδεικτικὰ στὸ κείμενο ἀνώνυμοι — δουλεύουν στὰ πατρικὰ κτήματα. Ἔτσι ὁ Αἰγύπιος μὲ τὰ τέσσερα παιδιά του σχετίζεται τριπλᾶ μὲ τὸν Ὀδυσσεύα : καὶ θετικὰ (μὲ τὸν Ἄντιφο) καὶ ἀρνητικὰ (μὲ τὸν Εὐρύνομο) καὶ οὐδέτερα (μὲ τοὺς ἄλλους δύο γιούς του). Καταλληλότερο πρόσωπο γιὰ ν' ἀνοίξη μιὰ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα, δὲν μπορούμε νὰ φανταστοῦμε. Εὐστοχα σημειώνει ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής : *εἰκότως δημηγορεῖ* (= ὁ Αἰγύπιος) : *δέδιδε γὰρ ἄμφω τῶν παίδων, τοῦ μὲν τῇ ἀπουσίᾳ, τοῦ δὲ τῇ ἀταξίᾳ*. Εἶναι λοιπὸν μιὰ πρώτης τάξεως γέφυρα ὁ Αἰγύπιος ἀνάμεσα στοὺς μνηστῆρες καὶ στὸν χαμένο βασιλιά. Ὁ ἴδιος ὁ γέρος ὡστόσο προσωπικὰ βρίσκεται πιὸ κοντὰ πρὸς τὸν στρατὸ ποῦ ἔφυγε μαζί μὲ τὸν Ὀδυσσεύα, γιατί ἐκεῖνο ποῦ βαραίνει μέσα του καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα εἶναι ὁ γιὸς ποῦ τοῦ λείπει εἴκοσι χρόνια τῶρα· αὐτὸν ἔχει στὸ νοῦ του, ὅταν ἀρχίζει νὰ μιᾶ, γι' αὐτὸν κλαίει (β 24). Ἔτσι ἡ ἐρώτηση γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα δὲν πέφτει στὴ μέση οὐδέτερα καὶ ψυχρὰ, ἀλλὰ ὑποκειμενικὰ δραματοποιημένη.

1. Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐξωτερικῆς ὁμοιότητος γιοῦ καὶ πατέρα βλ. ἐνδεικτικὰ ὅσα λέει ὁ Νέστωρ στὸ γ 123-125, καὶ ἡ Ἑλένη στὸ δ 139-146. Ὅσο γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ὁμοιότητα τοῦ Τηλέμαχου μὲ τὸν πατέρα του, αὐτὴ ὑπάρχει δυνάμει μέσα στὸν νέο, πρέπει ὅμως νὰ βγῆ στὸ φῶς, καὶ βγαίνει ὅλο καὶ περισσότερο, ὅσο τὸ ἔργο προχωρεῖ. Ὅμως γιὰ τὸ θέμα αὐτό, θὰ μιλήσω διεξοδικὰ στὸ δεύτερο μέρος τῆς ἐργασίας μου. Βλ. καὶ Klingner, ἔ.ἀ. σ. 31 καὶ 36.

Μιά δεύτερη λεπτομέρεια προσδίνει στη μορφή τοῦ Αἰγύπτου ἀκόμη πῶς ἀτομικά χαρακτηριστικά. Γιατὶ μόλις ὁ ποιητὴς μνημονεῖ — πρῶτον μάλιστα στὴ σειρὰ — τὸν Ἄντιφο (τὸ γιὸ τοῦ Αἰγύπτου ποὺ λείπει μαζὶ μὲ τὸν Ὀδυσσεύς) ἀνοίγει μιὰ παρένθεση :

β 19 τὸν δ' ἄγχιος ἔκτανε Κύνκλωψ
ἐν σπῆι γλαφυρῷ, πύματον δ' ὀπλίσατο δόρπον.

Τὸ σχόλιο αὐτὸ τοῦ ποιητῆ, ποὺ προσφέρεται στὴ δική μας γνώση ἀλλὰ μένει ἄγνωστο γιὰ τὸν ἄμοιρο πατέρα, δίνει προκαταβολικὰ στὴν ἐπόμενη ἐρώτηση τοῦ Αἰγύπτου μιὰ γεύση πικρῆ, ποὺ συνηθίσαμε νὰ τὴν ὀνομάζουμε τραγικὴ εἰρωνία — τὸ πύματον ἐξἄλλου στὸν στ. 20 προσθέτει στὴν ἀτυχία τοῦ Ἄντιφου καὶ τοῦ πατέρα του ἀκόμη μεγαλύτερη ὀξύτητα ¹.

Μιά τρίτη λεπτομέρεια κρύβεται στὸν στ. 30 καὶ συμπληρώνει τὴν προσωπογραφία τοῦ γέρου. Δηλαδή στὴν ἀπορία ποὺ διατυπώνει ὁ Αἰγύπτιος γιὰ τὴν αἰτία καὶ τὸ νόημα μιᾶς τόσο ξαφνικῆς συνέλευσης τῶν Ἰθακησίων, δοκιμάζει μόνος του νὰ βρῆ πιθανὲς ἀπαντήσεις. Κι ἀφοῦ πρῶτα ἀναρωτιέται γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ πῆρε τὴν πρωτοβουλία νὰ συγκαλέσει τὴ συνέλευση, ὕστερα προχωρεῖ στὸν σκοπὸ τῆς :

β 30 *ἦέ τιν' ἀγγελίην στρατοῦ ἔκλυεν ἐρχομένοιο,*
ἦν χ' ὑμῖν σάφα εἶποι, ὅτε πρότερός γε πύθοιτο;

Δὲν μιᾶς λοιπὸν ὁ γέρος γιὰ ἐρχομὸ τοῦ Ὀδυσσεύς, ὅπως θὰ περιμέναμε, ἀλλὰ γιὰ πιθανὸ ἐρχομὸ τοῦ στρατοῦ, ἀδημονώντας νὰ μάθῃ γιὰ τὴν τύχη τοῦ γιοῦ του πῶς πολὺ καὶ ὄχι εἰδικὰ γιὰ τὴν τύχη τοῦ βασιλιά. Παραλλάσσει ἔτσι τὸ γνωστὸ μας τυπικὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύς ², γιὰ νὰ μπορέσῃ μέσα στὴν γενικότερη ἔννοια τοῦ στρατοῦ

1. Ἀντίστοιχη ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ περίφημη σκηνὴ τῆς Τειχοσκοπίας στὴν Ἰλιάδα (Γ 234-244) : ἡ Ἑλένη ἀναζητεῖ στὸ στρατόπεδο τὰ ἀδέλφια τῆς, καὶ ἐπειδὴ δὲν τὰ βλέπει ἐκεῖ, καταφεύγει σὲ εἰκασίες, ποὺ ὅλες τους εἶναι πολὺ λιγότερο πικρὲς ἀπὸ ἐκείνη ποὺ μᾶς ἐπιφυλάσσει ὁ ποιητὴς στοὺς στ. 243-244 :

ὣς φάτο, τοὺς δ' ἦδη κάτεχεν φησίζουσι αἶα
ἐν Λακεδαίμονι αἴθι, φίλη ἐν πατρίδι γαίῃ.

2. Πρβ. καὶ α 135, 408. β 215, 264. γ 77. δ 317. 701-702. Ἀσφαλῶς στὸν στ. β 30 ἀπὸ μετρικὴ ἀποψη δὲν θὰ μπορούσε τὸ στρατοῦ νὰ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τὸ πατὴρ ἢ τὸ Ὀδυσσεύς. Θὰ ἦταν ὅμως, νομίζω, λάθος νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἀνάγκες μετρικὲς ὑπαγόρευσαν ἐδῶ τὴν παραλλαγὴ ἐνὸς στίχου τυπικοῦ. Τὸ ἀντίστροφο εἶναι πολὺ πιθανότερο: τὸ εἰδικὸ γιὰ τὴν περίπτωσι περιεχόμενον ἔδωσε τὴν παραλλαγμένη αὐτὴ μορφή ἐνὸς τυπικοῦ στίχου, παραλλαγὴ ἐξἄλλου μακροδικὴ σὲ ὅλη τὴν Ὀδύσεια' πουθενὰ ἄλλοῦ μέσα στὸ ἔπος δὲν διατυπώνεται ἐρώτημα, ἂν γύρισε ὁ στρατὸς ἀπὸ τὴν Τροία: μόνο στὸ στόμα τοῦ Αἰγύπτου μιὰ τέτοια ἐρώτηση ἔχει νόημα.

νὰ συμπεριλάβῃ διακριτικὰ τὸν προσωπικὸ τοῦ καημοῦ. Δὲν εἶναι, ὑποθέτω, τυχαῖο, ὅτι στὴν ἀμέσως ἐπόμενη ἀπάντησή του ὁ Τηλέμαχος σέβεται τὴ φρασεολογία τοῦ γέρου ἐπαναλαμβάνοντας τὰ ἴδια τοῦ τὰ λόγια (β 42), ἐνῶ ὀλοφάνερα γιὰ τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο κύριο, ἂν ὄχι ἀποκλειστικῶς, θέμα παραμένει, ὅπως τὸ δείχνουν οἱ στ. β 45-47, ὁ προσωπικὸς νόστος τοῦ Ὀδυσσεύα.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τίς ἀποχρώσεις αὐτὲς ὁ λόγος τοῦ Αἰγύπτου (εἰδικότερα μὲ τοὺς στ. β 30-31) φανερώνει ὅτι ἡ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεύα ἐξακολουθεῖ νὰ συνέχῃ καὶ τὴ δεύτερη ραψωδία, νὰ ὑποβαστάζῃ τὰ ἐπὶ μέρους τῆς θέματα, ποὺ ὀργανώνονται ὅλα συγκλίνοντας ἢ ἀποκλίνοντας ἀπὸ τὸν ἄξονα αὐτόν.

Σὲ δύο μεγάλες ἐνότητες ἀρθρώνεται ἡ δεύτερη ραψωδία : ἕως τὸν στ. β 259 ἡ σκηνὴ ὑπόκειται σταθερὰ στὴν ἀγορὰ τῶν Ἰθακησίων ἀπὸ τὸν στ. β 260 καὶ κάτω οἱ σκηνές ἐναλλάσσονται διαδοχικὰ, καὶ ἄλλοτε βρισκόμαστε στὴν παραλία τοῦ νησιοῦ, ἄλλοτε στὸ παλάτι τῆς Ἰθάκης.

Ἔως τὸν στ. 259 κυριαρχοῦν δύο βασικὰ θέματα : ἓνα φαινομενικὰ τουλάχιστον πρωτεῦον καὶ γενικὸ, καὶ ἓνα δευτερεῦον καὶ εἰδικότερο. Τὸ γενικὸ θέμα, ποὺ ἐπιμηκύνεται ἕως τὸν στ. β 211, ἀναπτύσσει τὴ σιᾶση τῶν μνηστήρων ἀπέναντι στὴν Πηνελόπη καὶ τὴν περιουσία τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ κάτω καὶ ἕως τὸν στ. β 259 ἡ συζήτηση περιορίζεται στὸ ἐρευνητικὸ ταξίδι τοῦ Τηλέμαχου στὴν Πελοπόννησο. Καὶ ἐνῶ τὸ πρῶτο θέμα, ἐξαιτίας τῆς προκλητικῆς ἄρνησης τῶν μνηστήρων νὰ συνεισθεῖν καὶ ν' ἀλλάξουν συμπεριφορά, ὀδηγεῖται σὲ ἀδιέξοδο, τὸ δεύτερο θέμα (τὸ ταξίδι δηλαδὴ τοῦ Τηλέμαχου στὴν Πελοπόννησο) μεταφέρεται στὴ δεύτερη μεγάλη ἐνότητα τῆς ραψωδίας ἀπὸ τὸν δημόσιο χῶρο τῆς ἀγορᾶς στὴν ἀπόμερη καὶ μοναχικὴ παραλία τοῦ νησιοῦ ἢ στὸν ἰδιωτικὸ πιά χῶρο τοῦ παλατιοῦ.

Στὴν πρώτη ἐνότητα (β 1-211) ἡ ἀμφισβητούμενη τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα μοιράζει τίς φωνές ποὺ ἀκούγονται γιὰ τὴν τύχη του σὲ τρεῖς ὁμάδες : Ἡ συζήτηση ἀρχίζει μὲ τίς ἐνδιάμεσες κατὰ κάποιον τρόπο φωνές τοῦ Αἰγύπτου καὶ τοῦ Τηλέμαχου¹, ἐνῶ ἡ ἀρνητικὴ φωνὴ τῶν μνηστήρων ἀκούγεται δύο φορές² καὶ πλαισιώνει τὴ θετικὴ φωνὴ τῶν θεῶν, ποὺ πέφτει στὴ μέση τῆς ὅλης σκηνῆς³.

Ἡ συζήτηση στὴν ἐνότητα αὐτὴ εἶναι προσανατολισμένη στοὺς μνηστήρες, γι' αὐτὸ ἀπὸ τὸ τρίπτυχο τοῦ ριζικοῦ ἐρωτήματος γύρω ἀπὸ

1. β 25-34, 45-47, 131-132.

2. β 85-128, 177-207.

3. β 146-156 καὶ 162-176.

τὴν ἐξωτερικὴν τύχην τοῦ Ὀδυσσεύα, προβάλλεται περισσότερο ἐκεῖνη ἢ ὕψην ποῦ ἀφορᾷ στὴν ἐπικείμενη τιμωρία τῶν μνηστήρων, ἐνῶ τὰ ἐρωτήματα ἂν ὁ Ὀδυσσεύς ζῆ, ποῦ βρίσκειται κτλ., περνοῦν σὲ δευτέρου ἐπίπεδο, δίχως ὅμως καὶ νὰ ξεχνιοῦνται.

Στὴν ἀπορία τοῦ Αἰγύπτου γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς συνέλευσης τῶν Ἰθακησίων ἀπαντᾷ ὁ Τηλέμαχος διευρύνοντας προοδευτικὰ τὸν κύκλον τοῦ ἀκροατηρίου του. Συγκεκριμένα : ἀρχίζει τὸ λόγο του ὡς προσωπικὴ ἀπόκριση στὸν γέροντα, μὲ τὸν στ. ὅμως β 64 στρέφεται στοὺς μνηστῆρες, καὶ ἀπὸ τὸν στ. β 73 καὶ κάτω ἡ διαμαρτυρία του ἀπλώνεται σ' ὀλόκληρη πιά τὴν Ἰθακησίων ἀγορά. Πρόθεση τοῦ νέου εἶναι νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς μνηστῆρες ἀπὸ τὰ ἀνόσια ἔργα τους. Τὰ ἐπιχειρήματά του ὡστόσο σ' αὐτὴ τὴν ἀποτρεπτικὴ του ἐκκλήση τὰ παίρνει ὁ Τηλέμαχος ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας : *νέμεσις, αἰδώς, μῆνις, τίσις* σχηματίζουν μέσα στὸ λόγο του μιὰ κλίμακα, ποῦ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη σύσταση καὶ φτάνει ὡς τὴ θεία ἀπειλή. Αὐτὸ εἶναι τὸ πλαίσιο τοῦ λόγου τοῦ Τηλέμαχου. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα ποῦ ἐρευνῶ παρουσιάζουν μέσα στὸ λόγο αὐτὸν κυρίως δύο σημεῖα : α) ἡ ἐμμονὴ τοῦ Τηλέμαχου στὴν ἀπαισιόδοξή του ἀποψη σχετικά μὲ τὴν τύχην τοῦ πατέρα του· β) ἡ ἀποσύνδεση τοῦ θέματος τῆς μνηστηροφονίας ἀπὸ τὸν ἐνδεχόμενον νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα. Πιὸ συγκεκριμένα :

α) Ἡ πίστη τοῦ Τηλέμαχου ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς χάθηκε ἐκφράζεται ἐδῶ τρεῖς φορές : μιὰ φορὰ κατηγορηματικὰ στὸν στ. β 46, στὴν ἀπόκριση δηλαδὴ ποῦ δίνει ὁ νέος στὸν γέροντα Αἰγύπτιο (*τὸν μὲν πατέρ' ἐσθλὸν ἀπώλεσα*)· μιὰ δευτέρη φορὰ, κάπως πιὸ οὐδέτερα, στοὺς στ. β 58-59, στὸ μέρος δηλαδὴ τοῦ λόγου του ποῦ ὁ Τηλέμαχος προετοιμάζει τὴν ἀποστροφή του πρὸς τοὺς μνηστῆρες (*οὐ γὰρ ἐπ' ἀνήρ' οἶος Ὀδυσσεὺς ἔσκειν, ἀρῆν ἀπὸ οἴκου ἀμῦναι*)· μιὰ τρίτη τέλος φορὰ, στὴ διαμαρτυρία ποῦ ἀπευθύνει σὲ ὅλους τοὺς Ἰθακήσιους ἄρχοντες (β 70 κέ. : *σχέσθε, φίλοι, καὶ μ' οἶον ἐάσατε πένθει λυγρῶ | τείρεσθαι...*). Ὅσο κι ἂν ἡ θέση αὐτὴ τοῦ Τηλέμαχου γιὰ τὴν τύχην τοῦ πατέρα του ἐξηγεῖται ἐδῶ καὶ ἀπὸ λόγους τακτικῆς ἀπέναντι στοὺς μνηστῆρες (πρβλ. α 413 κέ.), θὰ ἦταν νομίζω λάθος νὰ ποῦμε ὅτι τώρα ὁ νέος προσποιεῖται τὸν ἀπαισιόδοξο. Γιατὶ ἡ ἀνάλογη θέση τοῦ Τηλέμαχου στὴν πρώτη ραψῶδια καὶ προπάντων ἡ ξεκάθαρη ἀπαισιόδοξία του στὴν ἀρχὴ τῆς συζήτησης ποῦ κάνει καὶ μὲ τὸν Νέστορα στὴν Πύλο καὶ μὲ τὸν Μενέλαο στὴ Σπάρτη, δείχνουν νομίζω ὅτι κάθε φορὰ ποῦ τὸ βασιλόπουλο ἐμπλέκεται σὲ διάλογο γιὰ τὴν τύχην τοῦ πατέρα του, ἔχει πάντα τὴν ἴδια σταθερὴ ἀφετηρία : τὴν ἀπαισιόδοξην ἀποψη δηλαδὴ ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς δὲν ζῆ. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ξεκινᾷ καὶ προχωρεῖ (ὅπου καὶ ὅταν προχωρεῖ, ὅπως

συμβαίνει καὶ μετὰ τὴν συνέχεια τῆς δευτέρας ραψωδίας) σὲ ἐκδοχῆς αἰσιοδοξότερες.

β) Καθὼς ὁ Τηλέμαχος κλιμακώνει τὴν ἀποτροπὴν τοῦ πρὸς τοὺς μνηστῆρες μετὰ βία τὴν ἀπαισιοδοξία του σχετικὰ μετὰ τὸν νόστο τοῦ πατέρα του — μετὰ τὴν προοπτικὴ ἐπομένως ὅχι μιᾶς βίαιης ἀνατροπῆς τῶν πραγμάτων, ποὺ δὲν τὴν εὐνοοῦν ἐξἄλλου, ὅπως πιστεύει, καὶ τὰ πραγματικὰ δεδομένα (β 58-62), ἀλλὰ μετὰ κριτήρια ἠθικῆς καὶ εὐσέβειας — εἶναι λογικὸ νὰ μὴ συνδέῃ τὴν ἐπικείμενη τιμωρία τῶν μνηστῆρων ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον μετὰ τὸν ἐνδεχόμενον νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἡ εἰδικὴ σκοπιμότητα ἐξἄλλου τῆς Ἰθακησίων ἀγορᾶς, ὅπως πειστικὰ τὸ ἔδειξε ὁ Klingner, εἶναι νὰ ἀποκαλύψῃ δημόσια τὴν ἔβριον τῶν μνηστῆρων, τὴν ἠθικὴν τους καὶ θρησκευτικὴν πόρωση, καὶ ὅχι νὰ ὀδηγήσῃ σὲ ἀπτό ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς τὰ ἐπιφυλάσσει γιὰ τὸ τέλος τοῦ ἔργου του. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ γενικὸ σχέδιο τῆς σύνθεσης ἢ ἀσάφεια τῆς θέσης τοῦ Τηλέμαχου, σχετικὰ μετὰ τὸ πῶς καὶ ἀπὸ ποῖον θὰ τιμωρηθοῦν οἱ μνηστῆρες, δικαίωvεται.

Ὁ ἀντίλογος τοῦ Ἀντίνοου (β 85-128), ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀπορίψῃ ὡς ἀσύστατες καὶ ἄδικες τὶς κατηγορίες τοῦ Τηλέμαχου καὶ νὰ μεταφέρῃ τὴν εὐθύνη ἀπὸ τοὺς ὤμους τῶν μνηστῆρων στὴ δόλια στάση τῆς Πηνελόπης, προϋποθέτει ὡς δεδομένο τὸν ὀριστικὸ χαμὸ τοῦ Ὀδυσσεύα, δίχως καὶ ν' ἀναφέρεται σ' αὐτόν· γιὰτὶ ἀκόμη καὶ ἡ φράση ἐπεὶ θάνε δῖος Ὀδυσσεύς (β 96) ἀνήκει στὸν ἐμβόλιμο λόγο τῆς Πηνελόπης, καὶ ὅχι στὸν εὐθὺν λόγο τῶν μνηστῆρων. Τόσο λοιπὸν αὐτονόητος εἶναι γιὰ τὸν Ἀντίνοο ὁ χαμὸς τοῦ Ὀδυσσεύα, ὥστε οὔτε καὶ ἄμεσα ἀναφέρεται σ' αὐτόν.

Κι αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν αὐτονόητη γιὰ τοὺς μνηστῆρες προϋπόθεση — αὐτονόητη γιὰ ἐντελῶς ἄλλους λόγους ἀπ' ὅ,τι γιὰ τὸν Τηλέμαχο — προσπαθεῖ τώρα νὰ κλονίσῃ τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο :

β 131

πατήρ δ' ἐμὸς ἄλλοθι γαίης,

ζῶει δ' γ' ἢ τέθνηκε·

Ἔτσι βλέπουμε τὸν Τηλέμαχο νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὴ διαζευκτικὴ ἐκδοχὴ, στὴν ὁποία εἶχε καταλήξῃ ἡ Ἀθηναῖα στὴν πρώτη ραψωδία· ἢ θεὰ ὡστόσο ἔφθασε στὴ διάζευξη ξεκινώντας ἀπὸ αἰσιόδοξη ἀφετηρία, ἐνῶ ὁ Τηλέμαχος ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἄλλο ἄκρο τῆς ἀπόλυτης ἀπαισιοδοξίας. Ἡ σύμπτωση ὡστόσο παραμένει χαρακτηριστικὴ. Πρόκειται βέβαια γιὰ μιὰ ταλάντευση τοῦ νέου ἀπόλυτα ἐναρμονισμένη μετὰ τὰ τελικὰ ἐξαγόμενα τῆς πρώτης ραψωδίας, ποὺ δὲν γίνεται ὁμως μόνον καὶ τόσο γιὰ νὰ ὀριστῇ καὶ τὸ αἰσιόδοξο ὄριο τῆς πίστεως τοῦ Τηλέμαχου σχετικὰ μετὰ τὴν τύχη τοῦ πατέρα του, ὅσο γιὰ νὰ ἀποκαλυφτῇ ἡ ὑστερό-

βουλη λογική τοῦ Ἀντίνοου. Ἀπόδειξη : στή συνέχεια τοῦ λόγου του, ὅπου τὸ βασιλόπουλο ἐπικαλεῖται ἀκόμη μιὰ φορά καὶ σὲ ὀξύτερο τῶρα τόνο τῆ θεῖα δικαιοσύνη καὶ τὴν κρεμᾶ πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τῶν μνηστῆρων, δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὸ πρόσωπο τοῦ Ὀδυσσεά. Τὸ θέμα τῆς ἐπικείμενης μνηστηροφονίας θὰ τὸ συνδέσουν ἄμεσα μὲ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεά ὁ οἰωνὸς τοῦ Δία καὶ ἀκόμη σαφέστερα ἢ διερμηνευτικὴ προφητεία τοῦ Ἀλιθέρη. Καὶ ἔτσι φτάνουμε στίς θετικὲς φωνές πού ἀνέφερα πιὸ πάνω :

Δύο ἀετοὶ ἔρχονται ψηλὰ ἀπὸ τὴν κορφή τοῦ βουνοῦ, πετοῦν ὁ ἓνας δίπλα στὸν ἄλλο· κι ὅταν φτάνουν στὴν ἀγορὰ τῶν Ἰθακησίων, παίρνουν στροφές, τινάζουν τὰ φτερά τους, περνοῦν ξυστὰ πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια ὄλων, κομματιάζουν ὕστερα μὲ τὰ νύχια τους τὰ πρόσωπα καὶ τὰ λαϊμά τους, καὶ στὸ τέλος φεύγουν δεξιὰ πάνω ἀπὸ τὴν πόλη. Αὐτὸ εἶναι τὸ τέρας τοῦ Δία. Ποιὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ σημασία του; Οἱ Ἰθακησιοὶ σασιάζουν, ἀναρωτιοῦνται γιὰ τὸ νόημά του, ὁσμίζονται τὸ κακὸ πού ἔρχεται — τίποτε ὅμως περισσότερο. "Ὅσο γιὰ τὸν ἀχροατῆ, ὁ ποιητὴς προλαβαίνει στὸ τέλος τοῦ στ. β 152 νὰ τοῦ φανερώσῃ τὸ μυστικὸ· ὄσσοντο δ' ὄλεθρον, λέγει σχολιάζοντας τὴν κίνηση τῶν πουλιῶν. Οἱ μνηστῆρες ὅμως οὔτε ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ἀλιθέρη θὰ συγκινηθοῦν :

Οἱ δύο ἀετοί, ἐξηγεῖ ὁ οἰωνοσκόπος, σημαίνουν συμφορὰ γιὰ ὄλους, καὶ προπάντων γιὰ τοὺς μνηστῆρες, γιὰτὶ ὁ Ὀδυσσεὺς εἶναι κιόλας κοντὰ καὶ ἐτοιμάζει τὴν ἐκδίκησή του γιὰ κάθε ἔνοχο· καιρὸς ν' ἀλλάξουν ὄλοι τακτικὴ καὶ προπάντων οἱ μνηστῆρες, γιὰτὶ ἡ προφητεία πού ἔδωσε ὁ Ἀλιθέρης στὸν Ὀδυσσεά, ὅταν ὁ τελευταῖος ξεκινοῦσε γιὰ τὴν Τροία, βγαίνει σωστή· τοῦ εἶπε τότε πῶς, ἀφοῦ κακοπαθήσῃ καὶ χάσῃ ὄλους τοὺς συντρόφους του, πάνω στὸν εἰκοστὸ χρόνο θὰ γυρίσῃ πίσω δίχως κανεὶς νὰ τὸν γνωρίσῃ.

Πρὶν προχωρήσω σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη εἰδικὴ μὲ τὸ θέμα μου παρατήρηση, θέλω νὰ ξεκαθαρίσω ἓνα σημεῖο πού τὸ θεωρῶ βασικό. Συνηθίζουμε σήμερα, ὅταν διαβάζουμε στὸ ἔπος ἢ στὸ δράμα μιὰ προφητεία ἢ ἀντικρίζουμε μιὰ θεϊκὴ ἐπιφάνεια ἢ ἓναν οἰωνό, ἐπειδὴ ξέρουμε ἐμεῖς ὅσα δὲν ξέρουν τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου, νὰ τοὺς δίνουμε ὑπερβολικὴ σημασία, καὶ νὰ περιμένουμε ὅτι ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἔργου θὰ ἐπηρεαστῇ ἄμεσα ἀπὸ αὐτά. Πράγμα ὡστόσο πού δὲν συμβαίνει, τουλάχιστον στὸ ἔπος· οἱ προφητεῖες καὶ τὰ παρόμοια ἐκτοξεύονται μέσα στὸ ἔργο πρῶιμα, πραγματοποιοῦνται ὅμως ὄψιμα, καὶ ἡ λειτουργία τους εἶναι νὰ σκιάσουν ἢ νὰ φωτίσουν τὸν ἐνδιάμεσο χῶρο, ἀνάμεσα στὸ σημεῖο τῆς πρόρρησης καὶ τῆς ἐκτέλεσής της, γιὰ χάρη πιὸ πολὺ τοῦ ἀχροατῆ· τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου τίς περισσότερες φορές δὲν προσέχουν, ὅσο θὰ περιμέ-

ναμε, τὰ μηνύματα αὐτὰ τῶν θεῶν, καὶ ἢ τὰ παρερμηνεύουν, βυθισμένα ὅπως εἶναι μέσα στὴν ὕβρη τους, ἢ τὰ ξεχνοῦν ἀμέσως συνεχίζοντας τὴν προηγούμενη κυρίαρχή τους διάθεση¹. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ στάση τοῦ Εὐρύμαχου ἀπέναντι στὸν Ἀλιθέρση καὶ τὴν προφητεία του εἶναι τυπική. Ἐξἄλλου δὲν εἶναι ὁ Εὐρύμαχος μόνο ποὺ δὲν ἐπηρεάζεται ὅσο θὰ περιμέναμε ἀπὸ τὸ τέρας τοῦ Δία καὶ τὴν ἐρμηνεία του· τὸ ἴδιο κάνουν καὶ οἱ ἄλλοι μνηστῆρες, παθητικὴ καὶ ἄβουλη στάση κρατοῦν καὶ ὅλοι οἱ Ἰθακῆσιοι — ἀκόμη καὶ ὁ Μέντορας στὴ συνέχεια τῆς σκηνῆς, στὸν ἔλεγχο ποὺ ἀναλαμβάνει νὰ κάνη γιὰ τὴ στάση τῶν μνηστήρων, οὔτε ποὺ σκέφτεται νὰ χρησιμοποίησῃ ὡς ἐπιχείρημα ἀποτρεπτικὸ τῆ δηλωμένη μὲ τὸ τέρας τοῦ Δία βούληση τῶν θεῶν. Οὔτε ἐξἄλλου καὶ ὁ Τηλέμαχος συγκλονίζεται ἀπὸ τὰ θεϊκὰ σημάδια, καὶ οὐσιαστικὰ μένει ἀμετακίνητος στὴν προηγούμενὴ του διάθεση, ὅπως τὸ δείχνουν κυρίως οἱ ραψωδίες γ-δ.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεύα, ὁ λόγος τοῦ Ἀλιθέρση παρουσιάζει τὸ ἐξῆς ἐνδιαφέρον :

α) Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους ἡ ἐνοχὴ καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆς τιμωρίας ἀπλώνεται ὄχι μόνο στοὺς ἀσεβεῖς μνηστῆρες ἀλλὰ καὶ σ' ὅλους τοὺς Ἰθακῆσιους, ποὺ συνεργοῦν στὴν ἀταξία τῶν μνηστήρων μὲ τὸ νὰ τὴ δέχωνται παθητικά. Τὸ θέμα αὐτὸ παίρνει ιδιαίτερη σημασία μέσα στὴ δευτέρη ραψωδία γιὰ πολλοὺς κατὰ τὴ γνώμη μου λόγους, ποὺ δὲν εἶναι τῆς ὥρας νὰ τοὺς ἀναφέρω ὅλους. Περιορίζομαι στοὺς κυριότερους :

Τὸ ταξίδι τοῦ Τηλέμαχου στὴν Πελοπόννησο δὲν ἐξαρτᾶται, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια τῆς σκηνῆς, μόνο ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ στάση τῶν ἄλλων Ἰθακησίων· ὁ φόβος τους νὰ βοηθήσουν τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο, ὅπως καὶ ὁ φόβος τους νὰ ἀντιδράσουν γενικότερα στὴ στάση τῶν μνηστήρων, ἀποτελεῖ τεκμήριο τῆς ἐνοχῆς τους, ποὺ προληπτικὰ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ἐξαγγέλλει ἐδῶ ὁ Ἀλιθέρης.

Ἡ ἐμπλοκὴ καὶ τῶν Ἰθακησίων στὸ θέμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεύα, ποὺ γίνεται στὸ πλαίσιο τῆς δευτέρας ραψωδίας, ἀνοίγει ἕνα

1. Βλ. καὶ H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σ. 25, σημ. 1 : «Es wurde durchaus dem Wesen der Weissagung widersprechen, wenn sie als sachliche Mitteilung aufgenommen würde. Nur wenn man sich nicht um sie bekümmert, kann sie sich als Weissagung bewähren. Alle Weissagungen in der Odyssee stossen auf Unglauben oder Nichtbeachtung: des Halithesres 2,180, des Odysseus 14,172, der Helena 15,180, des Theoklymenos 17,163, des Odysseus 19,309». Γενικότερα γιὰ τὴν ἔνταξη ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἀντίθεση τῆς μαντείας τοῦ Ἀλιθέρση καὶ τῆς ἐπιμονῆς τῶν μνηστήρων νὰ μείνουν μέσα στὴν ἠθελημένη τους ἄγνοια βλ. H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σ. 57 κέ.

θέμα πού ἡ ὀλοκλήρωσή του βρίσκεται στο τέλος τοῦ ἔπους καί συγκεκριμένα στήν τελευταία σκηνή τῆς ραψωδίας ω. "Όσοι γιά τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο λόγο ἀπορρίπτον ἀπό τὸ σῶμα τῆς 'Οδύσσειας τῆ ραψωδία αὐτή, δὲν προσέχουν ὅτι ἀφήνουν ἀνολοκλήρωτο καί μετέωρο ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια θέματα τῆς δεύτερης ραψωδίας — καί ὄχι φυσικά μόνο αὐτό. Γενικότερα ἡ 'Ιθακησίων ἀγορὰ ἀνοίγει μέσα στοῦ ἔπος τὸν ὀρίζοντα, διευρύνοντάς τον ἀπὸ τὸ παλάτι τοῦ 'Οδυσσεά καί σ' ὀλόκληρη τὴν πόλη· τὸ ἀδιέξοδο ὅμως πού δημιουργεῖται στὴ δεύτερη ραψωδία μέσα στοῦ εὐρύτερο αὐτὸ πλαίσιο, κάπου πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστῆ, καί προφανῶς ὁ ποιητῆς τὸ κάνει αὐτὸ στο τέλος τοῦ ἔργου του, μὲ πρωταγωνιστῆ πιά τῆς σκηνῆς τὸν ἴδιο τὸν 'Οδυσσεά καί μὲ τὴ συνέργεια πάλι ἐνὸς θεοῦ — τὴ φορὰ αὐτῆ τῆς 'Αθηνᾶς¹.

1. Στὴν 'Οδύσεια γενικότερα συναντοῦμε μιὰ περίτεχνη κατανομή τῆς δράσης μέσα στὸν χῶρο. Σὲ τρία βασικά ἐπίπεδα, πού τέμνονται διαλογικά μεταξύ τους, μοιράζεται ἡ δράση τοῦ ἔπους : στὸν ὀλύμπιο χῶρο (θεοί), στὸν ἐνδοκοσμικὸ χῶρο (ἥρωες), καί στὸν ὑποχθόνιο χῶρο (νεκροί).

'Ο ὀλύμπιος χῶρος ὀρίζεται τρεῖς φορές μέσα στοῦ ἔπος σὲ κορυφαῖες στιγμές, ὅταν στὴ γῆ δημιουργεῖται ἀδιέξοδο : μιὰ φορὰ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους (πρώτη θεῶν ἀγορὰ), μιὰ δεύτερη στὴν ἀρχὴ τῆς πέμπτης ραψωδίας (δεύτερη θεῶν ἀγορὰ) καί μιὰν ἀκόμη στο τέλος τοῦ ἔπους (τρίτη θεῶν ἀγορὰ ω 472-485). Καί στὶς τρεῖς περιπτώσεις τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνέλευσης τῶν θεῶν στὸν 'Όλυμπο εἶναι περίπου τὸ ἴδιο : κάποιος θεὸς (δύο φορές ἡ 'Αθηνᾶ καί μιὰ ὁ 'Ερμῆς) μεταφέρουν στὴ γῆ μηνύματα τοῦ Δία, ὕστερα ἀπὸ πρόταση πάντα τῆς 'Αθηνᾶς. 'Ανάμεσα στὶς τρεῖς αὐτὲς κορυφώσεις ὑπάρχουν καί πολλές ἄλλες δευτερογενεῖς στιγμές μέσα στοῦ ἔπος, πού ὁ ὀλύμπιος χῶρος ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν ἐγκόσμιο : μὲ οἰωνοὺς καί τέρατα, μὲ μαντεῖες, μὲ μεταμορφωμένους θεοὺς, μὲ προσευχὲς τέλος τῶν ἠρώων.

Στοὺς ἀντίποδες τοῦ ὀλύμπιου χῶρου βρίσκεται ὁ κόσμος τῶν νεκρῶν. 'Απὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τοῦ ἔπους γίνονται συνεχῶς ἀναφορὲς σ' αὐτόν : ὁ Αἴγισθος εἶναι ἐκεῖ, ἐκεῖ ὁ 'Αγαμέμνων καί ἄλλοι πολλοὶ ἥρωες τοῦ τρωικοῦ πολέμου πού εἶχαν κακὸ τέλος. Στὸν κόσμο τῶν νεκρῶν ἐξᾶλλου φαντάζονται τὸν 'Οδυσσεά καί οἱ δικοὶ του· οἱ μνηστῆρες ἐξᾶλλου εἶναι βέβαιοι πὼς ὁ βασιλιάς τῆς 'Ιθάκης εἶναι νεκρός. 'Ο κόσμος ὅμως τῶν νεκρῶν ἀνοίγει μέσα στοῦ ἔπος δύο φορές καί ἐπίσημα τίς πύλες του : μιὰ φορὰ στὴ ραψωδία λ (μεγάλῃ Νέκυια), γιά νὰ δεχτῆ ἕναν ζωντανό, καί μιὰ δεύτερη στὴ ραψωδία ω (μικρῇ Νέκυια), γιά νὰ δεχτῆ τοὺς τιμωρημένους μνηστῆρες νεκρούς.

'Ανάμεσα στὸν ὀλύμπιο χῶρο καί τὸν κόσμο τῶν νεκρῶν στέκεται ὁ ἐπίγειος χῶρος μὲ ἐπίκεντρο τὴν 'Ιθάκη καί μιὰν περιφέρεια πού περιλαμβάνει τὸν ἀπώτερο φανταστικὸ καί πραγματικὸ γῆινο χῶρο, καί τὸν κοντινὸ, τὸν γεωγραφικὰ προσδιορισμὸ καί πρακτικὰ προσιτό. Στὸν μακρινὸ περίγυρο βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους ὁ 'Οδυσσεάς· στὸν κοντινὸ ἀποστέλλεται ἀπὸ τὴν 'Αθηνᾶ ὁ Τηλέμαχος. "Όταν μὲ τίς ραψωδίες ν-ο πατέρης καί γιὸς ἐπιστρέφουν στὴν 'Ιθάκη, μεταφέροντας ὀριστικά καί τὴ δράση πιά στο νησί, δημιουργεῖται μιὰ κίνηση πού δὲν εἶναι κατὰ τὴν γνώμη μου τυχαία : "Αν θεωρήσουμε — ὅπως καί εἶναι — κέντρο τοῦ νησιοῦ τὸ παλάτι τοῦ

Ὅπως δὴ ποτε ἡ προφητεία τοῦ Ἀλιθέρση εἶναι ξεκάθαρα προσανατολισμένη στὴ μνηστηροφονία, καὶ ὄχι τόσο στὸ εἰδικὸ θέμα ἂν ὁ Ὀδυσσεύς ζῆ καὶ ποῦ εἶναι· τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ τελευταῖα στοιχεῖα ὁ μάντης τὸ θεωρεῖ αὐτονόητο, τὸ δεύτερο δὲν τὸν ἐνδιαφέρει στὶς λεπτομέρειές του : γεγονός γι' αὐτὸν παραμένει ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς εἶναι κιόλας κοντὰ καὶ θὰ γυρίσῃ γρήγορα στὴν Ἰθάκη. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὁμοίως ὁ ποιητὴς πετυχαίνει ταυτόχρονα νὰ παρασιωπήσῃ ἓνα στοιχεῖο τῆς τωρινῆς τύχης τοῦ Ὀδυσσεύα, ποῦ ἀφοῦ ἀκούστηκε μιὰ φορά, πρέπει σιγὰ σιγὰ νὰ ξεχαστῇ, γιὰ νὰ φανῇ ὡς νέο δεδομένο ποῦ θὰ προκύψῃ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψή τοῦ Τηλέμαχου στὴ Σπάρτη.

β) Τὸ κύρος τῆς τωρινῆς του ἐρμηνείας τὸ στηρίζει ὁ Ἀλιθέρσης σὲ μιὰ παλιά του προφητεία, ποῦ μᾶς πηγαίνει εἴκοσι χρόνια πίσω, στὸν καιρὸ ποῦ ὁ Ὀδυσσεύς ξεκινοῦσε γιὰ τὴν Τροία. Ἔτσι ἀρχίζει νὰ ἀνοίγῃ ἡ ἀυλαία γιὰ τὴν ὀπισθοδρόμηση τοῦ ἔπους, ποῦ πραγματοποιεῖται στὶς ἐπόμενες ραψωδίες τῆς Τηλεμάχειας καὶ προπάντων στοὺς ἀπολόγους τοῦ Ἀλκίνοου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά μέσα στὴν παλιά αὐτὴ ἱστορία ἀκούγεται ἓνα νέο στοιχεῖο — τὸ μόνο οὐσιαστικὰ νέο ποῦ προστίθεται στὰ ὅσα ξέρουμε ἀπὸ τὴν πρώτη ραψωδία· πῶς ὁ Ὀδυσσεύς δηλαδὴ θὰ φτάσῃ στὴν Ἰθάκη ἄγνωστος πάντεσσιν — πρόκειται γιὰ μιὰ πρόληψη, μιὰ προβολὴ πρὸς τὸ μέλλον, ποῦ ἔρχεται νὰ ἰσορροπήσῃ τὴν προηγούμενη τοῦ παρελθόντος.

γ) Τέλος, ὄχι τυχαῖα, ὁ Ἀλιθέρσης δὲν προβαίνει σὲ μιὰ διεξοδική,

Ὀδυσσεύα καὶ τὴν πόλη, παρατηροῦμε τότε ἀπὸ τὴ ραψωδία π καὶ κάτω μιὰ κίνηση ἀπὸ τὴν περιφέρεια πρὸς τὸ κέντρο, καὶ ὕστερα μιὰ ἔξοδο πάλι ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια. Συγκεκριμένα : ἡ συνάντηση τοῦ πατέρα καὶ τοῦ γιοῦ καὶ ὁ ἀναγνωρισμὸς τους πραγματοποιοῦνται στὸ καλύβι τοῦ Εὐμαιοῦ· ὕστερα ὁ πρωταγωνιστὴς καὶ ὁ δευτεραγωνιστὴς τῆς μνηστοροφονίας ἐρχονται στὴν πόλη, ὁ Ὀδυσσεύς μπαίνει προοδευτικὰ στὸ παλάτι καὶ μὲ μιὰ σειρά ἀναγνωρισμῶν (ποῦ κανεῖς τους δὲν εἶναι ἄσχετος ἀπὸ πρακτικὴ ἀποψη μὲ τὴν μνηστηροφονία) φτάνει νὰ γίνῃ κύριος τοῦ σπιτιοῦ του, σκοτώνοντας τοὺς ἐχθροὺς του. Μετὰ τὴν μνηστηροφονία, καὶ συγκεκριμένα μὲ τὸν ἀναγνωρισμὸ τοῦ ἥρωα ἀπὸ τὴ γυναίκα του, ἡ κίνηση ποῦ ὑπαινίχθηκα φτάνει ὡς τὰ ἐνδότερα τοῦ παλατιοῦ· στὸν θάλαμο δηλαδὴ τῶν συζύγων. Ὑστερα ἀρχίζει ἡ ἔξοδος, ποῦ πραγματοποιεῖται μὲ διπλὸ τρόπο : μὲ τὸν ἀναγνωρισμὸ τοῦ Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὸν πατέρα του Λαέρτη (ἀναγνωρισμὸς ποῦ μπαίνει μετὰ τὴ μνηστηροφονία, ἐπειδὴ ἀκριβῶς — ὅπως καὶ τῆς Πηνελόπης — δὲν ἦταν δυνατό πρακτικὰ νὰ συντελέσῃ σ' αὐτὴν) καὶ δεύτερο μὲ τὴν τελικὴ στάση τῶν Ἰθακησίων, ποῦ μᾶς μεταφέρει πάλι στὴν ἀγορὰ τῆς πόλης, ὅπου ἡ Ἀθηναῖα στὴν κρίσιμη στιγμή ἐπιβάλλει ὡς *deus ex machina* τὴ λύση τοῦ ἔπους. Ἀξίζει νομίζω τὸν κόπο νὰ μελετήσῃ κανεὶς τὸ πρόβλημα τῆς ἐνόητας τοῦ ἔργου μὲ μιὰ τέτοια προοπτικὴ, πράγμα ποῦ δὲν τὸ κάνει δυστυχῶς στὸ κατὰ τὰ ἄλλα ἀξιόλογο βιβλίον τῆς ἡ B. Hellwig, *Raum und Zeit im homerischen Epos*, Spudasmata τόμ. 2, Hildesheim 1964.

άλληγορική έρμηνεία τοῦ οἰωνοῦ, ὅπως τὸ κάνει λ.χ. ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής¹. περιορίζεται στὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, δίχως νὰ προδῆν μυστικά πού δὲν πρέπει ἀκόμη νὰ προδοθοῦν (τῆ συνέργεια λ.χ. τοῦ Τηλέμαχου στὴ μνηστηροφονία).

Στὸν ἀντίλογό του ὁ Εὐρύμαχος (ὅπου ἀπορρίπτει πρῶτα τὴν έρμηνεία τοῦ Ἄλιθέρη, ἀπειλεῖ ὕστερα μὲ τρόπο βάνουσο τὸν μάντη, καὶ τέλος ἀποκλείει μιὰ γιὰ πάντα τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀλλάξουν στάση οἱ μνηστήρες) ἀποκαλύπτει τὴ βάση τῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν μνηστήρων :

β 182 αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς
 ὄλετο τῆλ', ὡς καὶ σὺ καταφθίσθαι σὺν ἐκείνῳ
 ὄφελος²

λέει ὁ Εὐρύμαχος στὸν Ἄλιθέρη. Τελεία καὶ παύλα. Γιὰ τοὺς μνηστήρες ὁ Ὀδυσσεὺς εἶναι ὀριστικά ἀφανισμένος. Ὑστερα ἀπὸ τὸν σκληρὸ λόγο τοῦ Εὐρύμαχου, κανεὶς πιά δὲν τολμᾷ νὰ συνεχίσῃ αὐτὴ τὴ συζήτηση· οὔτε καὶ ὁ Τηλέμαχος ἐπιμένει περισσότερο :

β 209 *Εὐρύμαχ' ἦδὲ καὶ ἄλλοι, ὅσοι μνηστήρες ἀγανοί,*
ταῦτα μὲν οὐχ ὑμέας ἔτι λίσσομαι οὐδ' ἀγορεύω·
ἦδη γὰρ τὰ ἴσασι θεοὶ καὶ πάντες Ἀχαιοί.

Ὁ στ. β 211 ἀποκαλύπτει καὶ τὸν εἰδικότερο στόχο τῆς Ἰθακησίω ἀγορᾶς : τώρα πού κάτω ἀπὸ τὸν ἀνοιχτὸ οὐρανὸ τῆς Ἰθάκης ἔγινε φανερὴ ἡ ὕβρις τῶν μνηστήρων μπροστὰ στὰ μάτια τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, δὲν ὑπάρχει πιά λόγος νὰ συνεχίζεται ἄσκοπα ἡ συζήτηση. Περνᾷ λοιπὸν ὁ Τηλέμαχος στὸ δεῦτερο θέμα : στὸ ταξίδι του γιὰ τὴν Πελοπόννησο· ζητᾷ ἕνα καράβι, γιὰ νὰ πάῃ στὴν Πύλο καὶ τὴ Σπάρτη,

β 215 *νόστον πευσόμενος πατρὸς δὴν οἰχομένοιο.*

Δὲν κρύβει τοὺς σκοποὺς του ὁ νέος ἀπὸ τοὺς μνηστήρες· θέλει,

1. Βλ. καὶ τὸ ἀρχαῖο σχόλιο στὸν στ. β 146 : *ἡ μὲν ἐξ ὕρου ἀφιξις τὴν ἐξ ἀγρῶν ἐπάνοδον Ὀδυσσεὺς καὶ τοῦ παιδὸς σημαίνει καὶ ἡ μὲν ἐν ἀρχῇ ἡρεμαία πτήσις τὴν μετὰ ἡσυχίας κάθοδον· ὁ δὲ κατὰ τὴν ἀγορὰν αὐτῶν θόρυβος τὴν κατὰ τὴν πόλιν γενομένην ταραχὴν· ὁ δὲ τιναγμὸς τῶν πτερῶν τὴν ἀποβολὴν καὶ τὴν ἐλάττωσιν τῶν κρειττόνων· τὸ δὲ καταδρῦναι τὰς παρεῖας τὸν τῶν μνηστήρων ἐσήμανε φόνον· διὰ δὲ τὸ ἀνατολικὸς ὀρμησαι, ὅτι οἱ μὲν δύο νικῆσουσι, οἱ δὲ μνηστήρες ἐν ζῴφῳ γενήσονται.*

2. Ὁ στίχος θυμίζει κάπως τὸν περίφημο στίχο τῆς Ἀθηνᾶς στὸ α 47 :

ὡς ἀπόλοιτο καὶ ἄλλος ὅτις τοιαῦτά γε ρέζοι

μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργοῦνται συνηγήσεις τραγικῆς εἰρωνείας.

λέει, μὲ τὸ ταξίδι του αὐτὸ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὸ θέμα ἂν ὁ πατέρας του ζῇ. Ἐπαναλαμβάνει λοιπὸν τὸ πρῶτο μέρος ἀπὸ τὴν ἐντολὴ τῆς Ἰθάκῆς στὴν πρώτη ραψῶδιᾶ (οἱ στ. β 214-217 ἀντιστοιχοῦν μὲ μικρὲς παραλλαγὰς στοὺς στ. α 281-286, ἐνῶ οἱ στ. β 218-223 εἶναι πανομοιότυποι μὲ τοὺς στ. α 287-292). Παραλείπει ὡστόσο ἐνδεικτικὰ ὁ Τηλέμαχος τὸ τελευταῖο μέρος ἀπὸ τὴν πρόταση τῆς Ἰθάκῆς (α 293-305), ποὺ προδιέγραφε μνηστηροφονία μὲ πρωταγωνιστὴ τὸ βασιλόπουλο τῆς Ἰθάκῆς κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Ὀρέστη.

Πρὶν προλάβῃ νὰ ἀπορρίψῃ τὴν ἐκκλήση τοῦ Τηλέμαχου κάποιος ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες, παρεμβαίνει ὁ Μέντωρ¹, σύντροφος παλιὸς τοῦ Ὀδυσσεύα καὶ διορισμένος ἐπίτροπος τῆς βασιλικῆς περιουσίας. Ὁ λόγος τοῦ Μέντορα προσφέρει μιὰν ἄποψη γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα, ποὺ στέκεται ἀνάμεσα στὴν ἀντικειμενικὰ καὶ προφητικὰ προσδιορισμένη προειδοποίησις τοῦ Ἀλιθέρη καὶ στὴν ὑποκειμενικὰ δικαιωμένη ἀγωνία τοῦ Αἰγύπτου. Δὲν συμμερίζεται βέβαια ὁ Μέντωρ τὴ μωρὴ βεβαιότητα τῶν μνηστήρων ὅτι ὁ Ὀδυσσεύας χάθηκε (β 238), δὲν τολμᾷ ὅμως καὶ νὰ πῇ ξεκάθαρα πὼς πιστεύει στὸν γρήγορο γυρισμὸ τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἰθάκῆς. Κατηγορεῖ ἐπίσης τὴ δειλὴ στάση τῶν πολλῶν Ἰθακησίων ἀπέναντι στοὺς λίγους μνηστῆρες, δὲν ἔχει ὅμως τὸ θάρρος νὰ προχωρήσῃ σὲ συγκεκριμένη χειρονομία (νὰ δώσῃ δηλαδὴ ὁ ἴδιος τὸ καράβι ποὺ ζήτησε ὁ Τηλέμαχος γιὰ τὸ ἐρευνητικὸ του ταξίδι στὴν Πελοπόννησο). Ἔτσι ὁ Μέντωρ μένει τυπικὸ παράδειγμα καλῶν προθέσεων δίχως πρακτικὰ ἀποτελέσματα. Ὁ λόγος του στὸ βᾶθος σκοπὸ ἔχει περισσότερο νὰ προκαλέσῃ τὴν ἄρνηση τῶν μνηστήρων καὶ στὸ δεύτερο θέμα τῆς συνέλευσης, καὶ λιγότερο νὰ ἰσορροπήσῃ θετικὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ τὴν ἄρνηση αὐτῆ.

Οἱ καλὲς προθέσεις τοῦ Μέντορα σαρώνονται ἀπὸ τὴ βίαιη ἀπάν-

1. Ὁ λόγος τοῦ Μέντορα (β 208-257), ὅπως ἐξᾴλλου καὶ ἡ συνεχόμενη ἀπάντηση τοῦ Λεώκριτου, ἀπέτελεσε κύριο στόχο τῆς ἀνάλυσης (Πρβ. B e t h e, *Homer* II 1929, σ. 15, V o n d e r M ü h l l, ἔ.ἀ. σ. 705, M e r k e l b a c h, ἔ.ἀ. σ. 15. Βλ. καὶ K l i n g n e r, ἔ.ἀ. σελ. 53). Γιατὶ περισσότερο ὁ Μέντωρ καὶ λιγότερο ὁ Λεώκριτος μέσα στὸ λόγο τοὺς δείχνουν νὰ ἀγνοοῦν τὸ νέο θέμα ποὺ ἔθεσε πρὸς συζήτηση μόνις προηγουμένως ὁ Τηλέμαχος (τὸ θέμα δηλαδὴ τοῦ πλοίου καὶ γενικότερα τὸ ταξίδι τοῦ νέου στὴν Πελοπόννησο), καὶ ἐπιμένουν στὸ κατὰ κάποιον τρόπο ἐξαμυσμένο ἤδη προηγούμενο θέμα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν μνηστήρων καὶ τῶν Ἰθακησίων. Τὴν σωστὴ ἀπάντησις ἀπὸ ἄποψη τεχνικῆς τῆ δίνει ὁ B e s s l i c h, ἔ.ἀ. σ. 104-110. Οἱ δικές μου παρατηρήσεις φωτίζουν ἴσως τὸ πρόβλημα ἀπὸ ἄποψη ἐσωτερικῆ: ἐπισημαίνουν δηλαδὴ τὴ διάθεσις τοῦ Μέντορα, ποὺ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει στὴ συγκεκριμένη περίπτωσις νὰ μιλήσῃ ἄμεσα καὶ συγκεκριμένα, καὶ τὸν ὑποχρεώνει νὰ περιγράψῃ τὸ εἰδικὸ θέμα μὲ τὸ γενικότερο.

τηση τοῦ Λεώκριτου, ὁ ὁποῖος λίγο πρὶν λύση τὴν Ἰθακησίων ἀγορά, ἐκτοξεύει τὴν πιὸ ἐντυπωσιακὴ πρόκληση ποὺ ἀκούστηκε ἕως τῶρα ἀπὸ τὸ στόμα τῶν μνηστήρων : κανέναν δὲν φοβοῦνται οἱ μνηστῆρες, οὔτε καὶ τὸν Ὀδυσσεά τὸν ἴδιο, ἂν ἐρχόταν — ὑπόθεση ἀκραία καὶ ἀπραγματοποίητη κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Λεώκριτου, ὅχι ὅμως καὶ γιὰ τὴ γνώση τὴ δική μας.

Ἡ ἀγορὰ διαλύεται, ὁ Τηλέμαχος μένει μόνος καὶ ἀπελπισμένος. Μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους στὴν ἀκροθαλασσιὰ θυμᾶται τὸν χθεσινὸ του ἐπισκέπτη¹ σ' αὐτὸν προσεύχεται, γιὰ νὰ βρῆ μιὰ λύση μέσα στὸ ἀδιέξοδο ὅπου ἔχει βρεθῆ. Ἡ Ἀθηναῖα παρουσιάζεται στὸ νέο μὲ τὴ μορφή τῶρα τοῦ Μέντορα (ἔτσι ἡ προηγούμενη παρέμβαση τοῦ Μέντορα βρῖσκει ἐδῶ μιὰ ἐπὶ πλέον δικαίωση). Ἡ σκηνὴ μοιάζει μὲ τὴν συνάντηση τοῦ νέου καὶ τῆς θεᾶς στὴν πρώτη ραψῶδία (ἀκόμη καὶ τὸ ὄνομα τοῦ προσώπου ποὺ ὑποδύεται ἡ Ἀθηναῖα ἐδῶ θυμίζει πολὺ τὸ ὄνομα τοῦ ἄλλου προσωπείου της : Μέντης-Μέντωρ), ἀλλὰ ἡ αἰσιοδοξία τῆς θεᾶς τῶρα εἶναι πολὺ συγκρατημένη. Ὁ λόγος της (β 270-295) περιστρέφεται κυρίως γύρω ἀπὸ τὴ χρησιμότητα καὶ τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιηθῆ τὸ ταξίδι τοῦ νέου στὴν Πελοπόννησο· ἔτσι οἱ συνηχῆσεις αἰσιοδοξίας ποὺ ἀκοῦμε ἀφοροῦν κυρίως στὴν ἱκανότητα τοῦ βασιλοπούλου νὰ πετύχῃ τὴν ἀποστολή του. Γιὰ τὸ βασικὸ ὅμως ἐρώτημα, ἂν ὁ Ὀδυσσεὺς ζῆ καὶ θὰ γυρίσῃ στὴν Ἰθάκη γιὰ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς μνηστῆρες, ἡ Ἀθηναῖα ἐπιφυλάσσει μιὰν ἀσαφῆ ἀπάντηση, ἐγκλωβισμένη μάλιστα στὸ κύριο θέμα τοῦ λόγου της :

β 281 τῶ νῦν μνηστήρων μὲν ἕα βουλὴν τε νόον τε
ἀφραδέων, ἐπεὶ οὐ τι νοήμονες οὐδὲ δίκαιοι·
οὐδέ τι ἴσασιν θάνατον καὶ κῆρα μέλαιναν,
ὅς δὴ σφι σχεδὸν ἔστιν, ἐπ' ἡματι πάντα δλέσθαι.

Πῶς ὅμως καὶ ἀπὸ ποιὸν θὰ τιμωρηθοῦν οἱ μνηστῆρες, ἡ θεὰ δὲν τὸ λέει : ἀπὸ τὸν Τηλέμαχο (ποὺ θὰ ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τοῦ Ὀρέστη) ἢ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά ποὺ θὰ γυρίσῃ; Ἡ αἰσιοδοξία ἐπομένως τῆς θεᾶς συσκοτίζεται ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἀσάφεια τοῦ λόγου της, καὶ εἶναι ζήτημα ἂν τὸ νόημά της φτάνει στ' αὐτιά τοῦ Τηλέμαχου. Γεγονὸς παραμένει ὅτι ὁ Τηλέμαχος ἀμέσως παρακάτω (β 298) χαρακτηρίζεται φίλον τετιμημένος ἦτορ, καὶ ἴσως δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι στὴ σκηνὴ αὐτῇ ἡ θεὰ δὲν ἐξαφανίζεται μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ νέου μὲ τρόπο θαυμαστό, ἐπικυ-

1. Ἡ σκηνὴ θυμίζει ἐκφραστικὰ καὶ θεματικὰ τὴν ἀνάλογη σκηνὴ τῆς Ἰλιάδας στὴν πρώτη ραψῶδία μὲ τὸν Χρύση.

ρώνοντας έτσι τὰ λόγια της. Ἡ ἐξωτερικὴ λοιπὸν τύχη τοῦ Ὀδυσσεά ἀρχίζει προοδευτικὰ νὰ θολώνη. Ἡ παρέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς στὴ σκηνὴ πού συζητοῦμε σκοπὸ εἶχε νὰ ἐξασφαλιστοῦν οἱ τεχνικοὶ ὄροι γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ Τηλέμαχος τὸ ταξίδι του στὴν Πελοπόννησο, καὶ ὄχι νὰ ξαναθερμάνῃ ἀποφασιστικὰ τὴν αἰσιοδοξία τοῦ νέου σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τοῦ πατέρα του, τουλάχιστον ὄχι μὲ σαφεῖς μαρτυρίες.

Στὴν ἐπόμενη ἐνότητα (β 296-336) ὁ Τηλέμαχος βρίσκεται καὶ πάλι ἀντιμέτωπος μὲ τοὺς μνηστῆρες, στὸν ἀλόγυρο τώρα τοῦ παλατιοῦ· ἡ δύσκολη στιγμή τῆς δημοσιότητος γιὰ τοὺς μνηστῆρες πέρασε. Συζητοῦν τὸ ἐπίμαχο θέμα (τὸ ταξίδι τοῦ Τηλέμαχου στὴν Πελοπόννησο) μὲ ἄνεση, προπέτεια καὶ σαρκασμὸ, καὶ μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἀκούγεται ἀκόμη μιὰ φορὰ ἡ πεποίθησή τους ὅτι ὁ Ὀδυσσεάς χάθηκε (β 332-333). Παράλληλα ἀρχίζει ἀχνὰ νὰ διαγράφεται καὶ ἡ ἀπειλὴ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Τηλέμαχου, ἓνα θέμα πού θὰ τὸ ξανασυναντήσουμε στὸ διάλογο τοῦ νέου μὲ τὴν Εὐρύκλεια στὴ συνέχεια τῆς ραψωδίας, καὶ θὰ τὸ δοῦμε νὰ παίρνῃ ἀπτὴ πιά μορφή στὸ δεύτερο μέρος τῆς τέταρτης ραψωδίας.

Στὸ μεταξὺ τὸ βασιλόπουλο κατεβαίνει σὲ μιὰν ἀποθήκη τοῦ παλατιοῦ, γιὰ νὰ ἐτοιμάσῃ σύμφωνα μὲ τὴ συμβουλὴ τῆς Ἀθηνᾶς τὰ ἐφόδια γιὰ τὸ ταξίδι του. Ἐκεῖ φυλάγονται χρυσός, χαλκός, ροῦχα, λάδι καὶ γλυκόπιτο παλιὸ κρασί γιὰ τὴν περίπτωση πού θὰ γυρνοῦσε ὁ Ὀδυσσεάς· ἡ τελευταία λεπτομέρεια, πού ἐπαναλαμβάνεται παρακάτω καὶ στὸ λόγο τοῦ Τηλέμαχου (β 351-52) πρὸς τὴ γερόντισσα, ἀνήκει σὲ ἐκεῖνα τὰ δισδιάστατα ἐξαρτήματα τῆς ἀφήγησης, τὰ ὅποια δίνουν διαφορετικὴ συγκίνηση στὸν ἀκροατὴ (σκίρτημα αἰσιοδοξίας), καὶ ἄλλῃ στὰ πρόσωπα τῆς σκηνῆς (πικρὴ τρυφερότητα). Τὰ κλειδιά τῆς κάμαρας τὰ κρατᾷ ἡ Εὐρύκλεια. Αὐτὴν καλεῖ τὸ βασιλόπουλο, τῆς ἐμπιστεύεται τὸ μυστικὸ ταξίδι του καὶ τὴν παρακινεῖ νὰ τοῦ ἐτοιμάσῃ κρασί καὶ τροφίμα. Δύο σημεῖα αὐτοῦ τοῦ διαλόγου παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα πού ἐρευνῶ :

α) Τὴν πρόθεσή του νὰ ταξιδέψῃ ὁ Τηλέμαχος στὴν Πελοπόννησο τὴν ἀνακοινώνει στὴν Εὐρύκλεια μὲ ἓνα μόνο δίστιχο :

β 359 *εἶμι γὰρ ἐς Σπάρτην τε καὶ ἐς Πύλον ἡμαθόεντα,
νόστον πεισόμενος πατρὸς φίλου, ἦν που ἀκούσω.*

Ἔτσι ἡ σχετικὴ ἐντολὴ τῆς Ἀθηνᾶς, πού ἔχασε ἤδη στὴν Ἰθακῆσιων ἀγορὰ γιὰ λόγους σκοπιμότητος τὸ δευτέρό της μέρος, συμπυκνώνεται ἐδῶ ἀκόμη περισσότερο στὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα. Ξαναγυρίζουμε λοιπὸν στὴ σύντομη διατύπωση ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκίνησε ἡ Ἀθηνᾶ στὴν

θεῶν ἀγορὰ τῆς πρώτης ραψωδίας (α 94-95)· ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δυὸ ἀκραιῖες (πρώτη καὶ τελευταία) διατυπώσεις, συναντήσαμε τὶς ἄλλες δυὸ : τὴν πιὸ διεξοδική στοὺς στ. α 281-305, καὶ τὴ λιγότερο ἀνεπτυγμένη, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἴπαμε, στοὺς στ. β 216-223. Ὁ κύκλος ἐκλείσει. Ἄν πέρα ἀπὸ τὴ δικαιολογία αὐτῆ τῆς ἐκφραστικῆς συμπύκνωσης ποὺ παίρνει τὸ ταξίδι τοῦ Τηλέμαχου στὴν Πελοπόννησο ἐδῶ, χρειάζεται ν' ἀναφέρουμε καὶ κάποιον ἰδιαίτερο λόγο, μέσα ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἴδιας τῆς σκηνῆς, γιὰ νὰ δικαιολογήσουμε τὴ συντομία αὐτῆ, θὰ ἔλεγα ὅτι, καθὼς ὁ Τηλέμαχος ἀποκαλύπτει στὴν Εὐρύκλεια ἕνα μυστικό, ἢ συντομία τῆς ἐκφρασης ἐνισχύει τὸν χαρακτήρα αὐτῆς τῆς μυστικότητας. Ὅπως δὴποτε νομίζω πὼς πρέπει ν' ἀποκλειστοῦν οἱ δικαιολογίες τῆς ποικιλίας καὶ τῆς δραματικῆς πύκνωσης τῆς σκηνῆς.

Ἡ γερόντισσα ὡστόσο ἀντιδρᾷ στὰ σχέδια τοῦ νέου· τὸ ταξίδι αὐτὸ εἶναι ἐπικίνδυνο γιὰ ἕνα νέο παλικάρι, καὶ οἱ μνηστῆρες ἀσφαλῶς δὲν θὰ καθήσουν μὲ σταυρωμένα χέρια — ἔτσι ξαναπιάνεται ἐδῶ σαφέστερα τὸ θέμα τῆς ἀπειλῆς ἐναντίον τῆς ζωῆς τοῦ Τηλέμαχου, ποὺ τὸ εἶδαμε προηγουμένως νὰ ἐξαγγέλλεται· στὸ κάτω κάτω τὸ ταξίδι εἶναι καὶ μάταιο, ἀφοῦ

β 365

ὁ δ' ὄλετο τηλόθι πάτρης

διογενῆς Ὀδυσσεὺς ἀλλογνώτῳ ἐνὶ δήμῳ.

Στὶς ἀπαισιόδοξες λοιπὸν φωνές γιὰ τὴν τύχη τοῦ ἥρωα προσθέτει ἐδῶ ἡ Εὐρύκλεια καὶ τὴ δική της.

β) Ὁ Τηλέμαχος ὅμως ἐπιμένει : τὸ ταξίδι πρέπει νὰ γίνη καὶ θὰ γίνη, εἶναι βουλὴ τῶν θεῶν. Μόνο ποὺ εἶναι ἀπαραίτητο ἢ γιὰ νὰ ὀρκιστῆ πὼς θὰ τὸ κρατήσῃ μυστικὸ ἀπὸ τὴν Πηνελόπη, τουλάχιστον γιὰ δυὸ ἐβδομάδες. Ἡ γιὰ ὀρκίζεται καὶ ὕστερα ἀφοσιώνεται στὴν ἐτοιμασία τῶν προμηθειῶν. Δὲν εἶναι ἡ μόνη φορὰ μέσα στὴν Ὀδύσεια ποὺ ἡ Εὐρύκλεια ὑποχρεώνεται νὰ κρατήσῃ κάτι μυστικὸ ἀπὸ τὴν Πηνελόπη. Στὰ *Νίπτρα* θὰ ἐπαναλάβῃ τὸν ἴδιο ρόλο μὲ ἐντολοδότῃ τὴ φορὰ αὐτῆ τὸν Ὀδυσσεῦ. Καθὼς στὶς δυὸ αὐτὲς ὁμόλογες σκηνές ἡ μόνη διαφορὰ βρίσκεται στὸ πρόσωπο ποὺ δίνει τὴν ἐντολὴ νὰ κρατηθῆ κάτι μυστικὸ (ὁ Τηλέμαχος στὴ δευτέρῃ ραψωδίᾳ, ὁ Ὀδυσσεὺς στὴ δέκατῃ ἑνατῇ), ἡ ὁμοιότητα τῶν ἄλλων σημείων μᾶς ἐπιτρέπει — θὰ ἔλεγα μᾶς ὑποχρεώνει — νὰ τὶς πλησιάσουμε μεταξὺ τους. Ἀποτέλεσμα : δυὸ ἀπομακρυσμένα σημεῖα τοῦ ἔπους γεφυρώνονται μὲ τὴν ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου θέματος, καὶ προπάντων γιὸς καὶ πατέρας, παίζοντας τὸν ἴδιο ρόλο, κατὰ κάποιον τρόπο ἐξομοιώνονται. Ὅτι ὁ Τηλέμαχος πρὶν ἀπὸ τὴ μνηστηροφονία καὶ κυρίως στὸ πλαίσιο τῆς Τηλεμάχειας τείνει νὰ οἰκειωθῆ τὴ

μοῖρα τοῦ πατέρα του κατὰ τὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ, εἶναι ἓνα θέμα πού θά ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ παρακολουθήσουμε διεξοδικότερα στὴ συνέχεια τῆς μελέτης μας· ἐδῶ ἐπισημαίνω μόνο μία του ὄψη. Ἰπάρχουν ἐξάλλου στὴν Ὀδύσσεια καὶ ἄλλες περιπτώσεις ἀνάλογες, ὅπου ὁ ποιητῆς ὑπογραμμίζει τὶς ὁμοιότητες (φυσικά καὶ τὶς διαφορὲς) δύο ὁμόλογων σκηνῶν τοῦ ἔπους μὲ παραλλαγὴ τοῦ ἴδιου θέματος. Ὁ ἐξωραϊσμός λ.χ. τοῦ Ὀδυσσεύα μπροστὰ στὴ Ναυσικᾶ (ζ 223-238) εἶναι ἐκφραστικά πανομοιότυπος μὲ τὸν ἐξωραϊσμό τοῦ ἥρωα μπροστὰ στὴν Πηνελόπη (ψ 152-165) — ἡ ἴδια μάλιστα παρομοίωση εἰκονογραφεῖ καὶ στίς δύο περιπτώσεις τὸ κατόρθωμα τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀναγνωρίζουμε κι ἐδῶ τὴν ἴδια περίπου τεχνική¹. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἡ ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου θέματος, σὲ δύο συγγενικὲς μεταξὺ τους, ἀπομακρυσμένες ὅμως σκηνὲς τοῦ ἔργου, στήνει τὸν Ὀδυσσεύα ἀνάμεσα σὲ δύο γυναῖκες κορυφαῖες μέσα στὸ ἔπος : στὴν κόρη τοῦ Ἀλκίνοου, πού ἔσωσε τὸν ἥρωα καὶ τὸν ἀγάπησε, δίχως ὁ διακριτικὸς αὐτὸς ἔρωτας νὰ ὀδηγήσῃ πουθενά, καὶ στὴν Πηνελόπη, τὴν πιστὴ καὶ καρτερικὴ σύζυγο, ἡ ὁποία κερδίζει στὸ τέλος τοῦ ἔργου ὅ,τι ἔχασε στὴν ἀρχὴ ἡ Ναυσικᾶ.

Ἡ τελευταία σκηνὴ τῆς ραψωδίας (β 382-434) ἀφιερώνεται στὴ ραγδαία καὶ μυστικὴ προετοιμασία τοῦ ταξιδιοῦ. Πρωτοστατεῖ ἡ Ἀθηνᾶ : μὲ τὴ μορφή πρῶτα τοῦ Τηλέμαχου ἐξασφαλίζει ἀπὸ τὸν Νοήμονα καράβι καὶ τοὺς ἀπαραίτητους συντρόφους γιὰ τὸ ταξίδι· παραμερίζει ὕστερα τοὺς μνηστῆρες, ρίχνοντάς τους ἀφύσικη νύστα στὰ μάτια, πού τοὺς ὑποχρεώνει νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ παλάτι καὶ νὰ πᾶνε στὸ σπίτι τους νὰ κοιμηθοῦν, ἀφήνοντας ἔτσι τὸν χῶρο ἐλεύθερο, γιὰ νὰ μπορῆ νὰ κινηθῆ ὁ Τηλέμαχος· μὲ τὴ μορφή τέλος τοῦ Μέντορα παρακινεῖ ἡ θεὰ καὶ βοηθεῖ τὸν νέο νὰ μεταφέρῃ στὸ πλοῖο τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια. Ὅλα πιά εἶναι ἔτοιμα, τὸ ταξίδι μπορεῖ νὰ ἀρχίσῃ. Στὸ πηδάλιο ἡ θεὰ καὶ πλάι της ὁ Τηλέμαχος. Ὁ οὐριος ἄνεμος φουσκώνει τὰ πανιά, σπονδὴ γίνεται σὲ ὄλους τοὺς θεοὺς καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἀθηνᾶ τὴν ἴδια, καὶ τὸ καράβι ξεκινᾶ μέσα στὴ νύχτα γιὰ τὴν Πελοπόννησο.

Ὁ Τηλέμαχος στὴν Πελοπόννησο

Δυὸ ὀλόκληρες ραψωδίες χρειάστηκαν, γιὰ νὰ ἐτοιμαστῆ τὸ ταξίδι αὐτὸ. Ὅποιος ὅμως περιμένει νὰ δώσῃ πρακτικὰ ἀποτελέσματα, θά ἀπογοητευθῆ. Γιατὶ οἱ πληροφορίες πού παίρνει ὁ Τηλέμαχος στὴν Πύλο σχετικὰ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ τύχη τοῦ πατέρα του ἰσοῦνται περίπου μὲ τὸ

1. Βλ. καὶ Webster, *From Mycenae to Homer*, Λονδίνο 1958, σ. 237-238.

μηδέν· ακόμη κι εκείνα που θα μάθη στη Σπάρτη είναι ένα μέρος μόνο από όσα εμείς ξέρουμε κιόλας από την αρχή του έπους. Έτσι συμβαίνει το άπροσδόκητο : οι ραψωδίες που θεματικά αφιερώνονται στην έξωτερική αναζήτηση του ήρωα, αυτές δηλαδή που την πραγματοποιούν, προσφέρουν στο τέλος λιγότερες και άσφαστερες πληροφορίες για την τύχη του Όδυσσέα από ό,τι οι δυο προηγούμενες ραψωδίες που προετοίμασαν την αναζήτηση αυτή. Η παραδοξολογία μεγαλώνει ακόμη περισσότερο, αν τής προσθέσουμε όσα στοιχεΐα στις ραψωδίες γ-δ λειτουργούν ολοφάνερα αντίρροπα προς το θέμα τής έξωτερικής αναζήτησης του ήρωα. Συγκεκριμένα :

α) Για να άναπτυχθῆ θεματικά στις ραψωδίες αυτές το ταξίδι του Τηλέμαχου, άναστέλλεται ακόμη περισσότερο ή άυτοπρόσωπη παρουσία του ήρωα, στην ουσία δηλαδή άναβάλλεται ο νόστος του.

β) Ένω στην αρχή του έπους μόνος άπών από την Ίθάκη και μόνος αναζητούμενος ἦταν ο Όδυσσέας, στο τέλος τής τέταρτης ραψωδίας χάνεται και ο Τηλέμαχος : καθηλώνεται πρώτα στη Σπάρτη χωρίς να καταλαβαίνουμε γιατί· έξαφανίζεται ύστερα και από την άφήγηση ως πρόσωπο που δρᾶ· καθώς μάλιστα οι μνηστήρες στην Ίθάκη του έχουν στήσει καρτέρι, προστίθεται τώρα στην έξαφάνιση του Τηλέμαχου και ἡ άπειλή τής ζωῆς του, ἔτσι ώστε στην τελευταία σκηνή τής τέταρτης ραψωδίας ο ποιητής δὲν διστάζει να συνενώσει στο πρόσωπο τής Πηνελόπης την άμφισβητούμενη τύχη του συζύγου με την άμφισβητούμενη τύχη του γιου. Περίεργη έκβαση μιᾶς έρευνας, που αντί να οδηγῆσει στον άντικειμενικό της σκοπό άπορροφᾶ και το υποκείμενό της¹.

Δὲν υπάρχει νομίζω καμιά άμφιβολία πὼς ἡ έξωτερική αναζήτηση του Όδυσσέα χρησιμοποιεΐται στις ραψωδίες γ-δ ως ἄλλοθι, πίσω από το όποιο λειτουργούν και έκπληρώνονται διαφορετικές συνθετικές προθέσεις του έπους. Δὲν θά μιλήσω ακόμη διεξοδικά γι' αυτές. Προληπτικά μόνο αναφέρω ότι εκτός από τὸν κύριο στόχο τους σκοπεύουν και τὸν Τηλέμαχο. Ο οὐσιαστικός τους δηλαδή ρόλος είναι : πρώτα να ύλοποιήσουν — και το πετυχαίνουν με τὸν καλύτερο τρόπο — την έσωτερική διάσταση τής αναζήτησης του Όδυσσέα, να μετατρέψουν μιαν ἄχρο-

1. Δὲν θά με άπασχολήση ακόμη το θέμα τής σκοπιμότητας που ἔχει ἡ άποδημία του Τηλέμαχου, πρόβλημα που βασάνισε κιόλας αρκετά τὸς άλεξανδρινούς φιλολόγους, όπως φαίνεται από τὰ αρχαΐα σχόλια (δὲς ένδεικτικά τὰ αρχαΐα σχόλια στο α 93 και α 284). Από τις νεώτερες έρμηνείες ἡ πειστικότερη είναι αὐτή που υπαινίσσεται ο Klingner, ἔ.ά. σ. 14, ο όποϊος ὀρθά παρατηρεΐ ότι οὔτε του ίδιου του ποιητῆ τής Όδύσειας του διαφεύγει ο φαινομενικός παραλογισμός αὐτοῦ του ταξιδιού.

νη καὶ ἄτοπη ναυτική περιπέτεια σὲ ἱστορικά — μὲ τὸ εὐρύτατο νόημα τῆς λέξης — προσδιορισμένη ἀνθρώπινη ἐμπειρία· ὁ δεύτερος σκοπὸς τοὺς εἶναι νὰ συνδέσουν ὅσο γίνεται στενώτερα τὸν πατέρα μὲ τὸ γιό, νὰ ἐνώσουν δηλαδὴ λειτουργικά τὴν Τηλεμάχεια μὲ τὴν Ὀδύσσεια.

Τὸ βασικὸ αὐτὸ θέμα μαζί μὲ τὰ συναφῆ του προβλήματα ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ δεύτερου μέρους τῆς ἔρευνάς μου. Ἐδῶ περιορίζομαι ἀπλῶς νὰ σταχυολογήσω ἀπὸ τὴν τρίτη καὶ τὴν τέταρτη ραψωδία ἐκεῖνα τὰ χωρία μόνου ποὺ συντηροῦν, στὴν ἐπιφάνεια ἔστω τῆς ἀφήγησης, τὸ ἄλλοθι τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα — κι αὐτὰ δὲν εἶναι πολλὰ.

Ἡ ἔρευνα τοῦ Τηλέμαχου στὴν Πύλο ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς εἶναι κιόλας ἀφανισμένος. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὴ γλώσσα αὐτὴ τὴ χρησιμοποιεῖ ἡ ἴδια ἢ Ἀθηναῖα, παρακινώντας στὴν ἀρχὴ τῆς ραψωδίας τὸν νέο νὰ ρωτήσῃ τὸν γέροντα βασιλιά γιὰ τὸν πατέρα του,

γ 16 ... ὅπου κύθε γαῖα καὶ ὄν τινα πότμον ἐπέσπεν.

Καὶ νὰ πῶς, σύμφωνα μὲ τὴν συμβουλὴ τῆς θεᾶς, διαμορφώνει λίγο παρακάτω τὸ ἐρώτημά του ὁ Τηλέμαχος :

γ 92 τοῦνεκα νῦν τὰ σὰ γούναθ' ἰκάνομαι, αἴ κ' ἐθέλησθα
κείνου λυγρὸν ὄλεθρον ἐνισπεῖν, εἴ που ὀπωπας.

Στὴν ἐκτεταμένη ἀπάντηση τοῦ Νέστορα (γ 102-200) δὲν προβάλλεται κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ μπορῆ νὰ κλονίσῃ τὴν ἀπαισιόδοξη αὐτὴ βᾶση. Ἡ διήγηση τοῦ γέροντα — στὸ σύνολό της ἀνάμνηση καταστροφῆς — ἀρχίζει μ' ἕναν κατάλογο φημισμένων νεκρῶν τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου : ἀκούγονται τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀχιλλέα, τοῦ Αἴαντα, ξανά τοῦ Ἀχιλλέα, ὕστερα τοῦ Πατρόκλου καὶ τέλος τοῦ Ἀντίλοχου. Τὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύα παίρνει βέβαια μιὰ θέση ἐξέχουσα στὴν σύντομη περιγραφή τῆς ἄλωσης τῆς Τροίας (γ 113-129), μέσα ὅμως στὴν διήγηση ποὺ ἔχει θέμα τῆς τὸν νόστου τῶν Ἀχαιῶν (γ 130-200), γιὰ τὸν βασιλιά τῆς Ἰθάκης ὑπάρχει μιὰ μονάχα πληροφορία — κάθε ἄλλο παρὰ πρόσφατη, καὶ τέτοια ποὺ μόνου πίκρα μπορεῖ νὰ σκορπίσῃ μὲ τὴν τραγικὴ τῆς εἰρωνεία (γ 160-163) : ἂν ὁ Ὀδυσσεύς δὲν ἄλλαξε γνώμη στὴν Τένεδο καὶ δὲν γυρνοῦσε μαζί μὲ τοὺς συντρόφους του νὰ ξανασιμῆξῃ μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα, θὰ εἶχε ἴσως νοστήσει κι αὐτὸς σύντομα, ὅπως συνέβη μὲ τὸν ἴδιον τὸν Νέστορα, τὸν Διομήδη, τὸν Νεοπτόλεμο, τὸν Φιλοκτήτη καὶ τὸν Ἴδομενέα. Τὰ πράγματα ὅμως πῆραν τὴν τροπὴ ποὺ πῆραν, καὶ ἔτσι ὁ Νέστορας ἔχασε κάθε ἐπαφὴ μὲ τὸν πατέρα τοῦ Τηλέμαχου, ὥστε δὲν εἶναι σὲ θέση πιά νὰ δώσῃ στὸν νέο καμιά πληροφορία. Καὶ ἡ ἀφήγηση τοῦ γέροντα κλείνει

μέ μιὰ νεκρολογία — ὅπως ἐξάλλου καὶ ἄρχισε — τοῦ συμτυκνωμένα ἀναφέρεται στὸν τραγικὸ νόστο τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ στὴν ἐκδίκηση ποὺ πῆρε ἀπὸ τὸν Αἴγισθο γιὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του ὁ Ὀρέστης¹. Ἡ προτρεπτικὴ ἐξάλλου σύγκριση ποὺ κάνει ὁ Νέστορας τοῦ Ὀρέστη με τὸν Τηλέμαχο, προϋποθέτει τὸν ἀφανισμό τοῦ Ὀδυσσεύ, καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἀνοίγει τὸν ὀρίζοντα γιὰ τὸν νόστο τοῦ ἥρωα. Ὁ νέος ἀπὸ μέρος του δὲν βρίσκει πῶς θὰ μπορούσε νὰ μιμηθῇ τὸν Ὀρέστη, καὶ νὰ τὰ βάλῃ, μόνος αὐτός, με τοὺς πολλοὺς μνηστῆρες· δὲν παρηγορεῖται οὔτε καὶ με τοῦ Νέστορα τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι τὸ πράγμα θὰ μπορούσε νὰ πετύχῃ, ἂν ἔχῃ ὁ γιὸς βοηθῶ τὴν ἴδια θεὰ ποὺ προστάτευε τὸν πατέρα του στὴν Τροία. Τότε ἀκριβῶς μπαίνει στὴ μέση ἡ Ἀθηνᾶ², ποὺ ψέγει τὴν ὀλιγοπιστία τοῦ Τηλέμαχου· ὁ λόγος τῆς ὅμως μόνο ἀχνὰ διαγράφει τὴν αἰσιόδοξη ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Ὀδυσσεύς μπορεῖ καὶ νὰ ζῇ :

γ 232 *βουλοίμην δ' ἂν ἐγὼ γε καὶ ἄλγεα πολλὰ μογήσας
οἴκαδέ τ' ἐλθέμεναι καὶ νόστιμον ἡμᾶρ ἰδέσθαι,
ἢ ἐλθὼν ἀπολέσθαι ἐφέστιος, ὡς Ἀγαμέμνων.*

Ὁ Τηλέμαχος πάντως αἰσθάνεται τὸν ὑπαινιγμὸ τῆς θεᾶς — διατυπωμένον οὔτως ἢ ἄλλως δυνατικᾶ — ὡς ἀνεκπλήρωτη εὐχή, καὶ μετὰ τὴ δική του ἀπελπισμένη βεβαιότητα ἔρχεται ἀμέσως νὰ σβῆσῃ τὴν πρόσκαιρη ἀναλαμπὴ ποὺ δημιουργήθηκε μετὰ τὸν λόγο τῆς Ἀθηνᾶς :

γ 240 *Μέντορ, μηκέτι ταῦτα λεγώμεθα κηδόμενοι περ.
κείνω δ' οὐκέτι νόστος ἐτήτυμος, ἀλλὰ οἱ ἦδη
φράσσαντ' ἀθάνατοι θάνατον καὶ κῆρα μέλαιναν.*

Καὶ μετὰ τὴ βεβαιότητα πῶς τὸ θέμα τοῦ Ὀδυσσεύ ἐκλείσει, ἐκτρέπει ὁ νέος τώρα τὴ συζήτηση στὴ διεξοδικὴ περιγραφή τοῦ νόστου τοῦ Ἀγαμέμνονα, θεματικᾶ καὶ χρονικᾶ συνδεδεμένου μετὰ τὸν καθυστερημένον νόστο τοῦ Μενέλαιου³. Σὲ ὅλον τὸν δεῦτερο μακρὸ λόγο τοῦ Νέστορα (γ 254-328) μνεῖα γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύ δὲν γίνονται, καὶ ὅταν στὴν

1. Γιὰ τὰ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα τῶν στ. γ 193-200 δὲς τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Besslich, ἔ.ἀ. σ. 128-131.

2. Στὴ δομὴ αὐτῆς τῆς σκηνῆς (γ 201-252), ποὺ μοιράζει στὰ δύο τίς διηγήσεις τοῦ Νέστορα, ἀναγνωρίζει εὐστοχα ὁ Hölcher (ἔ.ἀ. σ. 72) μιὰ τυπικὴ πορεία, ποὺ τὰ στίγματά της εἶναι τὰ ἐξῆς: Verheissung - Zweifel - leidenschaftliche Betreuung - Unglaube - endliches Abbiegen zu einem neuen Gegenstande. Γιὰ τίς ἀντιρρήσεις τῶν παλαιότερων ἀναλυτικῶν βλ. Besslich, ἔ.ἀ. σ. 129 (ἐκεῖ προσφέρεται καὶ μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἐρμηνεία γιὰ τοὺς ἀμφισβητούμενους ἀπὸ τὸν Ἀρίσταρχο στίχους γ 244-246).

3. Βλ. Besslich, ἔ.ἀ. σ. 48-53.

κατακλείδα τῆς ἀφήγησής του προτείνει ὁ γέροντας στὸ νέο βασιλόπουλο νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ τὸν Μενέλαο, ἐπαναλαμβάνει μιὰ πρόταση τῆς Ἀθηνᾶς προγραμματισμένη ἤδη στὴν πρώτη ραψωδία τοῦ ἔπους, ποὺ τὴν ἔχει κατὰ νοῦ καὶ ὁ Τηλέμαχος. Τίποτε ἐπομένως καινούριο. Τέλος ἡ Ἀθηνᾶ βρίσκει μιὰ εὐσχημη δικαιολογία νὰ ἐξαφανισθῆ, ἀφήνοντας ἀπὸ δῶ καὶ πέρα τὸν Τηλέμαχο μόνο¹. Ἡ θαυμαστὴ ἐξαφάνιση τῆς θεᾶς ἐντυπωσιάζει τὸν Νέστορα (γ 371-384), τὸν Τηλέμαχο ὅμως τὸν κρατᾶ στὴ σιωπῆ. Μιὰ ἀόριστη αἰσιοδοξία καὶ θρησκευτικὴ ἔξαρση γεμίζουν τὴν ἀτμόσφαιρα τὸ ὑπόλοιπο τῆς πρώτης βραδιάς καὶ τὸ πρωὶ τῆς ἄλλης μέρας, ὅταν ἐτοιμάζεται τὸ ταξίδι τοῦ Τηλέμαχου γιὰ τὴ Λακεδαίμονα² γιὰ τὴν τύχη ὅμως τοῦ Ὀδυσσεύα τίποτε πιά συγκεκριμένο δὲν ἀκούγεται. Τὸ βασιλόπουλο τῆς Ἰθάκης φεύγει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν Πύλο μὲ τὰ χέρια ἄδεια, δίχως κὰν τὴν συντροφιά πιά τῆς Ἀθηνᾶς. Στὴ θέση τῆς ἔχει μπῆ ὁ νεώτερος γιὸς τοῦ Νέστορα, ὁ Πεισίστρατος. Ἔτσι ἀποδυναμώνεται τὸ νῆμα τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα στὴν Πύλο, βασιλεῖο ὅπου κυριαρχοῦν ἡ τάξη, ἡ ἱεραρχία καὶ ἡ εὐσέβεια, σὲ ἐντονώτατη ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὴν Ἰθάκη. Γιατὶ ὡς καὶ οἱ ἀντίδικοι θεοὶ τῆς πρώτης ραψωδίας — ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ποσειδῶνας² — μοιάζουν ἐδῶ συμφιλιωμένοι καὶ μοιράζονται ἀκριβοδίκαια τὴν τρίτη ραψωδία³: ὁ τρωικὸς πόλεμος καὶ ὁ λυγρὸς νόστος τῶν Ἀχαιῶν ἀποτελοῦν στὴν Πύλο δαμασμένο πιά παρελθόν⁴: ἀκόμη καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἀντί-

1. Στὴ διαzeugτικὴ ἐρώτηση τοῦ Νέστορα, ἀν δηλαδή ὁ νέος καὶ ὁ συνοδός του θέλουν νὰ πᾶνε στὴ Σπάρτη μὲ πλοῖο ἢ μὲ ἀμάξι, ἡ Ἀθηνᾶ παραμερίζει τὸν Τηλέμαχο καὶ προτείνει μιὰ λύση, ἡ ὁποία εὐνοεῖ ταυτόχρονα τὴ συνέχιση τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Τηλέμαχου καὶ τὸν δικό της ἀποχαιρετισμό. Βλ. σχετικὰ Besslich, ἔ.ἀ. σ. 111-112. "Ὅσο γιὰ τὴ θαυμαστὴ ἐξαφάνιση τῆς θεᾶς ὕστερα ἀπὸ τὴν ὀρθολογιστικὴ τῆς ἐπιχειρηματολογία, ὁ Besslich βλέπει σ' αὐτὴν ἓνα ἐντυπωσιακὸ Effekt, ποὺ προσεπικυρώνει μὲ τρόπο μαγικὸ τὸν προηγούμενο λόγο τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ βαραίνει περισσότερο εἶναι ἡ ἐπίδραση ποὺ ἔχει στὸν Νέστορα καὶ στὸν Τηλέμαχο ἡ θαυμαστὴ ἐξαφάνιση τῆς θεᾶς : ἡ αἰσιοδοξία τοῦ γέροντα εἶναι ὀλοφάνερη τοῦ Τηλέμαχου ἡ διάθεση δὲν ἐπηρεάζεται ιδιαίτερα. Ὅπως ὁποῦτε ὅμως δίχως αὐτὸ τὸ θαῦμα δὲν γίνεται νοητὴ ἡ ἀόριστα ἔστω αἰσιδόξη ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπικρατεῖ ἀπὸ ἐδῶ καὶ κάτω στὴν Πύλο σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα, σὲ ἀντίθεση μάλιστα μὲ τὴ βαριά ἀτμόσφαιρα τοῦ πρώτου μέρους τῆς ραψωδίας.

2. Δεῖς σχετικὰ στὸν Hölischer, ἔ.ἀ. σ. 82 : Wiewohl Athene und Poseidon Gegenspieler sind, die sich Odysseus streitig machen, treten sie doch niemals gegenüber... Poseidon tritt ab, Athene tritt auf : das ist für die Odyssee bezeichnend, die den Streit der Götter nicht mehr erträgt. Στὴ συγκεκριμένη ὥστόσο περίπτωση ἔχουμε κάτι περισσότερο : ἡ Ἀθηνᾶ συμμετέχει στὴ θυσία ποὺ γίνεται στὴν Πύλο πρὸς τιμὴ τοῦ Ποσειδῶνα, προσεύχεται μάλιστα καὶ κάνει σπονδὴ πρὸς τιμὴ του.

λοχου μνημονεύεται από τον πατέρα του με συγκρατημένη αξιοπρέπεια κι όχι με σπαραγμό παθητικό : ατμόσφαιρα γαληνεμένης θάλασσας ύστερα από φουρτούνα.

Ἄν στην Πύλο όλα υπακούουν σὲ μιὰ πατριαρχική, αὐστηρή εὐρυθμία, στὴ Σπάρτη — πού εἶναι τὸ πλαίσιο τῆς τέταρτης ραψωδίας — τὸ θλιβερό παρελθὸν ἔχει σκεπαστῆ ἀπὸ τὴν τέρψη, τὴ χαρά, τὸ φῶς, τὴν ὁμορφιά, τὰ πλούτη καὶ τὴν ἄνεση¹. Πάνω σὲ διπλὸ γάμο μὲ τραγούδια καὶ χοροὺς πέφτουν ὁ Τηλέμαχος καὶ ὁ Πεισίστρατος, ὅταν φτάνουν στὴν *κοίλην Λακεδαίμονα*. Ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα πράγματα μέσα στὴν Ὀδύσεια εἶναι νὰ παρακολουθήσει κανεὶς πῶς ἡ πένθιμη διάθεση τοῦ Τηλέμαχου κι ὅλη ἡ πικρὴ πραγματικότητα πού κρύβεται ἀπὸ πίσω τῆς εἰσχωροῦν σιγὰ σιγὰ μέσα στὴ χαρούμενη ατμόσφαιρα τῆς Σπάρτης², πᾶνε στὴν ἀρχὴ νὰ τὴ διαβρῶσουν — κι ὡς ἓνα σημεῖο τὸ πετυχαίνουν —, γρήγορα ὅμως διαλύονται ἀπὸ τὸ μαγικὸ νηπιεθὲς καὶ ἄχολον φάρμακον τῆς Ἑλένης. Ὁ ἴδιος ὁ Τηλέμαχος κουρνιάζει μέσα στὴ θαλπωρὴ αὐτῆς τῆς ξεγνοιασιάς καὶ ἀποξεχνιέται, πῆγα νὰ πῶ ἀποκοιμῆται, πράγμα πού δὲν ἀφίσταται καὶ πολὺ ἀπὸ τὰ γεγονότα. Πῶς ξετυλίγεται πάνω σ' αὐτὴ τὴ λεία ἐπιφάνεια τὸ νῆμα τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεά ;

Θαμνωμένοι ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τοῦ παλατιοῦ καὶ τὴ χαρούμενη ατμόσφαιρά του, ὁ Τηλέμαχος θὰ ἀργήση νὰ θυμηθῆ ποιὸς εἶναι ὁ λόγος πού τὸν φέρνει στὴ Σπάρτη. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια δὲν εἶναι αὐτὸς πρῶτος πού θὰ μιλήσει γιὰ τὸν πατέρα του· ὁ Μενέλαος θ' ἀναφέρῃ τ' ὄνομά του : Ἐξηγώντας στοὺς ἐκπληκτοὺς νέους πού καὶ πότε μάζεψε τὰ τόσα του πλούτη (στὴν Κύπρο, τὴ Φοινίκη, τὴν Αἴγυπτο, τοὺς Αἰθίοπες, τοὺς Σιδωνίους, στοὺς Ἑρεμβοὺς καὶ στὴ Λιβύη, ἐνῶ στὸ Ἄργος ὁ Αἰγισθος σκότωνε τὸν Ἀγαμέμνονα) θὰ θυμηθῆ μέσα σὲ μιὰ ἔκρηξη πόνου, πού

1. Βλ. καὶ Von der Mühl, RE, ἔ.ἀ. σ. 707.

2. Ἀκριβέστερα : στὴ Σπάρτη μὲ τὸ χαρούμενο παρόν. Γιατὶ βέβαια αἰχμὲς ἐνὸς θλιβεροῦ παρελθόντος δὲν λείπουν καὶ ἐδῶ : τὴν κόρη του τὴν παντρεύει ὁ Μενέλαος μὲ τὸν γιὸ τοῦ Ἀχιλλῆα — μιὰ παλιά ὑπόσχεση πού τὴν ἐκπληρώνει τώρα ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης, τώρα πού ὁ μεγάλος ἥρωας εἶναι πιά νεκρός· ὁ γιὸς τοῦ Μενέλαου πάλι, πού κι αὐτὸς παντρεύεται, ἔχει τὸ πολὺ εὐγλωττο ὄνομα Μεγαπένθης. Οἱ συμφορὲς λοιπὸν ἔχουν περάσει, ἀλλὰ δὲν ἔχουν κι ὀλότελα ξεχαστῆ· κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἀπαράδεκτο : αὐτὸ τὸ νόημα ἔχουν οἱ στ. δ 33-36, πού τοὺς λέει ὁ Μενέλαος στὸν Ἐτεωνέα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ὅσο κι ἂν ἡ Σπάρτη στὴν ἐπιφάνειά της εἶναι μιὰ χαρούμενη καὶ σχεδὸν τρυφήλὴ πόλη (χῶρος ἐπομένως φαινομενικὰ ἀκατάλληλος γιὰ τὴν πένθιμη διάθεση τοῦ Τηλέμαχου), οἱ ρίζες της εἶναι ἀκόμη πικρές, καὶ ἔτσι ὑπάρχει τελικὰ πεδίο συνεννόησης ἀνάμεσα στοὺς εὐτυχισμένους καὶ τοὺς δύστυχους.

δὲν τῆς λείπει ὀλότελα κάποιος θεατρνισμός¹, τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὴν ἄδική του μοίρα :

δ 106 *ἔπει οὐ τις Ἀχαιῶν τόσσ' ἐμόγησεν
 ὄσσ' Ὀδυσσεὺς ἐμόγησε καὶ ἤρατο. τῷ δ' ἄρ' ἔμελλεν
 αὐτῷ κήδε' ἔσεσθαι, ἐμοὶ δ' ἄχος αἰὲν ἄλαστον
 κείνου, ὅπως δὴ δηρὸν ἀποίχεται, οὐδέ τι ἴδμεν,
 ζῶει ὃ γ' ἢ τέθνηκεν. ὀδύρονται νύ που αὐτὸν
 Λαέρτης θ' ὁ γέρον καὶ ἐχέφρον Πηνελόπεια
 Τηλέμαχος θ', ὃν λείπε νέον γεγαῶτ' ἐνὶ οἴκῳ.*

Ἔτσι μόλις ὕστερα ἀπὸ ἑκατὸ στίχους καὶ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Μελέλου ἀκοῦμε νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν παροῦσα τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἡ διαζευκτικὴ ἐκδοχὴ ζῶει ὃ γ' ἢ τέθνηκεν εἶναι οὐσιαστικὰ ἢ πιὸ αἰσιόδοξη ἀπάντηση ποῦ ἐπιφυλάσσει ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης στὸ νεαρὸ βασιλόπουλο γιὰ τὸν πατέρα του. Εἶδαμε πῶς πέρασε ὀργανικὰ ἀπὸ τὴν πρώτη στῆ δευτέρη ραψωδία ἢ διάζευξη αὐτῆ (ἀπὸ μιὰν ἀποψη δηλαδὴ ἢ ἄγνοια τῶν ἀνθρώπων σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τοῦ ἥρωα)· τώρα τὴ συναντοῦμε καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς τέταρτης ραψωδίας ὡς ἀφετηρία τῆς συζήτησης, καὶ θὰ πιστοποιήσουμε ὅτι ἡ ἴδια αὐτῆ ἀμφίβολη ἀπάντηση βρίσκεται καὶ στὸ τέρμα τῆς ραψωδίας.

Ὅπως δὴποτε ἡ ὁμολογία ἐδῶ τοῦ Μελέλου ὅτι ἡ τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα τὴ στιγμή αὐτῆ ἀγνοεῖται, φωτίζει προληπτικὰ καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Πρωτέα, ποῦ ἔμμεσα ἀκούγεται τὴν ἄλλη μέρα, καὶ ἐξηγεῖ γιατί στὴ διήγηση τοῦ ἐνάλιου αὐτοῦ δαίμονα γιὰ τὸν βασιλιά τῆς Ἰθάκης ὑπάρχει

1. Βλ. καὶ τὸ εὐστοχο σχόλιο τοῦ Εὐστάθιου στὸν στ. δ 104 : ὁ δὲ τόπος οὗτος ἔχει τι ὑπερβολῆς ἐν τῷ τῶν πάντων οὐ τόσον ὀδύρομαι. Οὐ γὰρ δήπου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀγαμέμνονος πλέον ὁ Μελέλος ὀδύρεται τὸν Ὀδυσσεά. Ὅσο γιὰ τοὺς στ. δ 100 κέ., ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς σημειώνει : ἄπερ ἔμελλεν ἐρωτήσιν ὁ Τηλέμαχος, ταῦτα φράσας ὁ Μελέλος ἐκφέρει, καὶ γίνεται τὸ πᾶν νοούμενον περιπαθές. Ἀλλὰ καὶ τὴν ὁμοιότητα ἐκφεύγει ὁ ποιητής· παρὰ γὰρ Νέστορι ὁ Τηλέμαχος ἤρχετο λόγων. Ὁ καϊμὸς γενικότερα γιὰ τὸν χαμὸ τοῦ Ὀδυσσεύα ἔχει μοιράσει τὰ συγγενικά του πρόσωπα στὴν Ἰθάκη σὲ τέσσερις κατηγορίες : ἡ γριὰ μάνα τοῦ ἥρωα, ἡ Ἀντίκλαια, βρίσκεται κιόλας γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν στὸν Ἄδη· ὁ πατέρας τοῦ Ὀδυσσεύα ζῆ μακριὰ ἀπὸ τὸ παλάτι, ἔρημος καὶ μόνος, μισὸς ζωντανὸς μισὸς πεθαμένος· ἡ Πηνελόπη ἀγωνίζεται μέσα στὸ παλάτι μὲ δόλο καὶ ὑπομονὴ νὰ τραβήξῃ ὅσο γίνεται μακρύτερα τὸ σχοινί, μέσα στὴν κρυφὴ τῆς ἐλπίδα ὅτι μπορεῖ ὁ ἄντρας τῆς καὶ νὰ ζῆ· ὁ Τηλέμαχος τέλος, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν παρέμβαση τῆς θεᾶς, περνᾷ ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν παθητικὴ ἀπελπισία, στὴν δράση. Μιὰ κλιμάκωση στὴν συμπεριφορὰ αὐτῶν τῶν προσώπων εἶναι φανερὴ, καὶ φυσικὰ ἔχει ἄσχετη μὲ τὸ ρόλο ποῦ θὰ παίξῃ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ πρόσωπα αὐτὰ στὴ μνηστοροφονία.

ένα κενό ανάμεσα στο τότε και στο τώρα. Στο άκουσμα του πατέρα του ο Τηλέμαχος συγκινείται και προσπαθεί διακριτικά να κρύψει το θρήνο του¹. Ο γόος όμως αυτός του νέου γίνεται αφορμή για να περάσουμε σε μια ιδιότυπη σκηνή αναγνωρισμοῦ, όπου η Ἑλένη με τὴν ὁμορφιά της και τὴν εὐφυΐα της ἐπισκιάζει τὸ σύζυγό της, παραχωρώντας του μόνο τὸν πρόλογο και τὸν ἐπίλογο τῆς σκηνῆς (δ 113-154)².

Τέλος ἀναλαμβάνει ὁ Πεισίστρατος νὰ ἐπιβεβαιώσει τὸν ἀναγνωρισμὸ και νὰ δηλώσει με μιὰ ἐνδεικτικὴ ἀσάφεια (ποὺ τὴν ὑπαγορεύουν θὰ ἔλεγε κανεὶς οἱ καλοὶ τρόποι, ὅταν μιᾶ κάποιος γιὰ πράγματα δυσάρεστα) τὸ σκοπὸ τῆς ἐπίσκεψης τοῦ Τηλέμαχου. Λέει στὸν Μενέλαο :

δ 162 ἐέλδετο γὰρ σε ιδέσθαι,
 ὄφρα οἱ ἦ τι ἔπος ὑποθήσαιο ἢ ἐ τι ἔργον.
 πολλὰ γὰρ ἄλγε' ἔχει πατρὸς πάϊς οἰχομένοιο
 ἐν μεγάροις, ὃ μὴ ἄλλοι ἀσσητήρες ἔωσιν,
 ὡς νῦν Τηλεμάχῳ ὁ μὲν οἴχεται, οὐδέ οἱ ἄλλοι
 εἶσ' οἷ κεν κατὰ δῆμον ἀλάλκοιεν κακότητα.

Μέσα στὴν ἔμμεση αὐτὴ ἐρώτηση τοῦ Πεισίστρατου διακρίνει κανεὶς εὐκόλα τὴν κυρίαρχη στὴν τρίτη ραψωδία ἄποψη σχετικὰ με τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεά : Τὸ θέμα τῆς μνηστηροφορίας τίθεται γιὰ τὸν Τηλέμαχο ἔτσι, ὥστε νὰ συμπεραίνουμε ὅτι ὁ Ὀδυσσεάς ἔχει χαθῆ. Μιὰ μικρὴ ἐξάλλου λεπτομέρεια τοῦ ὕφους, στὸ στ. 164, δείχνει πῶς μπορεῖ ὁ ποιητὴς νὰ ἀξιοποιῆ τὸ σχῆμα τοῦ ὑπερβατοῦ : τοποθετώντας τὸ οὐσια-

1. Ὁ λόγος τοῦ Μενέλαου κάνει τὸ νεκρὸ βασιλόπουλο τῆς Ἰθάκης νὰ ξεσπάσει σὲ συγκρατημένο θρήνο· τὸ ἴδιο κάνει και ὁ πατέρας του σὲ μιὰν ἀνάλογη περίσταση στὴν ραψωδία θ 531-535, μόλις τελειώνει τὸ τραγούδι του γιὰ τὸν δούρειο ἵππο ὁ Δημόδοκος. Εὔστοχα συσχετίζει τίς δύο σκηνές ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής : ἡ αὐτὴ διάθεσις και παρὰ Φαίαξι· ὁ μὲν γὰρ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις ἀκούων κλαίει, ὁ δὲ τοῦ πατρὸς ἀναμνησθεὶς.

2. Ἀναγνωρίζει δηλαδὴ τὸν Τηλέμαχο (δ 137-146). Γενικὰ ὁ ρόλος τῆς Ἑλένης σ' ὀλόκληρη αὐτὴ τὴν ἐνότητα εἶναι, θὰ ἔλεγα, ἀναγνωριστικός : ἐκτός ἀπὸ τὸν Τηλέμαχο, ἡ βασίλισσα τῆς Σπάρτης διηγεῖται ὅτι ἔχει ἀναγνωρίσει σὲ μιὰ πολὺ πιὸ δύσκολη στιγμή και τὸν ἴδιο τὸν Ὀδυσσεά· ὅταν αὐτὸς κάποτε πληγωμένος και κουρελῆς μπῆκε στὴν Τροία, γιὰ νὰ μαζέψει πληροφορίες (δ 242-264· δὲς εἰδικὰ τὸν στ. 250 : ἐγὼ δὲ μιν οἶη ἀνέγνων τοῖον ἐόντα)· ἀλλὰ και στὴ συνεχόμενη διήγηση τοῦ Μενέλαου (δ 265-289) προβάλλεται πάλι ἡ ἀναγνωριστικὴ ἱκανότητα τῆς Ἑλένης, ἡ ὁποία καθὼς ὑποπιέεται πῶς μέσα στὴν κοιλιὰ τοῦ ξύλινου ἀλόγου βρισκονται Ἕλληνες, μιμεῖται τίς φωνές τῶν γυναικῶν τους. "Ἄλλο ἂν και στίς δύο διηγήσεις (τῆς Ἑλένης και τοῦ Μενέλαου) στὸ πρῶτο ἐπίπεδο δίνεται ἡ πανουργία και ἡ ἐξυπνάδα τοῦ Ὀδυσσεά· μέτρο ὅμως γιὰ τὴν ἐξυπνάδα τοῦ Ὀδυσσεά και στίς δύο περιπτώσεις παραμένει ἡ ἀναγνωριστικὴ ἱκανότητα τῆς Ἑλένης.

στικὸ πάϊς ἀνάμεσα στὸ πατρός καὶ στὴ μετοχὴ οἰχομένοιο, κατορθώνει νὰ συμπεριλάβῃ ὅλο τὸ πρόβλημα τῆς Τηλεμάχειας (τὸ χωρισμὸ τοῦ πατέρα ἀπὸ τὸ γιὸ) μέσα σ' ἓνα ἡμιστίχιο. Ὅτι ὁ λόγος τοῦ Πεισίστρατου παρεμερίζει ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς πιθανότητας τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα, φαίνεται καθαρὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπόμενη ἀντίδραση τοῦ Μενέλαου. Γιατὶ ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης, ἀφοῦ μὲ κάποια αἰσθηματολογία ἀναφέρεται στὸ σχέδιο ποῦ εἶχε, γιὰ νὰ σφραγίσῃ τὴ θερμὴ του φιλία μὲ τὸν Ὀδυσσεύα, καταλήγει ἀντιθετικὰ σὲ μιὰ διατύπωση γιὰ τὴν παροῦσα τύχη τοῦ ἥρωα, ποῦ φαίνεται νὰ ἀποκλείῃ ὀριστικὰ τὸ γυρισμὸ του :

δ 181 ἀλλὰ τὰ μὲν πον μέλλεν ἀγάσσεσθαι θεὸς αὐτός,
δς κείνον δύστηνον ἀνόστιμον οἶον ἔθηκεν.

Αὐτὴ ἡ ὀπισθοδρόμηση τοῦ Μενέλαου ἀπὸ τὴ διάζευξη στὴν ἄρνηση σχεδὸν τοῦ νόστου τοῦ Ὀδυσσεύα γενικεύει τώρα τὸ θρήνο : κλαίει ἡ Ἑλένη, κλαίει ὁ Μενέλαος, κλαίει ὁ Τηλέμαχος καὶ κλαίει ἀκόμη καὶ ὁ Πεισίστρατος μὲ τὴν ἀνάμνηση τοῦ σκοτωμένου ἀδελφοῦ τοῦ Ἀντίλοχου. Ὁ γάμος καὶ ἡ πανηγυρικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἀρχῆς ἔχουν διαλυθῆ ἢ πένθιμη διάθεση τοῦ Τηλέμαχου πρὸς στιγμὴ κυριάρχησε ὀλότελα — ὄχι ὅμως γιὰ πολὺ. Γιατὶ ἀμέσως παρακάτω τὰ πρόσωπα ἀναδύονται προοδευτικὰ (πρῶτα μὲ τὴ διαλεκτικὴ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Πεισίστρατου, στὴν ὁποία συγκατανεύει ὁ Μενέλαος, καὶ ὕστερα μὲ τὰ μαγικὰ βότανα τῆς Ἑλένης)¹ ἀπὸ τὸ πένθος, καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα ἐλαφρώνει κάπως. Ἀφοῦ τὸ παρὸν τοῦ Ὀδυσσεύα εἶναι ἓνας χῶρος θλιβερός καὶ

1. Ὅτι τὸ νηπειθές καὶ ἐπλήθον κακῶν ἀπάντων φάρμακον τῆς Ἑλένης δὲν ἔχει ὡς μοναδικὸ σκοπὸ νὰ σταματήσῃ προσωρινὰ τὸν θρήνο, ἀλλὰ ἐνεργεῖ γενικότερα ὡς κατευναστικὸ μακρῶς διαρκείας καὶ κάνει τὸν Τηλέμαχο νὰ ξεχαστῇ τελικὰ στὴ Σπάρτη, τὸ παρατήρησε κιόλας ὁ Εὐστάθιος : "Ὁρα δὲ ἐνταῦθα καὶ ὅτι τὸ τῆς Ἑλένης φάρμακον τὸ λαθικηδές, ὅπερ ἐκείνη τῶ συμποτικῶ κρατῆρι ἐνέβαλεν, ἔδρασέν τι γενναῖον. Ὁδὸ γὰρ μόνον ἐφημέριος ὁ Τηλέμαχος ἐθέλει ἀνέχεσθαι ἡμενος καὶ ἀκούων τοῦ Μενελάου καὶ μὴ ἔχων πόθον οἴκον ἢ τοκήων, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐνιαυτὸν ὑπισχεῖσθαι τοιοῦτος εἶναι. Ἡ συμπληρωματικὴ δικαιολογία ποῦ βρῖσκει ὁ Delebeque (ἔ.ἀ. σ. 25) γιὰ τὴν καθήλωση τοῦ Τηλέμαχου στὴν Σπάρτη (τὸν θαμπώνει, λέει, ἡ ὁμορφιά τῆς Ἑλένης) δὲν ἔχει κανένα στήριγμα μέσα στὸ κείμενο καὶ εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση ρομαντικὰ ἀπλοϊκῆ. Γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ νέου στὴ Σπάρτη τὸ ἐρώτημα πρέπει νὰ τεθῆ μὲ διπλὸ τρόπο : α) ποῖος λόγος ὑποχρεώνει τὸν ποιητὴ νὰ καθήλωσῃ τὸν Τηλέμαχο στὴν Σπάρτη, καὶ β) πῶς γίνεται αὐτό, μὲ ποιά ἐπικουρικὰ στοιχεῖα τῆς σκηνῆς, ἂν γίνεται δηλαδὴ μὲ τρόπο ἔντεχνο καὶ φυσικὸ ἢ κακότεχνο καὶ ἀπροσδόκητο. Δὲν εἶναι τῆς ὥρας νὰ μπῶ ἀκόμη στὸ βασικὸ αὐτὸ θέμα τῆς Τηλεμάχειας. Ὑποδηλώνω μόνον ὅτι ἡ ἀδρανὴς παραμονὴ τοῦ βασιλόπουλου κοντὰ στὸν Μενέλαο καὶ στὴν Ἑλένη πρέπει νὰ συσχετισθῇ μὲ τὴν καθήλωση τοῦ Ὀδυσσεύα στὸ νησί τῆς Κίρκης καὶ τῆς Καλυψῶς.

σκοτεινός, ἄς διαφύγουμε — ἡ πρόταση εἶναι τῆς Ἑλένης — στὸ παρελθόν, στὸν χῶρο τῆς ἀνάμνησης, ἐκεῖ πού ἀστράφτει ἀκόμη ἡ ἐξυπνάδα καὶ ἡ ἀποτελεσματικὴ πανουργία τοῦ ἀφανισμένου τώρα ἥρωα. Ἔτσι ἀκοῦμε δυὸ ἐπεισόδια μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Ὀδυσσεά, τὸ ἓνα ἀπὸ τὴν προἰλιαδικὴν παράδοση, τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν Ἰλίου Πέριον (δ 235-289).

Ὁ Τηλέμαχος ὅμως κουράστηκε. Στὸ κάτω κάτω οἱ παλιές καλές μέρες κάνουν τίς τωρινές νὰ φαίνωνται ἀκόμη πιὸ σκληρές :

δ 291 Ἄτρεΐδη Μενέλαε διοτρεφές, ὄρχαμε λαῶν,
 ἄλγιον· οὐ γάρ οἷ τι τάδ' ἤρκεσε λυγρὸν ὄλεθρον,
 οὐδ' εἴ οἱ κραδίη γε σιδηρῆ ἐνδοθεν ἦεν.

Προτείνει λοιπὸν νὰ πᾶνε γιὰ ὕπνο. Ἔτσι κι ἄλλιῶς ἡ διεξοδικὴ συζήτηση γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεά ἔχει προγραμματισθῆ ἀπὸ τὸν Μενέλαο γιὰ αὔριο τὸ πρωὶ (δ 214-215). Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ μέσα στὸ πλαίσιο τῆς τέταρτης ραψωδίας πού ὁ Τηλέμαχος μιλά ἀπευθείας στὸν Μενέλαο, καὶ ἡ πρώτη φορὰ πού σχολιάζει τὴν τύχη τοῦ πατέρα του. Ὁ λόγος ὁ δικός του εἶναι πιὸ σαφής καὶ πιὸ ἀπελπισμένος ἀπὸ τῶν ἄλλων. Ὁ Πεισίστρατος μίλησε γιὰ ἓναν πατέρα πού λείπει, ὁ Μενέλαος στὴν ἀρχὴ διατύπωσε τὴν διαζευκτικὴ ἐκδοχὴ (μπορεῖ ὁ Ὀδυσσεάς νὰ ζῆ, μπορεῖ καὶ νὰ ἀφανίστηκε), γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ τέλος στὸν *δύστηνον* καὶ *ἀνόστιμον* Ὀδυσσεά. Ὁ Τηλέμαχος τώρα δὲν διστάζει νὰ πῆ τὰ πράγματα μὲ τὸ ὄνομά τους· μιλά γιὰ τὸν *λυγρὸν ὄλεθρον* τοῦ πατέρα του. Ἔτσι γυρίσαμε πίσω, ἀντὶ νὰ πᾶμε ἐμπρός. Τί θὰ βγῆ ἀπὸ τὴν ἐπόμενη μέρα;

Τὸ ἄλλο πρωὶ ὁ Μενέλαος σπεύδει νὰ συναντήσῃ τὸν Τηλέμαχο. Τῆ φορὰ αὐτὴ δὲν ὑπάρχουν στὴ συζήτηση ἄλλοι — λείπουν ἀπὸ τῆ σκηνῆ καὶ ἡ Ἑλένη καὶ ὁ Πεισίστρατος. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἔχει καθαρίσει ἀπὸ τὸ συναισθηματικὸ φορτίο τῆς προηγούμενης βραδιᾶς, ὁ τόνος τώρα εἶναι πιὸ ψυχραίμος, δηλαδὴ καθαρὰ ἐπικός¹. Τὸ θέμα τῆς συζήτησης τοῦ Ὀδυσσεά τὸ ἀνοίγει τῆ φορὰ αὐτὴ ὁ Μενέλαος μὲ μιὰ ὀλότελα τυπικὴ φρασεολογία, πιάνοντάς το ἀπὸ τὴν ἀρχή. Καινούρια μέρα, καινούρια λόγια. Ρωτᾷ τὸν Τηλέμαχο :

δ 312 *Τίπτε δέ σε χροῖῳ δεῦρ' ἤγαγε, Τηλέμαχ' ἥρωε,*
ἐς Λακεδαίμονα δῖαν, ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης;
δήμιον ἢ ἴδιον; τόδε μοι νημερτές ἐνίσπες.

Ἐξίσου τυπικὴ² εἶναι καὶ τοῦ νέου ἡ ἀπάντηση. Περιγράφει

1. Βλ. καὶ H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σ. 24.

2. Πρβ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Εὐσταθίου στὸ δ 318.

πρῶτα ὁ Τηλέμαχος ὅσο γίνεται πιὸ ἀντικειμενικά τὸ σκοπὸ τῆς ἐπίσκεψῆς του (δ 317 ἤλυθον εἴ τινά μοι κληροδῶνα πατρός ἐνίσποις)· σκιαγραφεῖ ὕστερα τὴν ἔκτροπη κατάσταση πού ἔχει δημιουργήσει στὴν Ἰθάκη ἢ ὑπερφίαλη στάση τῶν μνηστήρων, καὶ διατυπώνει τέλος τὸ αἴτημά του μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια πού τὸ εἶχε ὑποβάλει καὶ στὸν Νέστορα στὴν τρίτη ραψῶδια (δ 322-331 = γ 92-101). Ὅλα δείχνουν ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἓνα νέο ξεκίνημα : ἡ ἀφετηρία τοῦ Τηλέμαχου μένει πάντα ἡ ἴδια (ζητᾷ ἀπὸ τὸν βασιλιά τῆς Σπάρτης νὰ τοῦ μιλήσῃ γιὰ τὸν λυγρὸν ἄλεθρον τοῦ πατέρα του)· σημεῖο πὼς θὰ ἀκολουθήσῃ μιὰ μακρὰ ἀφήγησις. Πράγμα πού γίνεται.

Ὁ Μενέλαος ἀνοίγει τὸ λόγο του μὲ τὸ θέμα τῆς μνηστηροφονίας, ἐπικά διαπλατυσμένο κι αὐτὸ μὲ μιὰ πολυστιχὴ παρομοίωση. Τὸ ὄραμα τοῦ Ὀδυσσεύα-τιμωροῦ κάνει τὸν βασιλιά τῆς Σπάρτης νὰ μιᾶ στὴν ἀρχὴ μὲ ἐγκλίσεις τοῦ πραγματικοῦ, ἔτσι πού νὰ νομίζουμε πὼς προφητεύει τὰ μέλλοντα· στὸ τέλος ὅμως καταλαβαίνουμε πὼς πρόκειται γιὰ εὐχή. Στὴν περιοχὴ τῆς εὐχῆς μπορεῖ ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης νὰ φαίνεται αἰσιόδοξος γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα. Ὁ χῶρος ὅμως τῆς πραγματικότητος μένει ἀκόμη σκοτεινός. Σ' αὐτὸν μπαίνει μὲ τὸν στ. δ 351 ὁ Μενέλαος, καὶ μέσα ἐκεῖ ἀπροσδόκητα ἡ μοῖρα τοῦ ἀναζητούμενου ἥρωα παίρνει πολὺ μικρὸ μερίδιο.

Ἐκατὸν εἴκοσι τέσσερις στίχοι (δ 351-485) ἀφιερώνονται στὴν προετοιμασία τοῦ προσωπικοῦ νόστου τοῦ Μενέλαου, δίχως νὰ γίνεται καμιὰ ἀναφορὰ στὸ ὄνομα τοῦ Ὀδυσσεύα, μολονότι ἡ ἀφήγησις τοῦ βασιλιά ξεκίνησε ὡς ἀπόκρισις στὸ συγκεκριμένο αὐτὸ ἐρώτημα. Μόνον ὅταν ὁ Μενέλαος ἐξασφαλίζει μὲ τὴ βοήθεια τῆς Εἰδοθέης καὶ τοῦ Πρωτέα τοὺς ὅρους γιὰ τὸν δικὸ του γυρισμό, ρωτᾷ τὸν ἐνάλιο δαίμονα νὰ τοῦ πῆ τί τύχη εἶχαν καὶ οἱ ὑπόλοιποι Ἀχαιοί, ὅσοι ἀπόμειναν πίσω μαζί μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα — μαζί τους ξέρουμε ὅτι ἔμεινε καὶ ὁ Ὀδυσσεύας. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Πρωτέα στὸ πρῶτο μέρος τῆς περιλαμβάνει τὴν περίπτωσις τοῦ βασιλιά τῆς Ἰθάκης μαζί μὲ τοὺς τραγικοὺς νόστους δυὸ ἄλλων ἀρχηγῶν τοῦ Ἀχαικοῦ στρατοῦ — κι αὐτὴ ἢ συστέγασις κάθε ἄλλο παρὰ εὐχάριστα νέα προμηνύει :

δ 495 πολλοὶ μὲν γὰρ τῶν γε δάμεν, πολλοὶ δὲ λίποντο·
ἀρχοὶ δ' αὖ δύο μούνοι Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων
ἐν νόστῳ ἀπόλοντο· μάχη δέ τε καὶ σὺ παρῆσθα.
εἰς δ' ἔτι που ζωὸς κατερύκεται εὐρέι πόντῳ¹.

1. Δὲς γιὰ τοὺς στίχους αὐτοὺς τις πολὺ εὐστοχες παρατηρήσεις τοῦ H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σ. 14, οἱ ὁποῖες ἀναίρουσιν πειστικὰ τις ἀντιρρήσεις τοῦ B e t h e, ἔ.ἀ.

Παρ' ὅλη τὴν ἀνωσυμία ὁ ἀκροατῆς καταλαβαίνει ἀμέσως περὶ τίνος πρόκειται : ζῆ λοιπὸν (γιὰ τὴν ἀκρίβεια : ζοῦσε τότε) ὁ Ὀδυσσεύς, ἀλλὰ ἡ ζωὴ του εἶναι ἀλλοτριωμένη, ποῦ πάει νὰ πῆ δὲν τοῦ ἀνήκει πιά, γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἐνάλιος δαίμονας τὸν συγκαταλέγει μαζὶ μὲ τοὺς νεκρούς. Καὶ ἐνῶ στὴν συνέχεια τοῦ λόγου του ὁ Πρωτέας ἀφιερώνει 13 στίχους στὴ θλιβερῆ μοῖρα τοῦ Αἴαντα καὶ 27 στὸν τραγικὸ νόστο τοῦ Ἄγαμέμνονα, ὕστερα σταματᾷ — θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς γιὰ τὸν τρίτο ἥρωα δὲν ἔχει τίποτε ἄλλο νὰ προσθέσῃ, οὔτε κἀν τὸ ὄνομά του. Ὁ Μενέλαος ὅμως ἐκμαιεῖται μιὰ πιὸ συγκεκριμένη ἀπάντηση :

δ 555 *υἱὸς Λαέρτεω, Ἰθάκῃ ἐνὶ οἰκίᾳ ναίων
τὸν ἴδον ἐν νήσῳ θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέοντα,
νόμφης ἐν μεγάροισι Καλυψοῦς, ἣ μιν ἀνάγκη
ἴσχει· ὁ δ' οὐ δύναται ἦν πατρίδα γαῖαν ἰκέσθαι·
οὐ γάρ οἱ πάρα νῆες ἐπήρετμοι καὶ ἑταῖροι,
οἳ κέν μιν πέμπουσιν ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης.*

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους (α 14-15 καὶ α 48-59) τώρα μόλις ξανακούγεται τὸ ὄνομα τῆς Καλυψῶς καὶ γίνεται πάλι λόγος γιὰ τὸν ἀνασταλτικὸ ρόλο τῆς ὡς πρὸς τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσεύα. Ἔτσι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς Τηλεμάχειας φαίνεται νὰ ἐνώνωνται μὲ τὴν ἴδια πληροφορία γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ τύχη τοῦ Ὀδυσσεύα : ἐκεῖ τὴν ἔδιναν ὁ ποιητῆς καὶ οἱ θεοί, ἐδῶ τὴ μεταφέρει ὁ Μενέλαος στὸν Τηλέμαχο ὡς μαρτυρία τοῦ Πρωτέα. Κι ὅμως ἀνάμεσα στὴν πρώτη καὶ στὴν τελευταία σαφῆ αὐτῆ μαρτυρία ὑπάρχουν βασικὲς διαφορὲς :

α) Ἐνῶ ἡ ἀπάντηση τοῦ ποιητῆ καὶ τῶν θεῶν στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους προδιέγραφαν καὶ τὴν εὐτυχῆ κατάληξιν τῆς περιπλάνησης τοῦ ἥρωα, ἡ μαρτυρία τοῦ Πρωτέα σταματᾷ ἐνδεικτικὰ στὴ φάση τοῦ ἀδιεξόδου : ὁ δ' οὐ δύναται ἦν πατρίδα γαῖαν ἰκέσθαι. Αὐτὸ εἶναι τὸ τελικὸ σημεῖο γιὰ τὸν γέροντα τῆς θάλασσας.

β) Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἔστω ἡ μαρτυρία τοῦ ἐνάλιου δαίμονα σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τοῦ χαμένου ἥρωα δὲν ἰσχύει ἀναγκαστικὰ γιὰ τὸν παρόντα χρόνον τῆς τωρινῆς συνομιλίας ποῦ γίνεται ἀνάμεσα στὸν Τηλέμαχο καὶ τὸν Μενέλαο. Ἀπὸ τότε ἕως τώρα ἔχει μεσολαβῆσει κάποιος χρόνος, καὶ κανεὶς δὲν ξέρεει τί ἔχει συμβῆ στὸ μεταξύ. Γιὰ νὰ δηλώσῃ μάλιστα ὁ ποιητῆς τὸ νεκρὸ αὐτὸ διάστημα ἀποσπᾷ τὴν τελικὴ φάση τοῦ νόστου τοῦ Μενέλαου ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ τὴν ἐπιτάσσει μετὰ ἀπὸ τὴ μαρτυρία

σελ. 34. Γιὰ τὸν Hölischer οἱ στίχοι αὗτοι εἶναι ὀλότελα ἀδιανόητοι στὸ πλαίσιο μιᾶς αὐτοτελοῦς Τηλεμάχειας.

τοῦ Πρωτέα γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα. Καὶ ἐνῶ στὸ τελευταῖο αὐτὸ κομμάτι τοῦ λόγου του ὁ ἐνάλιος δαίμονας καλύπτει μὲ τις προφητεῖες του ὄχι μόνον τὸ ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ τὴ μετὰ θάνατο μετάσταση τοῦ βασιλιᾶ τῆς Σπάρτης στὰ Ἡλύσια πεδία, γιὰ τὸ μέλλον τοῦ Ὀδυσσεύα ὁ Πρωτέας δὲν λέει ἀπολύτως τίποτε, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ μοίρα τοῦ ἥρωα ἔχει σταματήσει ὀριστικὰ στὸ νησί τῆς Καλυψῶς.

Οἱ δύο λόγοι ποὺ ἀνέφερα μᾶς ὑποχρεώνουν νομίζω νὰ διαφοροποιήσουμε, παρὰ τις ὁμοιότητές τους, τὴ μαρτυρία τῆς τέταρτης ραψωδίας ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῆς πρώτης : ἡ ἀπάντηση τοῦ ποιητῆ καὶ τῶν θεῶν στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους ὀρίζει τὸ πιὸ αἰσιόδοξο σημεῖο τῆς ἐξωτερικῆς τύχης τοῦ Ὀδυσσεύα, ἐνῶ ἡ πληροφορία τοῦ Πρωτέα ἐντάσσεται στὴν καθοδικὴ φορὰ τῆς καμπύλης ποὺ εἶδαμε νὰ παίρνη ἡ μοίρα τοῦ ἥρωα ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τῆς πρώτης ραψωδίας. Ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα δύο χαρακτηριστικὰ σημεῖα :

α) Ἐνῶ ὁ Μενέλαος τὸ πρῶτο βράδυ ἀλλὰ καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς μακρᾶς του ἀφήγησης τὸ δεύτερο πρωὶ δὲν κουράζεται νὰ ἀναλύεται σὲ συγκινητικὲς ὁμολογίες γιὰ τὴν ἄδικη μοίρα τοῦ Ὀδυσσεύα, τώρα στὸ τέλος τῆς διήγησής του καὶ ἀφοῦ ἐπανέλαβε τὴν πληροφορία τοῦ Πρωτέα, δὲν βρίσκει πιά νὰ πῆ οὔτε ἓνα λόγο γιὰ τὸ φίλο του· ξεπλήρωσε μιὰν ὀφειλὴ, καὶ τώρα τὸν ξέχασε. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἐξαντλεῖται ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης σὲ χειρονομίες εὐγένειας καὶ καλῶν τρόπων : προσκαλεῖ τὸν Τηλέμαχο νὰ μείνη λίγες μέρες ἀκόμη στὴ Σπάρτη, τοῦ ὑπόσχεται πλοῦσια δῶρα, τὸ θέμα ὅμως τοῦ Ὀδυσσεύα δὲν τὸ ἀνακινεῖ πιά¹.

β) Πολὺ πιὸ περίεργη εἶναι ἡ στάση τοῦ ἴδιου τοῦ Τηλέμαχου. Ἐκανε ὀλόκληρο ταξίδι γιὰ νὰ πληροφορηθῆ ἂν ζῆ ὁ πατέρας του ἢ ὄχι, καὶ τώρα ἐπιτέλους ποὺ μαθαίνει ὅτι ἔστω καὶ πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια ὁ πατέρας του ζοῦσε ἀκόμη στὸ νησί τῆς Καλυψῶς, ὄχι μόνον δὲν ἐπιμένει νὰ μάθῃ περισσότερες λεπτομέρειες, ἀλλὰ οὔτε κἀν ἀντιδρᾷ : δὲν ἐκφράζει οὔτε τὴ χαρὰ, οὔτε τὴ λύπη του, οὔτε τὴν ἀνησυχία του· δὲν βρίσκει νὰ κἀν ἓνα σχόλιο ἔστω, γιὰ τὴ μόνη χειροπιαστὴ αὐτὴ εἴδηση

1. Ὅτι τὸ θέμα τῶν δῶρων (θέμα ἐξἄλλου τυπικὸ) ὑπερκαλύπτει ἐδῶ τὸ ἄλλο οὐσιαστικὸ θέμα τῆς σπουδῆς τοῦ νέου, τὸ παρατήρησε κιόλας ὁ H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σελ. 29 : Die Abreise soll noch nicht zur Sprache kommen, weil sie für einen späteren Zeitpunkt aufgespart wird. Ἄς προστεθῆ ὅτι τὸ ἴδιο θέμα εὐνοεῖ τὴν καθίζηση καὶ τῆς ἄλλης ἀποστολῆς τοῦ Τηλέμαχου, δηλαδὴ τῆς ἀναζήτησης τοῦ πατέρα του. Ὅσο γιὰ τις τυπικὲς καὶ οὐσιαστικὲς ὁμοιότητες καὶ διαφορὲς ἀνάμεσα στις ὁμόλογες σκηνὲς τῆς τέταρτης καὶ τῆς δέκατης πέμπτης ραψωδίας (δ 612-619 — ο 56-85) ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ H ö l s c h e r (ἔ.ἀ. σ. 22-29) καθιστᾷ περιττὴ κάθε ἀναφορὰ στις σχετικὲς ἀντιρρήσεις τῶν ἀναλυτικῶν.

πού άκουσε στην Πελοπόννησο σχετικά με την τύχη του πατέρα του¹. Όλα αυτά δείχνουν ότι το θέμα τής έξωτερικής αναζήτησης του ήρωα, που στάθηκε ή κινητήρια δύναμη τής Τηλεμάχειας, ξαφνικά παραλύει, καθλώνεται σ' ένα ακίνητο σημείο, όπως καθλωμένος βρίσκεται ακόμη και ό ίδιος ό Όδυσσέας στο νησί τής Καλυψώς, όπως θα καθλωθῆ από έδώ και πέρα και ό ίδιος ό Τηλέμαχος στη Σπάρτη. Βρισκόμαστε μπροστά σε μιάν άγκύλωση τής Τηλεμάχειας που προσεκτικά και σκόπιμα την προετοίμασε ό ποιητής². Από έδώ και πέρα ή έρευνα του Τηλέμαχου σταματά· ό νέος άσχολεΐται με την πρόσκληση που του έκανε ό βασιλιάς τής Σπάρτης και με τα δώρα που είναι έτοιμος να του προσφέρει, όχι όμως πια με τον κύριο σκοπό του ταξιδιού του, που ήταν ή αναζήτηση του πατέρα του. Γι' αυτό και ή συζήτηση ανάμεσα στο βασιλιά τής Σπάρτης και στο βασιλόπουλο τής Ίθάκης ξεθυμαίνει σε άμοιβαίες φιλοφρονήσεις, και στο τέλος διακόπτεται δίχως να έχη ουσιαστικά καταλήξει σε κανένα συμπέρασμα. Στη συνέχεια τής τέταρτης ραψωδίας το θέμα τής έξωτερικής αναζήτησης του Όδυσσέα μαζί τώρα με την αναζήτηση του Τηλέμαχου μεταφέρονται πάλι στην Ίθάκη³.

Την είδηση για το ταξίδι του Τηλέμαχου στην Πύλο τή φέρνει στους άνυποπτους μνηστῆρες ό Νοήμων. Έκπληξη και ταραχή : ύστερα από επίμονες έρωτήσεις για περισσότερες λεπτομέρειες, ό Άντίνοος προτείνει με ένα καράβι και είκοσι συντρόφους να στήση καρτέρι του Τηλέμαχου κάπου ανάμεσα στην Ίθάκη και στη Σάμο (δ 620-672).

Πώς ό Τηλέμαχος λείπει στην Πελοπόννησο, ενώ οί μνηστῆρες σχεδιάζουν στο γυρισμό του να τον σκοτώσουν, το μαθαίνει ή Πηνελόπη

1. Είναι περίεργο που ή σιωπή αυτή του Τηλέμαχου δεν έχει δώσει ως τώρα, όσο ξέρω, λαβή στους αναλυτικούς· ούτε όμως και τους ένωτικούς τους άπασχόλησε. Κι όμως είναι μιá από τις πιο αξιοπερίεργες σιωπές μέσα στο έπος. Ούτε και ό Besslich άσχολήθηκε μαζί της, πράγμα που θα το περίμενε κανείς, αφού το θέμα του βιβλίου του είναι ακριβώς αυτό.

2. Πρβ. και την γενική παρατήρηση του Zielinski, *Philologus*, Suppl. 8, σ. 413 ότι ποτέ στην Όδύσεια δεν διακόπτεται μιá επί μέρος δράση, προτού όδηγηθῆ «in einem gleichmässig verharrenden Zustand».

3. Κι ώστόσο όλη αυτή ή σκηνή με τον Τηλέμαχο στη Σπάρτη ισορροπείται από την άναλογη σκηνή με τον Όδυσσέα φιλοξενούμενο στο καλύβι του Εύμαιου. Με πολύ εύστοχο τρόπο συσχετίζει τις δύο σκηνές ό Reinhardt, *Homer und die Telemachie*, ξ.ά. σ. 43 : «Nicht zu rechnen die Kontraste zwischen den zwei Wirten, Menelaos und Eumaios : dort die hohen Gastritten mit ihren unerlässlichen heroischen Formalitäten, hier die von Formalitäten unbeschwerte Gastlichkeit des Hirten, Mahlzeit gegen Mahlzeit, Pflege gegen Pflege, Urlaub gegen Urlaub, Haltenwollen gegen Haltenwollen. Und wie wird zuletzt die hohe Sitte zur Retardation der immer dringender gebotenen Eile!»

ἀπὸ τὸν Μέδοντα. Μένει ἐμβρόντητος, ρωτᾷ, καὶ δὲν παρηγοριέται ἀπὸ τις ἐξηγήσεις τοῦ κήρυκα¹ : καθισμένη στὸ κατώφλι τοῦ θαλάμου της στήνει μαζί με τις δοῦλες μοιρολόι δίδυμο γιὰ τὸν ἄντρα της καὶ γιὰ τὸ παιδί της (δ 722-728). Διαμαρτύρεται ὕστερα πού τῆς κράτησαν κρυφὸ τὸ ἄτυχο αὐτὸ ταξίδι τοῦ γιοῦ της, καὶ μέσα στὴν ἀπελπισία της σκέφτεται νὰ εἰδοποιήσῃ τὸν Λαέρτη (δ 729-741).

Τότε ἀποφασίζει νὰ μιλήσῃ ἡ Εὐρύκλεια καὶ νὰ φανερώσῃ τὸ μυστικό. Ὁ λόγος τῆς γερόντισσας καταλήγει σὲ μιὰ σύσταση: πρέπει ἡ βασίλισσα νὰ προσευχηθῇ στὴν Ἀθηνᾶ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ της — πράγμα πού γίνεται (δ 742-767).

Τὴν ἴδια ὥρα πού ἡ Πηνελόπη προσεύχεται, οἱ μνηστῆρες προχωροῦν ἀπὸ τὰ λόγια στὰ ἔργα : εἴκοσι σύντροφοι με ἐπικεφαλῆς τὸν Ἀντίνοο ἐτοιμάζουν τὸ καράβι, τὸ ρίχνουν στὰ ρηχὰ καὶ περιμένουν πότε θὰ ρθῇ τὸ βράδι γιὰ νὰ ξεκινήσουν (δ 768-786).

Νηστική καὶ ἄγρυπνη μένει στὸ ὑπερῶο της ἡ Πηνελόπη. Νιώθει σὰν λιοντάρι πού τὸ ἔχουν ζώσει ἀγριμολοῖ². Ὁ ὕπνος τὴ βρίσκει νὰ

1. Τὴν ἀντίθεση πού δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἀκίνδυνη ἀδρανοποίηση τοῦ Τηλέμαχου στὴν Σπάρτη καὶ τὴν ἀγωνία τῆς Πηνελόπης γιὰ τὸ γιό της στὴν Ἰθάκη, τὴν ἐπεσήμανε ἤδη ὁ H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σ. 63-64, θεωρώντας τὴν ὡς τυπικὸ παράδειγμα τῆς τεχνικῆς τοῦ ἔπους σὲ ὅσα σημεῖα κατὰ κάποιον τρόπο ἔχουμε συγχρονισμὸ δύο γεγονότων.

2. Ἡ παρομοίωση δ 791-794 εἶναι μιὰ ἀπὸ τις πιὸ κατηγορημένες γιὰ τὴν ἀστοχία της στὴν Ὀδύσεια (βλ. σχετικὰ V o n d e r M ü h l l, σ. 710, W i l l a m o w i t z, Die Heimkehr des Odysseus, σ. 130, σημ. 1). Ἀκόμη καὶ ὁ H. F r ä n k e l (Die homerischen Gleichnisse, Γοττγγη 1912, σ. 70) στέκεται ἐρωτηματικὰ μπροστὰ της. Ἡ παρομοίωση εἶναι πραγματικὰ παράδοξη: ἡ Πηνελόπη παρομοιάζεται μ' ἓνα λιοντάρι, πού τὸ ἔχουν ζώσει ἀγριμολοῖ, καὶ αὐτὸ κοιτάζει ἀπὸ πού νὰ φύγῃ — τόσο πολὺ τὴν σφίγγει τὴ βασίλισσα ἢ ἀγωνία γιὰ τὴν τύχη τοῦ γιοῦ της. Ἡ εἰκόνα θὰ ταίριαζε πολὺ περισσότερο ἂν στὴ θέση τῆς Πηνελόπης εἴχαμε γιὰ παραβολικὸ ὑποκείμενο τὸν ἴδιον τὸν Τηλέμαχο, γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ μνηστῆρες ἤδη ἐτοιμάζουν καρτέρι. Δὲν εἶναι ὅμως ἡ μόνη φορὰ πού συναντοῦμε στίς παρομοιώσεις τῆς Ὀδύσειας μιὰν ἀνάλογη σύγχυση ὑποκειμένων στὸ πλαίσιο τῆς παρομοίωσης — καὶ αὐτὸ συμβαίνει ἐνδεικτικὰ προκειμένου γιὰ τὰ πρόσωπα τῆς οἰκογένειας τοῦ Ὀδυσσεύα: στὸ ψ 231-242 ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσεύα χρησιμοποιεῖται ὡς εἰκονογραφικὸ ὕλικὸ μέσα στὴν παρομοίωση, γιὰ νὰ φανῇ ἡ χαρὰ τῆς Πηνελόπης, πού ξαναβλέπει τὸν ἄντρα της ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια χωρισμοῦ. Στὸ π 17-22, στὸ πλαίσιο πάλι μιᾶς παρομοίωσης, ὁ Τηλέμαχος παραβάλλεται με κάποιον πού περιπλανήθηκε στὰ ξένα δέκα δλόκληρα χρόνια (πράγμα πού μᾶς θυμίζει αὐτόματα τις περιπλανήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Ὀδυσσεύα). Στὸ τ 107-114 ταυτίζει ὁ ἄγνωστος ἀκόμη γιὰ τὴν Πηνελόπη Ὀδυσσεύα τὴ γυναῖκα του με ἓνα καλὸν καὶ εὐσεβῆ βασιλιά — δηλαδὴ με τὸν ἑαυτὸ του. Τέλος ἐδῶ στὸ δ πραγματικὰ δεδομένα πού ἀπειλοῦν τὴ ζωὴ τοῦ γιοῦ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ εἰκονογραφῆσουν τὴν ἀγωνία τῆς μάνας του. Σὲ ὅλες

κλαίη και νά στενάζη. Τότε ἐπεμβαίνει ἡ Ἄθηνᾶ : μεταμορφωμένη στήν Ἰφθίμη, τὴν ἀδελφὴ τῆς βασίλισσας, ἔρχεται νά παρηγορήσῃ τὴν ἄμοιρη μάνα μὲ τὴ βεβαίωση ὅτι ὁ γιός της θὰ γυρίσῃ σῶος· ἀς μὴν ταραζέται λοιπόν. Τώρα ποῦ κατευνάστηκε ὁ πόνος γιὰ τὸ γιό, ἡ Πηνελόπη ρωτᾶ καὶ γιὰ τὸν ἄντρα της. Γι' αὐτὸν ὅμως ἡ θεὰ δὲν ἔχει νά πῇ ἓνα λόγο ἐξίσου καθαρὸν (δ 787-841).

Στὸ μεταξὺ οἱ μνηστῆρες ξεκινοῦν γιὰ τὸ καρτέρι τοὺς *Τηλεμάχῳ φόνον αἰπὸν ἐν φρεσὶν ὀρμαίνοντες*, κι ὅταν φτάνουν στὸν προορισμένο τόπο, *τῆ τόν γε μένον λοχῶοντες Ἀχαιοί*.

Στὴν τελευταία ἐνότητα τῆς τέταρτης ραψωδίας τὸ νῆμα τῆς ἐξωρρηκτικῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεᾶ χωρίζεται στὰ δύο : ἡ μιὰ κλωστή συνεχίζει νά παρακολουθῇ τὴν ἀμφισβητούμενη τύχη τοῦ πατέρα, ἡ ἄλλη πιάνει τὴν ἀναζήτησι τοῦ γιοῦ καὶ προπάντων τὸν κίνδυνο ποῦ διαγράφεται γιὰ τὴ ζωὴ του. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἡ πρόσφατη ἀγωνία γιὰ τὸν Τηλέμαχο ἐπισκιάζει τώρα τὴν ὄριμη πιά ἔγνοια γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ὀδυσσεᾶ, κι αὐτὸ συμβαίνει ὄχι μόνο μὲ τοὺς ἀντίδικους μνηστῆρες ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ συγγενικά πρόσωπα τοῦ γιοῦ καὶ τοῦ πατέρα. Πρῶτα ὡστόσο ἐξετάζω πῶς καταλήγει τὸ νῆμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεᾶ : Ἡ Πηνελόπη θυμᾶται τὸν ἄντρα της, μόλις βλέπει μπροστά της ἀνύποπτη τὸν κήρυκα· ὅσα ὅμως λέει ἡ βασίλισσα ἐδῶ δὲν ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν παρούσα τύχη τοῦ ἥρωα (δ 682-695). Ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Μέδοντα ἀκοῦμε παρακάτω ἀκόμη μιὰ φορὰ τὴ διαζευκτικὴ ἐκδοχὴ γιὰ τὴ μοίρα τοῦ Ὀδυσσεᾶ : μπορεῖ, λέει στὴ βασίλισσα, κάποιος θεὸς νά ἔσπρωξε τὸν γιό της νά φύγῃ, γιὰ νά μάθῃ

δ 714 *πατρὸς εὐὸ ἢ νόστον ἢ ὄν τινα πότμον ἐπέσπεν.*

Στὸ μοιρολόι τῆς Πηνελόπης ὁ χαμὸς τοῦ ἥρωα φαίνεται ὀριστικὸς καὶ ἀναμφισβήτητος :

αὐτὲς τὶς συγγενικὲς περιπτώσεις βλέπουμε πῶς μέσα ἀπὸ τὸ εἰκονικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης περνοῦν βιώματα ἢ αἰσθήματα ἀπὸ τὸ ἓνα πρόσωπο στὸ ἄλλο, μὲ προφανῆ σκοπὸ νά φανῇ πῶς ἡ μοίρα τοῦ πατέρα εἶναι καὶ μοίρα τοῦ γιοῦ, ἢ ἡ τύχη τοῦ γιοῦ εἶναι καὶ τύχη τῆς μητέρας του. Τὰ ὅρια ἔτσι ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τοῦ Ὀδυσσεᾶ καταρροῦνται. Εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σ. 30, γιὰ τὴν παρομοίωση τοῦ δ : «Dass ein Gleichnis die Sorgende und den Gegenstand ihrer Sorgen in dem Bible des Löwen als Einheit sehen kann, sollte zur Korrektur unserer Meinungen, nicht des Textes Anlass sein». Δὲς καὶ τὴ μελέτη μου : Δ. Ν. Μ α ρ ω ν ί τ η, Ὁ νόστος στὶς παρομοιώσεις τῆς Ὀδύσειας, ἔ.ἀ. σ. 269-293.

δ 722 *Κλῦτε, φίλαι· πέρι γάρ μοι Ὀλύμπιος ἄλγε' ἔδωκεν
ἐκ πασέων, ὅσσαι μοι ὁμοῦ τράφεν ἠδ' ἐγένοντο,
ἢ πρὶν μὲν πόσιν ἐσθλὸν ἀπώλεσα θυμολέοντα,
παντοίης ἀρετῆσι κεκασμένον ἐν Λαυαοῖσιν,
ἐσθλὸν, τοῦ κλέος εὐρὸ καθ' Ἑλλάδα καὶ μέσον Ἄργος.*

Ὅταν ἡ Εὐρύκλεια στὸν ἐπόμενο λόγο της ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα πὼς δὲν μπορεῖ οἱ θεοὶ νὰ θέλουν νὰ ξεκληρίσουν σύρριζα τὴ γενιά τοῦ Ἀρκεσιάδη, ἀλλὰ

δ 756 ... ἔτι πού τις ἐπέσσειται ὅς κεν ἔχῃσιν
δῶματά θ' ὑπερφεά καὶ ἀπόπροθι πίονας ἀγρούς,

καταλαβαίνουμε πὼς ἡ γερόντισσα εὐχεται τὸ γυρισμὸ τοῦ Τηλέμαχου — τὸν Ὀδυσσεύα τὸν ἔχει ξεγραμμένο.

Μέσα στὸν ὕπνο της ἡ Πηνελόπη ἐπαναλαμβάνει στὸ εἶδωλο τῆς Ἰφθίμης, πού ἤρθε νὰ τὴν παρηγορήσει, ἀκόμη μιὰ φορὰ καὶ μὲ τὰ ἴδια λόγια, ὅπως καὶ στὸ μοιρολόι της, τὴ βεβαιότητα πὼς ἔχασε τὸν ἄντρα της ὀριστικὰ (δ 814-816 = δ 724-726). Ὡστόσο ἀμέσως παρακάτω τοῖμα νὰ ρωτήσῃ τὴ θεὰ ἂν ζῇ ἀκόμη καὶ βλέπει τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ὁ ἄντρας της, ἢ μήπως βρίσκεται κιόλας κάτω στὸν Ἄδη. Ἡ Ἀθηναῖα ὁμως ἀρνιέται τὴ φορὰ αὐτὴ νὰ λύσῃ τὸ αἰνίγμα :

δ 836 οὐ μὲν τοι κείνόν γε διηνεκέως ἀγορεύσω,
ζῶει ὃ γ' ἢ τέθνηκε· κακὸν δ' ἀνεμώλια βάζειν.

Βρισκόμαστε πιά στὰ πρόθυρα τῆς πέμπτης ραψωδίας καὶ ἡ ἴδια θεὰ, ἡ ὁποία στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔπους θέλησε νὰ ριζώσῃ μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ Τηλέμαχου τὴ βεβαιότητα πὼς ὁ Ὀδυσσεύας ζῇ καὶ θὰ γυρίσῃ σύντομα νὰ τιμωρήσῃ τοὺς μνηστῆρες, τώρα ἀρνιέται στὴν Πηνελόπη καὶ μιὰ ἀπάντησι στὸ ριζικὸ ἐρώτημα ἂν ζῇ ἢ πέθανε ὁ ἄντρας της. Τέσσερις ραψωδίες κράτησε αὐτὴ ἢ διελευστίνδα ἀνάμεσα στὸ ναὶ καὶ στὸ ὄχι (στὴν ἀρχὴ ἀκουγόταν πιὸ πολὺ τὸ ναί, ὕστερα πιὸ ἔντονα τὸ ὄχι), ἀλλὰ στὸν ἀνθρώπινο χῶρο, ἔστω καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν θεῶν, δὲν ἐξασφαλίστηκε μιὰ τελεσίδικη ἀπάντησι γιὰ τὴ μοῖρα τοῦ ἥρωα¹. Τὴν ἀπόκρισι αὐτὴ θὰ τὴ φέρουν μέσα στὸ ἔπος μὲ τὸ λόγο τους καὶ καὶ μὲ τὰ ἔργα τους οἱ θεοὶ στὴν ἐπόμενη ραψωδία. Στὸ μεταξὺ κατὰ κάποιον τρόπο ἔχουμε χάσει πάλι ἐξωτερικὰ τὸν Ὀδυσσεύα. Τί γίνεται μὲ τὸν Τηλέμαχο;

1. Βλ. σχετικὰ καὶ H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σ. 31.

Ἐνῶ τὸ νέο βασιλόπουλο κουρνιάζει στὴ θαλπωρὴ τῆς Σπάρτης, στὴν Ἰθάκῃ ἢ ἀναζήτησή του καὶ προπάντων ἢ ἀπειλὴ ἐναντίον τῆς ζωῆς του παίρνουν μιὰ τέτοια δραματικὴ ἔνταση, ποὺ λίγο ἀκόμη καὶ θὰ πιστεύαμε ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδύσσειας ἐπιχειρεῖ νὰ συνδυάσῃ ἐδῶ τὴ φάρσα μὲ τὴν τραγωδία. Ἴσως δὲν εἶναι κι ὁ στόχος αὐτὸς ὁλότελα ἔξω ἀπὸ τὶς προθέσεις του. Ὅπως δὴποτε ὅμως, ἂν ὑπάρχῃ κάποιος διαφορῶμενος τόνος, αὐτὸς ἔρχεται ἀπὸ τὰ παρασκήνια, γιατί στὴ σκηνὴ κυριαρχεῖ ἀπόλυτὴ σοβαρότητα. Δύο ἐρωτήματα προβάλλονται στὴν τελευταία ἐνότητα τῆς τέταρτης ραψωδίας σχετικὰ μὲ τὸν Τηλέμαχο :

α) ποῦ πῆγε καὶ γιατί· β) ἂν θὰ γλιτώσῃ ἀπὸ τὸ καρτέρι ποὺ τοῦ στήνουν οἱ μνηστῆρες ἢ θὰ γίνῃ θύμα τους.

α) Τὸ πρῶτο ἐρώτημα προκύπτει γιὰ τοὺς μνηστῆρες καὶ γιὰ τὴν Πηνελόπη. Οἱ μνηστῆρες βέβαια δὲν ἀγνοοῦν ὁλότελα, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴ βασίλισσα, τὶς προθέσεις τοῦ νέου, δὲν θέλουν ὅμως νὰ πιστέψουν ὅτι ὁ Τηλέμαχος τόλμησε νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του παρὰ τὶς δικές τους ἀντιρρήσεις. Τὴ σχετικὴ ἀπάντησις στοὺς μνηστῆρες τὴ δίνει ὁ Νοήμων, στὴν Πηνελόπη ὁ κήρυκας Μέδων. Ἐνῶ ὅμως τὸ ἐρώτημα γιατί καὶ πρὸς τὰ ποῦ ταξίδεψε ὁ Τηλέμαχος βρίσκει καὶ στὶς δύο περιπτώσεις μιὰ σαφῆ ἀπάντησις, ὁ τόπος ὅπου βρίσκεται τώρα ὁ νέος μένει στὸ μισοσκόταδο. Τέσσερις φορὲς γίνεται λόγος ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο γιὰ τὴν Πύλο (δ 633, 639, 656, 713), καὶ μόνο μιὰ φορὰ ὁ Μέδων προσθέτει κοντὰ στὴν Πύλο καὶ τὴ Σπάρτη (δ 702). Πιστεύω πὼς ἡ συσκοτίσις αὐτὴ δὲν εἶναι τυχαία. Στὶς δύο πρῶτες ραψωδίες, κάθε φορὰ ποὺ γινόταν λόγος γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Τηλέμαχου, μνημονεύονταν πάντα καὶ οἱ δύο σταθμοὶ τῆς ἐρευνᾶς του. Τί παρακινεῖ τώρα τὸν ποιητὴ νὰ ἐξαίρη τὴν Πύλο σὲ βᾶρος τῆς Σπάρτης; Νομίζω πὼς τὸ πρᾶγμα γίνεται σκόπιμα, γιὰ νὰ θολώσῃ, ὅσο γίνεται, ἡ γνώμη μας σχετικὰ μὲ τὸν τόπο, ὅπου ἀφήσαμε τὸν Τηλέμαχο ἄπρακτο. Μὲ ἄλλα λόγια : ἀκριβῶς ἐπειδὴ θὰ ἐξαφανιστῇ ὁ Τηλέμαχος γιὰ δέκα ὁλόκληρες ραψωδίες, θέλει ὁ ποιητὴς νὰ ξεχάσουμε ποῦ ἀκριβῶς βρίσκεται. Μιὰ καὶ μᾶς ξεχνᾷ αὐτὸς, ἄς τὸν ξεχάσουμε κι ἐμεῖς, τουλάχιστον ἄς μὴν ἀκοῦμε καθαρὰ ποῦ βρίσκεται, γιὰ νὰ μπορούμε εὐκολώτερα νὰ τὸν φανταστοῦμε κάπου στὸ μισοσκόταδο.

β) Ὅπως τοῦ Ὀδυσσεᾶ ὁ νόστος, ἔτσι τώρα καὶ τοῦ Τηλέμαχου ἡ ἐπιστροφὴ γίνεται ἀντικείμενο διαμάχης ἀνάμεσα στοὺς μνηστῆρες, ποὺ θέλουν νὰ τὸν ματαιώσουν, καὶ στὴν Πηνελόπη, ποὺ προσεύχεται γιὰ νὰ γλιτώσῃ ὁ γιὸς της. Καὶ ὅπως τοῦ Ὀδυσσεᾶ ἡ τύχη κρίνεται στὴν πρώτη ραψωδία ὕστερα ἀπὸ τὴν παρέμβασις τῆς Ἀθηναῖας, ἔτσι μὲ τῆς ἴδιας θεᾶς πάλι τὴν προστασία ἐξασφαλίζεται καὶ ὁ

νόστος τοῦ Τηλέμαχου¹. Ἀπὸ μιᾶν ἄποψη λοιπὸν ὁ νόστος τοῦ γιοῦ βγαίνει σὰν ἀντίγραφο τοῦ νόστου τοῦ πατέρα, καὶ ἡ διαπίστωση αὐτῆ ἐνισχύει τὴν ἄποψη ποὺ κιόλας ὑπαινίχθηκα, ὅτι μέσα στὴν Τηλεμάχεια ὁ Τηλέμαχος οἰκειώνεται κατὰ τὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ τῆ μοῖρα τοῦ πατέρα του. Τὰ κύρια ὅμως στοιχεῖα γιὰ τὴ στήριξη μιᾶς τέτοιας ἐρμηνείας τὰ ἀναπτύσσω στὸ δεύτερο μέρος τῆς μελέτης μου. Ἐδῶ μὲ ἐνδιαφέρει νὰ δείξω πῶς τὸ σχοινί, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κρέμεται ἡ ζωὴ τοῦ Τηλέμαχου, τεντώνεται συνεχῶς ἀπὸ δύο ἀντίρροπες δυνάμεις. Συγκεκριμένα :

Ἡ πρόταση τοῦ Ἀντίνοου νὰ στήσουν οἱ μνηστῆρες καρτέρι τοῦ Τηλέμαχου, συμπίπτει ὕστερ' ἀπὸ τὴν αἰσιόδοξη εἰκασία τοῦ Νοήμονα, πῶς πιθανὸν κάποιος θεὸς μὲ τὴ μορφὴ τοῦ Μέντορα νὰ συνόδεψε τὸ βασιλόπουλο στὴν Πελοπόννησο. Μόλις ἀργότερα ἡ Πηνελόπη τελειώνει τὴν προσευχὴ τῆς στὴν Ἀθηνᾶ καὶ ἡ θεὰ εἰσακούει τὴ δέησή της γιὰ τὸ γιὸ τῆς βασίλισσας, οἱ μνηστῆρες ἐτοιμάζουν τὸ καράβι καὶ περιμένουν νὰ νυχτώσῃ, γιὰ νὰ πᾶν στὸ κατ'ἀλλήλο στενό, ὅπου θὰ στήσουν καρτέρι τοῦ Τηλέμαχου. Τέλος, μετὰ τὴν παρηγορητικὴ βεβαίωση τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Πηνελόπη, πῶς ὁ Τηλέμαχος χάρη στὴ δική της συμπαράσταση θὰ γλιτώσῃ, ὁ Ἀντίνοος ξεκινᾶ μὲ τοὺς εἴκοσι συντρόφους του γιὰ τὴν Ἀσπερίδα, τὸν προγραμματισμένο τόπο τοῦ λόχου. Μ' αὐτὴ τὴ μετέωρη ἀπειλὴ κλείνει ἡ τέταρτη ραψωδία. Ἐνας σωστὸς ἀγώνας λοιπὸν γίνεται γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Τηλέμαχου. Ἐνα πρὸς ἓνα ὀργανώνει ὁ ποιητὴς τὰ ἀρνητικὰ καὶ τὰ θετικὰ στοιχεῖα, ἰσοροπώντας τὰ δεύτερα μὲ τὰ πρῶτα².

Αὐτὴ εἶναι ἡ πορεία καὶ ἡ ἐξέλιξη ποὺ ἀκολουθεῖ στὶς τέσσερις πρῶτες ραψωδίες τοῦ ἔπους τὸ θέμα τῆς ἐξωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεύα³, τὸ ὁποῖο στὴν τελευταία φάση του συμπεριλαμβάνει ὁμοίωτροπα καὶ τὴν ἀναζήτηση τοῦ Τηλέμαχου. Γιὰ τὸ δεύτερο μέρος τῆς

1. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ Πηνελόπη στὸ τέλος τῆς τέταρτης ραψωδίας μεταβάλλεται σὲ κάτοπτρο, ποὺ συγκεντρώνει τὰ εἰδῶλα τοῦ πατέρα καὶ τοῦ γιοῦ μαζί. Δὲν εἶναι ἐπομένως τὰ πράγματα ἀκριβῶς ἔτσι ὅπως τὰ περιγράφει ὁ H ö l s c h e r, ἔ.ἀ. σ. 30 : «Die Geschehnisse um Telemache, Penelope und die Freier waren im ersten und zweiten Buch zu einer Handlung verflochten, danach löschten sie sich voreinander. Eine jede wird für sich zu einem Ende geführt, ehe die Odysseusgeschichte beginnt».

2. Ἀντίθετα ὁ V o n d e r M ü h l l (ἔ.ἀ. σ. 710) πιστεύει πῶς ἡ ἔνταξη ποὺ πᾶει νὰ δημιουργηθῇ ἀπὸ τὸ καρτέρι τῶν μνηστῆρων, καταστρέφεται ἀπὸ τὴν καθησυχαστικὴ ἀπάντηση τῆς θεᾶς στὴν Πηνελόπη ὅτι ὁ Τηλέμαχος δὲν κινδυνεύει. Σωστὰ καταλαβαίνει καὶ ἐρμηνεύει τὴ σκηνὴ ὁ H ö l s c h e r (ἔ.ἀ. σ. 55).

3. Δὲν συγκεντρῶνῶ ἀκόμη συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἔρευνα ποὺ ἔγινε σχε-

μελέτης μένουν να εξεταστούν τα τρία ακόλουθα κύρια προβλήματα :

α) Ἡ ὕφη καὶ ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐσωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ Ὀδυσσεά στίς ραψωδίες α-δ, καὶ ὕστερα οἱ μετασχηματισμοὶ ποῦ παθαίνει τὸ νῆμα τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα στὸ ὑπόλοιπο ἔπος, κι ὅταν ἀκόμη ἔχουμε μπροστά μας τὸν Ὀδυσσεά.

β) Θὰ προσπαθήσω ἐπίσης νὰ ἀπαντήσω στὸ περιλάλητο πρόβλημα, γιατί ὁ Τηλέμαχος ταξιδεύει στὴν Πελοπόννησο· τὸ θέμα τὸ ἐξετάζω ὄχι πιά σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεά, παρὰ σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Τηλέμαχο τὸν ἴδιον, ὡς πρόσωπο κύριο τῆς Τηλεμάχειας καὶ ὡς δευτεραγωνιστὴ τῆς Μνηστηροφονίας.

γ) Τέλος πρόκειται νὰ μὲ ἀπασχολήσω καὶ ὁ ρόλος τῆς Πηνελόπης μέσα στὸ ἔπος. Γιὰ τὴ βασίλισσα τῆς Ἰθάκης ὡς τώρα δὲν μίλησα παρὰ μόνο εὐκαιριακά. Πιστεύω ὅμως ὅτι ἡ προοδευτικὴ ἀφύπνιση τῆς Πηνελόπης μέσα στὸ ἔργο καὶ ἡ ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη συμμετοχὴ της στὴ δράση μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεά, ἀποτελοῦν μιὰ ἐπὶ πλέον ἀπόδειξη γιὰ τὴ συνοχὴ καὶ τὴ συνέχεια τῆς Τηλεμάχειας μὲ τὴν Ὀδύσεια.

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

[Συνεχίζεται στὸ ἐπόμενο τεῦχος].

τικὰ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ἀναζήτηση τοῦ Ὀδυσσεά στίς ραψωδίες α-δ· προτοῦ ἐξεταστῆ καὶ τὸ νῆμα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναζήτησης τοῦ ἥρωα, θὰ ἦταν πρόωρη, νομίζω, κάθε συναγωγὴ γενικῶν συμπερασμάτων γιὰ τὴ συνοχὴ τῆς Τηλεμάχειας καὶ τὴν ὀργανικὴ της σχέση μὲ τὸ ὑπόλοιπο ἔπος.